

GUSTAF AULÉN

Gustaf Aulén 90 år

Teologins grand old man i vårt land, vilken också är denna tidskrifts grundare, fyller den 15 maj 90 år. Samtidigt väntas av honom ett nytt arbete, en bok om Dag Hammarskjölds »Vägmärken»; att han vid denna sin 90-årsdag fortfarande är produktiv och skapande, är för jubilaren karakteristiskt. Under ca 70 år har han nu haft sitt huvudintresse inriktat på teologins arbete, och detta intresse har fått en allt vidare inramning; få teologer av yngre årgång har visat så allmänna kulturella intressen som han.

Som nämndes var det Aulén, som startade denna tidskrift, och dess redaktion vill härmed till sin främste man framföra sin hyllning och sitt tack särskilt för allt han gjort för denna.

Då tidskriften startades, var den liberala teologins första framstöt mot ett äldre betraktelsesätt förbi, och besinningens tid var inne. De stora religionsdebatterna i Lund mellan främst B. Lidforss, såsom huvudföreträdare för kulturradikalismen och för tron på utvecklingslärans kraft att gestalta en ny världs- och livssyn, och M. Pfannenstill m.fl., såsom kristna apologeter, hade ebbat ut. Tiden var inne för teologin att liksom samla nya krafter under beaktande av det goda också i äldre teologi och under granskning av det nya. A. von Harnacks dominans var inte mer så framträdande — just Auléns arbeten visade tidigt vissa av dennes svagheter, och den bristande förståelse för kyrkligt tänkande, som präglat W. Herrmanns i sitt slag beundransvärda teologi, vilken spelat stor roll både i Uppsala och i Lund, hade genom ett av Auléns tidigaste arbeten (Den lutherska kyrkoidéen) fått ett kraftigt tillrättaläggande. I Uppsala hade Söderblom, vilkens docent Aulén varit, sett nya syner både för kyrkans och den allmänna religionshistoriens del; 1925, då denna tidskrift startades, var ju också året för det stora ekumeniska mötet i Stockholm. För teologins del spelade Einar Billings uppfattning av teologi, biblisk religion och uppenbarelse en särskilt stor roll. E. Billing hade varit Auléns studiekamrat och närstående vän, och under deras promenader längs Ågatorna i Uppsala och på andra ställen föddes många tankar, vilkas för teologins del revolutionerande art senare framträdde. Hos båda fanns förståelse för mycket i den lutherska traditionen, samtidigt som de hade kritiska synpunkter på de avvägar vartill en liberal teologi kunde urspara. Det senare framträdde klart i början av 20-talet. Auléns kritik av Harnacks syn på dogmats innebörd och uppkomst och Billings starka reaktion mot en sådan

bok som »Det andliga nutidsläget och kyrkan» (som bl.a. innehöll Linderholms »Från dogmat till evangeliet») bär vittnesbörd därom.

1925 hade Aulén varit verksam som professor i Lund i ca tolv år, och han hade som kollega och medarbetare sedan något år haft Anders Nygren; genom det idealiskt goda kollegiala samarbetet mellan dessa stärktes teologins position i Lund, och Aulén hade funnit en diskussionspartner, som i somligt var honom olik men där olikheten blott befördrade det ömsesidiga utbytet och samarbetet. Vid tidskriftens grundande och under dess första år var Nygren, utan att formellt tillhöra redaktionen, Auléns bästa hjälp och stöd. Deras samverkan pågick ostörd, tills Aulén hörsammade kallelsen till episcopatet i Strängnäs. I anledning därav måste han lämna arbetet som huvudredaktör för tidskriften. Detta arbete uppdrogs först åt Yngve Brilioth och sedan åt undertecknad.

Före sin avflyttning till Strängnäs hade Aulén med stor skicklighet på suveränt sätt redigerat tidskriften. Senare räckte han ofta en hjälpsam hand till vederbörande redaktör. Hans enastående säkra omdöme har varit en ovärderlig tillgång för tidskriften. Dess redaktion tillhör han lyckligtvis alltjämt.

En blick på denna tidskrifts snart 45 årgångar torde kunna visa, vilken uppgift den haft att fylla och hur välbetänkt och behövligt dess grundande var. Då nu dess grundare ingår i sitt tionde decennium och det därför är naturligt och nödvändigt för dess redaktörer att rikta ett mycket varmt och uppriktigt tack till honom, tror vi oss däri också kunna tala å mångas vägnar, som följer tidskriften och haft glädje och nytta av att läsa den.

Bakom Auléns initiativ att starta och fortsätta att verka för denna tidskrift ligger egentligen hela hans teologiska arbete; tidskriftens allmänna inriktning står i god överensstämmelse med detta. I största korthet skall här erinras om några drag i detta. Då det emellertid inte skall vara fråga om en framställning av hela dess innebörd och betydelse, vill undertecknad ge denna tillbakablick en personlig prägel, vilket kanske kan motiveras av att jag redan för femtio år sedan följde hans undervisning och att jag sedan blev hans efterträdare på professuren i dogmatik i Lund och även fortsatt hans arbete som huvudredaktör för denna tidskrift.

Från studiecåren har jag personligen erfarit Auléns inspirerande kraft och generösa förståelse. Då jag för femtio år sedan tillbringade min första termin i Lund och just börjat mina teologiska studier, hade Aulén varit professor där fem år. Jag började omedelbart att följa hans föreläsningar och fängslades av dem så, att jag fortsatte därmed år efter år. Det var dessa år, då »Den allmänliga kristna tron» först kom till. Tidigare filosofiska studier i Uppsala gav mig ingen sådan bakgrund för teologi, som de hade, som börjat med en idealistisk

filosofi. Tvärtom gjorde de närmast teologin misstänkt som en form av gammal idealistisk filosofi. Hos Aulén mötte emellertid en helt annan attityd än man kunnat vänta. Han sökte inte ge sig in på polemik mot någon form av filosofi, men han gav en överraskande färgrik bild av den kristna trons innehåll och visade därtill en häpnadsväckande förståelse och ett stort intresse för de invändningar mot vanligt teologiskt tänkande, som var naturliga för den i Uppsala-filosofin skolade. Därjämte betydde hans nya med E. Billings grundsyn på det hela taget samstämmiga men på nytt sätt utförda skildring av trons innehåll såsom ett drama, där Gud är den handlande, en stor hjälp till en frimodig position i flera avseenden.

Som akademisk lärare var Aulén inte bara stimulerande. Han visade ett säregt intresse och en stor förståelse för sina lärjungars svårigheter. Han hade då liksom senare både förmåga att förstå och villighet att erkänna sina många lärjungars olika begåvnings typer och insatser. Detta har gjort det så lätt att ständigt arbeta samman med honom. — Dessa karaktärsdrag har också säkert bidragit till den enastående tillgivenhet, som mötte honom som stiftschef. Hans teologiska och andliga överlägsenhet gjorde honom också i hans stift beundrad och värdad, men hans förståelse för andra och hans glada anspråkslöshet gjorde honom älskad som få.

Därigenom att Aulén kom till Lund från Uppsala, blev han från början i stånd att ganska allsidigt företräda, resp. ta ställning till, svensk teologi. Han hade inte den ensidighet i tradition och synsätt, som stundom kan följa av bundenheten vid ett enda universitets tradition. Redan flera år före sin överflyttning till Lund hade han varit där för att studera Pehr Eklunds teologi och diskutera med honom (dennes efterträdare kom han ju senare att bli); hans arbeten om Reuter dahl och om den lutherska kyrkoidéen gjorde honom förtrogen med hela den svenska teologiska traditionen, så som denna utvecklats under samverkan från Uppsala och Lund. Under studietiden och docentåren i Uppsala kom han helt in i den teologiska miljön där och fick kontakt med teologin både i dess äldre former och i den gestalt den fick vid och efter sekelskiftet genom Söderbloms och E. Billings varandra rätt olika insatser. Så fanns många förutsättningar för Aulén att i Lund framlägga en teologisk åskådning, där han kunde anknyta till både uppsaliensisk och lundensisk tradition. Därvid fick han tillfälle att utveckla sin sällsynta begåvning, där också hans konstnärliga läggning kunde komma till uttryck. Kanske sammanhänger det med denna att han på ovanligt åskådligt, konstnärligt sätt förmått ge en skiss eller målning av det kristna dramat.

Ovan erinrades dels om Auléns vänskap med Einar Billing, dels om hans samarbete med kollegan i Lund Anders Nygren. Dessa tre teologer är till

läggning varandra mycket olika, men samverkan dem emellan har varit utmärkt och resultaten av deras arbeten kan — trots alla olikheter — ömsesidigt stödja varandra. Billings syn på den bibliska uppenbarelsen såsom Guds gärningar, såsom hans handlande i historien, delas av de båda andra. Billing hade under vånda och svårigheter arbetat fram sin teologi och därvid på sitt sätt utvunnit ur de liberala exegeternas arbeten en ny syn på den bibliska uppenbarelsen. Efter sin läggning kände han sig aldrig färdig utan anfäktades ständigt och mötte ideligen nya svårigheter och problem, som han upptäckte överallt. Hans arbete fortsattes — utom av hans lärjungar i Uppsala — av teologer i Lund, främst Gustaf Aulén. Aulén tillhör inte dem, som genast är helt färdiga; han har alltid varit villig att ta upp kritiska synpunkter och införa ändringar i nya upplagor av sina verk. Men han har inte arbetat under en sådan vånda och tyngd som E. Billing; glad och frimodig har han med en häpnadsväckande receptivitet ständigt skaffat sig ny inblick i det fortgående internationella arbetet, tagit ställning till detta och därunder gjort sin syn och framställning allt rikare och djupare.

Auléns goda samarbete med A. Nygren har betonats. De båda kollegerna, som mellan 1923 och 1933 förestod undervisningen i systematisk teologi i Lund, kompletterade varandra på ett märkligt sätt. Då den tredje upplagan av »Den allmänliga kristna tron» 1931 kom ut och där fick en ny inledning, observerades av många, att denna omgestaltats och nu innehöll ett synsätt som stämde väl överens med A. Nygrens religionsfilosofi. Detta var egentligen blott naturligt. En forskare, som följer med vad som sker på närliggande områden, tar lärdom av vad som där skett. Och att Aulén och Nygren under sin samvaro kunde ta lärdomar av varandra, är naturligt. Det må emellertid observeras, att det samarbete, som lanserades i Lund mellan systematikerna, inte betydde någon likriktning i ställningstaganden; vid vakansen efter N. J. Göransson i Uppsala, visade det sig — 1929 — att de två kollegerna i Lund, som båda var sakkunniga, hade bedömt de sökande helt olika, i det att Aulén förordade T. Bohlin, medan Nygren med kraft gick in för G. Ljunggren. I fråga om Auléns inledning till »Den allm. kr. trons» tredje upplaga, där man spårat en uppfattning, som syntes stå Nygrens nära, bör man minnas, att det under inga omständigheter för Auléns del var fråga om ett upptagande av en religionsfilosofi utan organisk förbindelse med de egna forskningsresultaten. Men just det sätt, varpå Nygren sökt skilja mellan »erfarenhetsområden» (senare »meningssammanhang»), passade Auléns syn på det kristna dramat som hand i handske. Man kan säga, att Aulén i praktiken redan tillämpat en framställning av trons innehåll, som om detta representerade ett eget sammanhang; hans framställning av »dramat» hade sin egen referensram och kunde inte rätt förstås, om den uppfattades som framställ-

ningen av en vanlig historia eller en rationell filosofi. Genom det sätt, varpå inledningen nu skrevs, kunde en naturlig motivering ges för ett fritt och åskådligt beskrivande av trosinnehållet, vilketets mening och giltighet inte behövde bedömas utifrån.

Sedan Gustaf Aulén 1952 såsom episcopus emeritus återvänt till Lund, begynte för honom på nytt en synnerligen produktiv period, och han kunde då åter ägna större tid och intresse åt denna tidskrift. Den ena boken efter den andra har kommit ut. I »Hundra års svensk kyrkdebatt» granskar han de faktorer som ligger bakom olika former av teologiskt och kyrkligt tänkande: bakom högkyrklighet, lågkyrklighet, statskyrklighet och unglyrklighet, och ger till slut en utblick över en nyorienterad biblisk kyrkosyn. I »För eder utgiven» behandlar han offermotivet i nattvarden och diskuterar olika uppfattningar av denna i ekumeniskt sammanhang. I »Reformation och katolicitet» behandlar han innebörden av den reformatoriska bekännelsen och dess förhållande till den bibliska och gammalkyrkliga bekännelsen samt till »traditionen», sådan den tar sig uttryck i lära, liturgi och kyrkoordning; också här ventileras de ekumeniska frågorna ingående. I en följande bok, »Högmässans förnyelse», har hans musikaliska sakkunskap fått samverka med hans förmåga av teologisk överblick; förnyelsen av högmässoliturgin tecknas mot bakgrund av tidigare förfall och med lärorika perspektiv för nutid och framtid. Det kanske allra mest betydelsefulla i raden av de Auléns arbeten, som författats under emerititiden, synes mig vara »Dramat och symbolerna» — man har också varit mycket ivrig att få det översatt till andra språk. Från många synpunkter synes mig detta arbete vara av särskilt stort värde; jag har tidigare i denna tidskrift sökt ge uttryck däråt (1965, sid. 92 ff.). Den grundsyn, som han alltifrån »Den allmänliga kristna tron» framlagt och som direkt understrukits t.ex. i »Den kristna försoningstanken» (på engelska *Christus Victor*, den kanske mest sålda av alla Auléns böcker), — den som han själv betecknar som »ett dramatiskt perspektiv» — har i »Dramat och symbolerna» genomförts på ett nästan genialt enkelt sätt; han har därvid fått tillfälle att även behandla litterärt material, såsom Pär Lagerkvists böcker, Harry Martinsons *Aniara* och Hjalmar Gullbergs dikter. Han har diskuterat det moderna programmet rörande »avmytologisering»; man kan förstå, att det hos Bultmanns eftersägare ibland kan ha funnits något av den liberala teologins rationalism och att det i första hand för Aulén är viktigt att »avrationalisera» uppfattningen av trosinnehållet och låta detta förstås i sitt eget sammanhang.

Jämte denna rad av betydelsefulla skrifter har Aulén utgivit en fullständig omarbetning och stark förkortning av »Den allmänliga kristna tron» och i ett annat, helt nytt arbete framställt »Kristen gudstro i förändringens värld».

Rubriken på sistnämnda bok är signifikativ för den levande karaktären i Auléns författarskap. På ett högst ovanligt sätt har han följt med tidens flykt och de oerhört stora förändringar som skett i samhället och i det teologiska tänkandet. Äldre personer känner sig ofta främmande inför sådant. Auléns förmåga att leva med i tiden och dess förändringar framträder i hans förståelse också för nya inslag i tänkande och önskemål. Fast Gustaf Aulén nu är 90 år, är receptiviteten och medlevandet i dagens värld lika förvånande stora, och detta förbindes med hans visdom och säkra omdöme.

Auléns arbeten under emerititiden är som en rad äkta pärlor i ett pärlband. De lyser med olika lyster; den ena kan synas överträffa den andra, men alla bildar de tillsammans en nutida teologisk åskådning, inte bara värd beundran för arbetenas författare utan till hjälp och ledning för teologiskt tänkande nu och i framtiden.

Denna tidskrift, vars redaktion Aulén tillhört sedan han grundlagt den 1925, har givit uttryck åt flera av hans idéer och strävanden. För min del vågar jag hoppas, att den inriktning som gett tidskriften dess färg också i framtiden skall komma att utmärka den. Auléns vidsynhet ger en basis för en ekumenik, som är grundad på djupare ting än då en redaktion bara söker kompromissa mellan skilda riktningar. Tidskriftens strävan har varit att följa en egen klar linje men samtidigt låta andra åsikter komma till tals, diskutera med dem och ompröva nya tankar och uppslag. För min del hoppas jag, att denna strävan fortfarande skall få prägla detta av Gustaf Aulén grundade teologiska språkrör.

Till slut vill jag kort betyga min personliga tacksamhet mot den, som för mig varit en ständigt inspirerande och stimulerande äldre vän under ett halvt sekel. Över hans generositet har jag kunnat förundra mig; hans säkra omdöme har jag ofta beundrat. Hans arbetsförmåga och receptivitet har aldrig gjort honom till en kammarlörd, utan de har varit förbundna med hans sinnes sällsynta friskhet och ungdomlighet. Det är min övertygelse, att man på kontinenten skulle haft gott av att närmare studera, vad han skrivit och över huvud vad ovan berörts inom svensk teologi. Auléns böcker är inte tyngda av lärda noter, så som ofta är fallet med tyska verk, men om man toge på allvar de synpunkter, som han fört fram (t.ex. i »Dramat och symbolerna», vilket arbete nu översatts till tyska), skulle man kanske kunna få en hjälp att bli frigjord från bundenheten i vissa frågeställningar, som blivit ofruktbara.

Den som under femtio år stått Gustaf Aulén nära måste framföra sitt särskilda tack för det ljus och den glädje, som hans personlighet ständigt spritt och sprider.

LARS RYDBECK

Skapade Hesiodos och Homeros grekernas theogoni?

Topos och historisk verklighet hos Herodotos 2,53

The ancients supposed all myths to be the work of poets, inspired by the Muses or consciously invented.

F. M. Cornford, *The Republic of Plato*, Oxford 1941, s. 100.

I

Οὔτοι δέ (i. e. Ἡσίοδος καὶ Ὅμηρος) εἶσι οἱ ποιήσαντες θεογονίην Ἕλλησι καὶ τοῖσι θεοῖσι τὰς ἐπωνυμίας δόντες καὶ τιμὰς τε καὶ τέχνας διελόντες καὶ εἶδεα αὐτῶν σημήναντες. (Hdt. 2,53.)

»Det är de som åt grekerna har skapat läran om gudarnas släkter, som har givit gudarna deras namn, fördelat deras poster och sysslor och angivit deras utseende.»

Kort före den citerade passagen diskuterar Herodotos pelasgernas betänkligheter inför att bruka gudanamn, som de importerat från utlandet. De frågade oraklet i Dodona om råd, och oraklet svarade, att det var helt i sin ordning att använda dessa namn. »Från denna tidpunkt använde därför pelasgernas gudanamnen vid sina offer», (tidigare hade de bara använt sammelteckningen θεοί), »och från pelasgernas fick grekerna sedan dessa namn. Men det var bara — om jag får formulera det så — i går eller i förrgår som grekerna fick något begrepp om de olika gudarnas ursprung och utseende och ifall gudarna alltid hade funnits. Ty Hesiodos och Homeros levde enligt min åsikt för högst 400 år sedan» (fri återgivning av Hdt. 2,52,3—2,53,3). Därefter följer det inledningsvis citerade uttalandet om nationalskaldernas insatser som theogoniskapare.

II

En komparativ betraktelse över Homeros och Hesiodos sätt att närma sig och använda det mytologiska materialet ger vid handen, att de förfor högst olika. I min korta diskussion tar jag här endast hänsyn till Iliadens Homeros och till diktaren av Theogonien.

Homeros framstår därvid som en högst medveten litterär gestaltare, som för helt speciella syften benyttar sig av det som vi är vana att kalla den traditionella olympiska gudavärlden (Zeus och hans familj och hushåll). Homeros är inte intresserad av att för sakens egen skull förmedla några informationer om gudarna. Han använder dem för sina litterära kombinationer. Som exempel härpå skall

bara nämnas rådslaget i Olympen och Zeus besök hos etiopierna i Iliadens första sång samt skildringen av gudarnas insatser än på grekernas, än på trojanernas sida på slagfältet vid Troja. De upplysningar vi får om släktförhållanden mellan gudarna och det som Herodotos kallar deras *ἔπωνυμῖαι, τιμαί, τέχναι* och *εἶδεα* lämnas alltså inte för upplysningens egen skull, utan de kommer endast en passant. Homeros behandling av gudarna är enbart betingad av klart medvetna litterära form- och kompositionsprinciper. Det är typiskt, att M. P. Nilsson i *Geschichte der griechischen Religion I* (i den systematiska behandlingen av de enskilda olympierna) ständigt klagar över vilken olämplig källa Homeros egentligen är för den typ av essentiell mytologisk information som forskaren är intresserad av.

Med Hesiodos i Theogonien är allt helt annorlunda. Hesiodos främsta syfte är att ge oss en vetenskaplig framställning av läran om gudarnas släkter. Som bekant börjar han också från början, från Chaos, och allt vad som uppstod därur. Han vill verkligen berätta *sanningen* om gudarna (jfr vad muserna säger till skalden Theog. 27), och han har ingen tanke på att använda dem för några litterära kombinationer.¹ De egentliga olympiska gudarna har emellertid Hesiodos så gott som inget intresse alls för. De behandlas mycket summariskt på ca 30 rader (Theog. 912—942).² Det verkar nästan som om Hesiodos inte hade något intressant att förtälja om de egentliga olympierna.

III

Frågan om varför Herodotos (2,53) nämner Hesiodos (och nämner honom före Homeros) som en skapare av grekernas theogoni berörs inte i den moderna litteraturen om grekisk mytologi och religion. Men om vi vänder oss till Baehrs Herodotосkommentar (ed. 2, 1866, Excurs VII, s. 859), finner vi det egentligen mycket naturliga påpekandet, att det hos Hesiodos nästan inte står något alls om gudarna *ἔπωνυμῖαι, τιμαί* etc. Tyvärr vet vi mycket litet om graden och arten av Herodotos kunskaper om Hesiodos diktning. En möjlighet är naturligtvis, att Herodotos hade en helt annan hesiodeisk Theogoni än den vi har i behåll framför sig som grund för sitt uttalande. En annan möjlighet är, att han uppfattat Hesiodos och Homeros som en enhet, som vår enda källa för

¹ Det är typiskt, att Strabon (43 Casaub.) menar, att vi kan lita på Hesiodos men inte på Homeros, om vi önskar exakt mytologisk information. Referensen till Strabon lämnas av How-Wells ad Hdt. 2,53.

² Dessa rader (liksom över huvud slutet av Theogonien) har f.ö. förklarats vara oäkta. Fränkel (*Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums*, 2:a uppl., s. 107) säger helt kort, att beskrivningen av Zeus och hans familj (det homeriska gudasystemet) är det torraste och livlösaste partiet i hela Theogonien, och är förvånad över att Hesiodos inte ägnar saken mer intresse. Stein ad Hdt. 2,53 har inget att säga härom.

kunskap om gudarna, och att han inte tänkt på att göra några finare distinktioner dem emellan. Men i ljuset av att Hesiodos inte ens i Theogonien visar något intresse för de egentliga olympierna är och förblir Herodotos uttalande synnerligen gåtfullt.

IV

I början av 1800-talet diskuterades ofta, om ποιεῖν i den Herodotossats som ligger till grund för denna uppsats kunde betyda »versifiera» (alltså: »åt grekerna satte på vers läran om gudarnas släkter»). Se Schweighäusers kommentar (1816) Tom. V ad loc. Denna översättning, som ursprungligen kommer från Wessely, är naturligtvis en elegant lösning på ett svårt interpretationsproblem. De tidiga, rationalistiskt inställda 1800-talskommentatorerna kunde därigenom fritaga Herodotos från den enorma naivitet som de menade sig finna i en sådan översättning som jag i avsnitt I lämnat av ποιεῖν. I Baehrs kommentar (redan i ed. 1 från 1830 och sedan utförligare i ed. 2 från 1866, Excurs VII) vederläggs emellertid i en klar argumentation översättningen »sätta på vers». Några språkliga paralleller till ποιεῖν (»sätta på vers») + ack. obj. + en slags dat. comm. existerar inte. Vad Baehr inte tillräckligt klart understryker, är att dativen Ἑλλήσιν inte blir begriplig annat än om vi tar ποιεῖν i dess normala betydelse (alltså här ung. = »grunda», »skapa»). Under 1900-talet har ingen Herodotosforskare eller grekisk religionshistoriker på allvar trätt in för översättningen »sätta på vers». Moderna tyska Herodotosöversättningar söker undgå svårigheten genom återgivning av typen »haben den Hellenen ihre Theogonie gedichtet».³

V

Det kan alltså betraktas som säkert, att ποιεῖν på det aktuella Herodotosstället har sin helt vanliga betydelse. Detta har emellertid medfört, att många forskare känt sig osäkra inför vad Herodotos egentligen hade för några åsikter om den grekiska theogoniens uppkomst. Ett genomgående drag i de interpretationer jag sett är att man inte vill låta Herodotos framstå som alltför naiv (skulle han verkligen ha kunnat mena, att nationalskalderna skapade grekernas theogoni?). Många säger rent ut, att Herodotos visserligen uttrycker sig så, men att han inte riktigt själv menar vad han säger; att hans utsaga innehåller en kärna av sanning vill dock ingen förneka (grekernas enda källa till theogonien var ju nationalskalderna).

³ Även M. P. Nilsson (Gesch. d. gr. Rel. I², s. 765) är på sätt och vis ett exempel härpå, då han återger ποιεῖν med »dichten». Op. cit. s. 766 använder han dock i en parafra av stället översättningen »schaffen», vilket kan tydas så, att dessa tolkningar för honom har samma innebörd.

Ett genomgående drag är också, att forskarna varit mindre intresserade av Herodotos egen åsikt om theogoniens uppkomst än av frågan »wie es eigentlich gewesen», om vi forskar i den grekiska theogoniens tidiga och (i stort sett) dunkla öden. Denna objektiva inställning är helt förklarlig.

Förklarligt är däremot ej, att man ytterst sällan frågat sig, hur mycket en bildad grek i slutet av 400-talet f.Kr. kan tänkas ha känt till om gudamytologiens uppkomst, m.a.o. vilken »cultural out-look» vi kan förvänta oss hos Herodotos i sådana frågor.⁴

Här följer nu en kort sammanställning (dels i form av citat, dels i form av kort referat av åsikterna) av olika forskares försök från 1830 och framåt att förklara resp. »rädda» Herodotosstället. Till slut anföres några passager ur Wilamowitz Der Glaube der Hellenen. Där finner jag åsikter framförda, som är identiska med dem läsaren mött i mottot⁵ till denna uppsats.

- 1830 och 1866 Baehr¹ resp. Baehr² »grunda», »söka». Jfr Preller, Griech. Myth. I, s. 13 ff. och Lobeck, Aglaoph. s. 347.
- 1890 Wiedmanns kommentar till Hdt:s 2:a bok. Utförlig särbehandling av stället. Hesiodos och Homeros har ej funnit på utan ordnat förefintligt material. Stein ad loc. är av ungefär samma åsikt.
- 1923 A. Le Marchant, Greek Religion to the time of Hesiod (Manchester 1923). S. 101 f. om Hdt. 2,53. »The making was a ποιησις, just as he [i.e. Hom.] 'made' Agamemnon and Achilleus. . . . He became their 'creator', if the Greek mind could have formulated such a thought in its distinctness. He [Hom.] did the same for the gods: he endowed them with life, . . .». Det förefaller inte otroligt, att Le Marchant själv besvarat den i konditionalsatsen framställda frågan med nej.
- 1926 Kern, Die Religion der Griechen I, s. 193 (jfr också ibid. s. 52 med not 2). »Herodots berühmter Ausspruch bezieht sich in Wahrheit auf diese grossen Gesetzgeber der hellenischen Religion» (nämligen »die Herren, die [under den mytkreativa fasen av Greklands protohistoria] auf den Burgen Thessaliens sassen»). Det aktuella kapitlet hos Kern bär titeln: Der Sieg der olympischen Zeusreligion.

⁴ Rentzschs och Wipprechts bidrag (Herodots Stellung zum alten Myth, Progr. Dresden 1892 resp. Zur Entw. d. rationalistischen Mythendeutung bei den Griechen 1—2, Progr. Donaueschingen 1902 och 1908) ger trots sina titlar inget underlag för att besvara den framställda frågan. Jfr dock How-Wells ad Hdt. 2,53 (slutet).

⁵ Cornford diskuterar på det anförda stället alls inte Hdt. 2,53 utan den s.k. »noble lögnen» i 3:e boken av Platons Stat. Platon använder här en av honom själv fabricerad myt av allegorisk typ för att få sina läsare att acceptera den totalitära samhällsordning han pläderar för. Det är i detta sammanhang Cornford faller de citerade orden, tydligen för att förklara, varför Platons läsare kunde antas sätta tilltro till Platons myt. Cornfords uttalande tycks som bas ha den hos klassiker vanliga naturliga känslan, »att de gamle nog tänkte och kände på det viset». Efter citatet fortsätter Cornford på följande sätt: »As we have seen, myths are to convey important truths in a form that will appeal to the imagination of young or untrained minds.»

- 1926 Geffcken, Griechische Literaturgeschichte I, Text, s. 282. »... den bedeutsamen, noch heute teilweise [sic!] nicht veralteten Satz auszusprechen, Homer und Hesiod hätten die Theogonie der Griechen sowie die Namen und das Wesen der Götter geschaffen.« Geffckens omdöme är synnerligen garderat.
- 1934 Schmid, Geschichte der griechischen Literatur I: 2, s. 612. »Nachdem auch der letzte ägyptische Gott, Dionysos, von den Griechen übernommen und der ganze Kreis der importierten Götter benannt und mit Kulten ausgestattet war, sollen [»sollen«] innebär här, att Schmid hänskjuter uttalandet helt till Herodotos] erst Homer und Hesiodos die Stammbäume und die Bestimmung der Eigenschaften und Wirkungskreise dieser Götter gemacht haben: das ist das einzige echt Griechische im griechischen Götterhimmel, was Herodotos übrig lässt.»
- 1955 Nilsson, Geschichte der griechischen Religion I², s. 766. »Für ihn [Hdt.] haben Homer und Hesiod nicht, wie man zu sagen pflegt, die Griechengötter geschaffen, sondern sie nur mythologisch und kultisch geordnet.« Nilsson vill tyda avsikten med Herodotos uttalande men är egentligen enbart intresserad av en från modern historisk synpunkt objektiv bedömning av hela problemkomplexet.
- 1931 Wilamowitz, Der Glaube der Hellenen, Bd. I, s. 41: »Als Epiker, Erzähler haben sie [diktarna rent generell] auch von den Göttern erzählt. Homer und Hesiod haben zahllose Dichter zu Vorfahren, und von diesem ganzen Stande gilt es, dass er den Hellenen ihre Theogonie geschaffen hat, sagen wir besser gleich, ihre Mythologie.»
S. 43: »Die Erkenntnis, dass die Göttergeschichten von den Dichtern stammen, dass sie Poesie sind,⁶ nimmt ihnen den Wert für die Religion keineswegs, verhilft aber allein dazu, die vielen so befremdliche Freiheit zu verstehen, mit welcher Homer von den Göttern handeln kann ... Ihre Dichter sind die Lehrer und dann auch immer mehr die Erzieher der Hellenen gewesen ...»
Jfr också Gl. d. Hell., Bd. II, Reg. I, Namen und Sachen, s. 576, s.v. Mythologie (»von d. Dichtern geschaffen 41«). Detta korta lemma visar klart, i vilka banor Wilamowitz tanke rör sig.

VI

Är Cornfords uttalande, som också tycks delas av Wilamowitz i Der Glaube der Hellenen, användbart för en tolkning av vad Herodotos själv kan ha menat med sin sats?

Cornfords formulering är ett tecken på att han klart insett vikten av en *specifikt grekisk* tankekategori (tankemodell), som vi alltsedan Thraedes artikel i Reallexikon für Antike und Christentum (Bd. V, Erfinder II [geistesgeschichtlich], sp. 1191—1278) vant oss att kalla »Erfinder-Topos«. Man har tidigare också gärna talat om den typiskt grekiska frågan om $\pi\rho\acute{\omega}\tau\omicron\varsigma \epsilon\upsilon\rho\eta\tau\acute{\eta}\varsigma$.⁷

Redan från 500-talets början har grekerna frågat efter både de materiella och de andliga kulturfenomenens ursprung. Först från senantiken har vi emellertid uppfinnkataloger bevarade. För varje sak eller förhållande i sinnevärlden ville grekerna kunna peka på en bestämd person, som varit först ($\acute{o} \pi\rho\acute{\omega}\tau\omicron\varsigma \epsilon\upsilon\rho\acute{\omega}\nu$). Som $\epsilon\upsilon\rho\epsilon\tau\alpha\acute{\iota}$ utpekas gudar (t.ex. Athena: olivträdet — olivodlingen), hant-

⁶ Man erinrar sig Nilssons ovilja att använda Homeros som källa för grekisk mytologi.

⁷ Kleingünther, $\Pi\rho\acute{\omega}\tau\omicron\varsigma \epsilon\upsilon\rho\eta\tau\acute{\eta}\varsigma$ = Philologus Suppl. 26,1 (1933).

verksdämoner (kykloperna och kentaurerna: kopparbearbetningen), heroer (kulturheroen Prometheus säges av Ps.-Aischylos — om vi översätter till moderna discipliner — ha uppfunnit politiken, logiken, arkitekturen, meteorologien, astronomien ovs.; se listan hos Thraede sp. 1198). Tidigt förekommer som »upptäckare» också särbegåvade människor (Pheidon från Argos: mynssystemet; Anacharsis: drejskivan, blåsbälgen och ankaret [uppgiften hos Ephoros]).

Till Erfinder-Topos hör också, att grekerna, när de t.ex. i ett enkomion lovsprisar en människa, alltid frågar efter vad denne gjort $\mu\acute{o}\nu\omicron\varsigma \eta \pi\rho\acute{\omega}\tau\omicron\varsigma$.

Denna strävan hos grekerna att för så många uppfinningar som möjligt ange inte bara den äldsta platsen för uppfinningen utan också ett individuellt uppfinnarnamn, tar sig många skiftande uttryck. Ett sådant uttryck är Heuresis-Mimesis-modellen, som Thraede diskuterar sp. 1204 i samband med Orienten-Grekland-modellen (Heuresis-Orienten ↔ Mimesis-Grekland). Herodotos inställning till denna tankemodell är ambivalent. Även om han 2,53 skriver, att Hesiodos och Homeros skapade grekernas theogoni, hindrar inte detta honom från att på andra håll vara kritisk mot grekernas förmåga till originellt skapande (jfr Thraede sp. 1204 och 1212 samt Schmidts ovan s. 79 citerade omdöme).

Redan tidigt finner vi uttalanden om att alla upptäckter är unga (Hdt. 2,53 är ett exempel därpå, om än inte explicit; så däremot Platon Lagarna 3,677 D). De olika kulturområdenas $\epsilon\upsilon\rho\epsilon\tau\alpha\acute{\iota}$ bör alltså gå att utpeka. Med denna tankegång hör samman ett annat uttryck som Erfinder-Topos får hos grekerna: det faktum att en sak eller ett förhållande *börjar*, likställs med dess *upptäckt*. Att jämställa den *äldsta förekomsten* med *upptäckten* (se Thraede sp. 1238) blir hos grekerna en fast tankeform. För vår diskussion av Herodotosstället är det också viktigt att peka på den allmänna tendensen att se de gamla epikerna som en huvudkälla för allt vetande.⁸

Vårt Herodotosställe förefaller redan i tidig kejsartid vara en *locus classicus* för dem som vill visa, att också myterna är människopåfund. Hos de kristna debattörerna dyker stället upp. Thraede sp. 1261 har två högst intressanta belägg (från Athenagoras⁹ och Cyrillus från Alexandria¹⁰). En systematisk gcnomgång

⁸ Jfr Stein ad 2,53 (slutet).

⁹ Athenag. leg. 17 (PG 6, sp. 921 och 924). Ἐνάγκη δὲ, ἀπολογοῦμενον, ἀκριβεστέρους παρέχειν τοὺς λογισμοὺς, καὶ περὶ τῶν ὀνομάτων, ὅτι νεώτερα, καὶ περὶ τῶν εἰκόνων, ὅτι χθὲς καὶ πρόην (jfr Hdt.) γεγόνασιν, ὡς λόγῳ εἰπεῖν. Ἴστε δὲ καὶ ὑμεῖς ταῦτα ἀξιολογώτερον, ὡς ἂν ἐν πᾶσι καὶ ὑπὲρ πάντας τοῖς παλαιοῖς συγγενόμενοι. Φημι οὖν Ὅρφέα καὶ Ὀμηρον καὶ Ἡσίοδον εἶναι [τοὺς καὶ γένη καὶ ὀνόματα δόντας] τοῖς ὑπ' αὐτῶν λεγομένοις θεοῖς. Μαρτυρεῖ δὲ καὶ Ἡρόδοτος. (Därefter följer Hdt. 2,53.) Orden inom [] har i hss. hamnat på ett annat (och felaktigt) ställe. Redan »Oxonienensis editor» föreslår, att de skall placeras så som jag gjort.

¹⁰ Cyrillus Alex. c. Jul. 3,76 (PG 76, sp. 616). Man skulle kunna tro, att det som de gamla diktarna sagt om gudarna bara är μῦθοι καὶ φλυαρίαι καὶ γραοπρεπή... ψελλίσματα.

av kyrkofäderna torde ha alla utsikter att visa ställets popularitet. Athenagoras citerar Herodotos för att klara sig undan förebråelsen, att kristendomen var en så »ung religion». Kristendomens »ungdom» kan inte, menar Athenagoras, läggas den till last, eftersom också de antika gudarna uppstått en gång, ja uppstått *χθές και πρώην* (se den grekiska originaltexten i not 9). Athenagoras nämner som »upptäckare» vid sidan av Homeros och Hesiodos också Orpheus, vilket möjligen är ett uttryck för att man i hellenistisk tid hos stoikerna gärna kopplar samman Orpheus med de två nationalskalderna. Det rör sig hos Athenagoras inte om någon polemik mot Herodotos (som Thraede tycks mena sp. 1261: »mit und gegen Herodt. 2,53»).

Påfallande är också, att Athenagoras (2 årh. e. Kr.) utan någon som helst kritik accepterar Herodotos tankekategori *ὁ πρῶτος εὐρών*.¹¹ Det var naturligt för en grek att tänka så både i slutet av 400-talet f.Kr. och i slutet av 100-talet e.Kr.

Den naivitet som moderna forskare har tyckt sig finna i den här diskuterade Herodotossatsen är således enbart skenbar. Man har bedömt Herodotos uttalande utifrån moderna krav på historisk objektivitet och kulturell medvetenhet. Herodotos är exponent för en genom hela antiken vanlig tankemodell och var säkert inte medveten om att han våldförde sig på den historiska verkligheten,¹² när han om Hesiodos och Homeros sade: *οὗτοι δέ εἰσι οἱ ποιήσαντες θεογονίην Ἑλλησι*.

Men så menar verkligen inte hedningarna, *διατέθινται γὰρ ἑτέρως, οὐ κομψοσείας και μύθους τὰ περι θεῶν εἶναι λέγοντες, ἀλλ' ὡς ἀληθεῖς και δοκιμωτάτας δεχόμενοι τὰς φωνάς, και τοῦτο οἱ συνετώτατοι*. 'Herodotos γοῦν ὁ διαβόητον ἱστορίαν συνεθεικῶς, οὕτω πού φησι' (Därefter Hdt. 2,53.)

¹¹ Cyrillus från Alexandria (början av 5 årh. e.Kr.) intar en lätt kritisk hållning mot Herodotos. Se föregående not. Han påpekar, att även »de förständigaste» av de gamle var »funtade på ett annat sätt» än han, åtminstone när det gällde gudarna och den gamla frågan *τί τις εὔρεν*.

¹² Den historiska verkligheten uppfattade grekerna alltid mycket mera *statiskt* än vi är vana att göra. Se Wifstrand, Kulturhistoriska glimtar från en grekisk medicinare, Sv. Hum. Förbundets skrifter nr 64, Stockholm 1955, s. 28 (kommentarerna till Plutarkos från Ktesias hämtade berättelse om perserkungens oxar, som kunde räkna till hundra; Plutarkos oförmåga att uppfatta avstånd i tiden; han talar om oxarna i kungastaden Susa precis som om de fortfarande drar runt vattenhissens hjul och varje dag stannar efter hundra varv). Vi kan inte av Herodotos begära, att han skall betrakta theogonien som något som gradvis vuxit fram under de mytkreativa faserna av Greklands protohistoria.

ALLAN ARVASTSON

Några drag i Emil Liedgrens psalmdiktning

Emil Liedgrens namn är oupplösligt förbundet med den svenska psalmboken.¹ Sambandet hos honom mellan forskning, psalmdiktning och praktiskt psalmboksarbete är något speciellt karakteristiskt och unikt. En undersökning av hans insats på något av de tre områdena måste också ta hänsyn till de båda övriga.

Det ligger en självkaraktistik i Liedgrens ord i en överskrift: »Ett liv med psalmboken.»² Intrycken från barndomen och från läroverket i Linköping med alla dess litterära traditioner från romantiken, bland annat föreningen Vitterhet och Hävd («V.o.H.»), torde ha haft en speciellt stor betydelse. Atterbom, Topelius, Pontus Wikner och Viktor Rydberg hade en rangplats i den mycket rikhaltiga litteratur som han sen tidiga ungdomsår var förtrogen med, varvid han f.ö. särskilt framhöll Topelius' Fältskärens berättelser. Men också nittiotalskalder, särskilt Fröding och Karlfeldt, hörde till hans favoritläsning. En kyrkofromhet av delvis lågkyrkligt slag bildade den självklara grunden. I sina studier i Uppsala efter studentexamen 1897 sysslade han först med nordiska språk och litteraturhistoria för respektive professorerna Adolf Noreen och Henrik Schück. Att han efter fil. kand.-examen 1901 kom att läsa teologi tillskrev han i första hand intrycken från en predikan nyårsdagen 1899 av den av Ritschls teologi influerade nye domprosten i Linköping John Personne.³ Redan tidigare hade han emellertid själv hållit sina första predikningar.⁴

¹ Några data: Född i Rystad 21/2 1879. Student i Linköping 1897, fil. kand. i Uppsala 1900, teol. kand. 1905, teol. lic. 1912, teol. dr 1921. Provår i Stockholm 1905—1906, adjunkt i kristendom och modersmålet i Örebro 1909, lektor i samma ämnen i Västerås 1920. Professors titel 1939. Död i Västerås 9/9 1963.

L:s mycket omfattande litt.produktion är noggrant redovisad i Gösta Engström och Birgitta Sundler, Bibliografi över Emil Liedgrens tryckta skrifter (i: Psalm och sång. Studier tillägnade Emil Liedgren. 2, 1959).

Betr. psalmernas publicering i olika sammanhang hänvisas till denna bibliografi.

² Emil Liedgrens samling har genom tillmötesgående av arkivarie, teol. dr, fil. lic. Jan Liedgren varit tillgänglig för dessa studier. »Ett liv med psalmboken» i: ELS: A 4. 34—35. Se vidare bl.a. E. Liedgren, Linköping vid 1800-talets slut (i: Östergötland, 1955, s. 309 ff.). Skildringar från Linköping kring sekelskiftet och andra minnesbilder, ELS: A 6.

³ E. Liedgren, Från en brytningstid (Linköpings stifts julbok 1950). Jfr äv. hans brev till Nathan Söderblom 24/1 1910, UUB: [denna predikan] »lärde mig ett bra stycke ritschlianism».

⁴ Se nedan. — L. deltog i debatten om prästlöftet i Uppsala teologiska förening den 23 april 1903. Om denna debatt, se H. Pleijel, Gottfrid Billing — själasörjaren (Sv. teol. kvartal-

Men framför allt har Emil Liedgrens psalmdiktning och psalmforskning tagit intryck från universitetslärarna Einar Billing, Nathan Söderblom samt J. A. Eklund. Han var sålunda Billings och Söderbloms lärjunge alltifrån deras första år som akademiska lärare i Uppsala, 1901—1902. Söderblom, som på hösten 1901 tillträdde professuren i religionshistoria i Uppsala, rekommenderade på ett tidigt stadium Liedgren att ägna sig åt wallin-forskning, även om det senare blev en yttre anledning, planerna på en wallinbyst i Falun, som blev angiven som närmaste anledningen för Liedgren att publicera sin första uppsats i detta ämne, i Erik Staves julbok 1907. Söderblom försåg ett brev till Liedgren 1906 med detta post scriptum: »Praeterea censeo Wallinum esse scribendum» — »för övrigt anser jag att Wallin bör skrivas». Han ansåg nämligen dennes psalmdiktning vara en angelägen forskningsuppgift särskilt därför att den var ett viktigt religionspsykologiskt dokument för svensk folkfromhet. Psalmboksförslaget 1911 av den 1908 tillsatta kommittén med J. A. Eklund som ledare gav trots alla sina brister en ny tilltro hos Liedgren till möjligheten av en ny psalmdiktning. Det var därvid inte säkert, ansåg han numera, att tidens största skalder också var de bästa psalmförfattarna, men desto viktigare var det med språklig sakkunskap, särskilt när det gällde ändringarna i äldre sånger. Först i slutet av 1915, i den då tillsatta psalmboksnämnden, mottog han omsider, efter många påtryckningar från bl.a. Einar Billing och Söderblom, ett direkt kommittéuppdrag. Men detta avsåde han sig på våren följande år, eftersom nämndens ordförande, biskop Gottfrid Billing, ansåg uppgiften i huvudsak inskränkt till en korrigering och revision av det enligt Liedgrens mening ganska klena 1914 års förslag. Billing önskade därvid åtminstone tills vidare inte någon ny psalmdiktning.⁵ I den kommitté, som under Söderbloms ledning tillsattes våren 1919, ville Liedgren trots Söderbloms enträgna vädjan inte ingå, men sände sommaren 1919 på dennes önskan psalmer för tilläggsförslaget 1920 samt redigerade, likaså på ärkebiskopens enträgna begäran, tillägget Nya Psalmer av 1921. Från hösten 1934 hörde Liedgren till de ledande för det arbete på en ny psalmbok, som efter J. A. Eklunds förslag detta år tog sin egentliga början. Det s.k. Februariförslaget 1936 fick till icke ringa del genom honom sin struktur, och omsider framkom så den nya psalmbok, som den 26 november 1937 blev av konungen gillad och stadfäst.⁶

Dessa ytterst fragmentariskt antydda data utgör en yttre ram kring Liedgrens egen psalmdiktning. Dessutom finns här också ett oupplösligt samband med hans

skrift, 1968, s. 137 ff.); E. L. i föredrag i Ludvika 9/6 1947, ELS; Teol. föreningens i Uppsala prot. 23/4 1903, U 2325 d. UUB.

⁵ G. Billing till Liedgren 8/1, 3/5 1916. ELS. L. till B. 2/5, 4/5 1916. LUB.

⁶ En kort sammanfattning av sin verksamhet i psalmboksarbetet 1908—1937 har L. själv lämnat i manuskript i ELS: Psalmboksarbetet 1908—1937 och min ställning därtill.

psalmforskning, sådan denna tidigt dokumenterades i den lilla men betydelsefulla skriften *Den svenska psalmboken*, vars första upplaga han på grundvalen av föredrag i ämnet utgav 1910. En andra, utvidgad och mycket förändrad upplaga utkom 1914 med starkare tonvikt på den historiska utvecklingen och på psalmbokens egenskap av en levande bok, ställd under den historiska utvecklingens lag. Liedgrens berömda verk *Svensk psalm och andlig visa* utkom 1926 och var en utvidgning av de Olaus-Petri föreläsningar, som han höll i Uppsala i mars 1924 och som Söderblom sedan länge hade föreslagit och planerat. Här skildras utvecklingen från den medeltida svenska kyrkvisan intill den wallinska epoken. En särskild accent har 1695 års psalmbok, som i sin helhet redovisas med hänsyn till psalmernas ursprung. Ortodoxiens och den wallinska tidens psalm utgjorde två poler, kring vilka en väsentlig del av Emil Liedgrens psalmforskning rörde sig. Man kan finna något av framtidsvision däri, att den första predikan av honom som tycks vara bevarad, hållen den 7 söndagen efter trefaldighet den 24 juli 1898 i ej angiven kyrka, började och slutade med citat av en psalmstrof, den ena från 1695, den andra från 1819. Den inledande var »Är du Guds godhet icke värd, /den är dig dock av nåd beskärd», ur Israel Kolmodins psalm »Misströsta ej att Gud är god». Denna strof, 1937 nr 361: 8, med dess framhållande av den oreserverade och gränslösa nåden har Liedgren särskilt fäst sig vid. Den avslutande var Wallins »Ej mer med blicken skum och svag / jag leta skall Guds anletsdrag/ i världens dunkla spegel» (1937 nr 586: 4).

Liedgren hade som redan antytts tagit intryck från mycket olika håll, från barndomens lågkyrkliga väckelsefromhet, även med anglosaxiska inslag, och den kyrkofromhet som representerades av hans kristendoms lärare och klassföreståndare under gymnasietiden Adolf von Engeström, från en efterromantisk idealism samt från den sekelskiftets nya teologi, som utgick från Ritschl och i Sverige hade Fredrik Fehr som mest framträdande representant.⁷ Till de av Liedgren gärna hörda predikanterna såväl under uppsalatiden som under provåret i Stockholm 1905—1906 hörde Samuel Fries. Vidare bevarade han minnen av två predikningar av Gottfrid Billing i slottskapellet hösten 1905 och våren följande år, Allhelgonadagen och Tredje söndagen efter påsk,

oförgätliga djupt uppbyggliga predikningar, framförda med en personlig hjärtlighet, som jag ännu kan höra i min erinring.⁸

⁷ Om Ad. v. Engeström, se Bror Olsson, Kalmar stifts herdaminne, 1 (1951), s. 140 ff. Det var von Engeström som sedermera förmedlade L:s första Hedborn-studie, i Julhälsningar till . . . Linköpings stift 1908. L. till Söderblom 10/11 1908. UUB. L. nämner vidare bland sina lärare särskilt sin latinlärare B. Risberg, med all dennes filologiska och litteraturhistoriska betydelse.

⁸ E. Liedgren, 1905 — hotade kontakter (Linköpings stifts julbok 1955). ELS: A 6, 10. —

Med Liedgrens psalmdiktning avses här de av hans dikter, bearbetningar eller översättningar, som ingick dels i Nathan Söderbloms tilläggsförslag 1920, dels i Februariförslaget 1936 och psalmboken följande år. Han utgav under årens lopp en myckenhet av andlig lyrik framför allt i tidningen *Vår Lösen* alltifrån dess första utgivande 1910. Han tröttnade aldrig att framhålla de stora krav, som måste ställas på det nya som skulle ingå i psalmboken liksom också på kvaliteten av ändringar i äldre psalmer. I brev till Söderblom under seklets första decennium uttalade han sin besvikelse över att den andliga dikten i vårt land, även där den var som bäst, var så dålig i jämförelse med den profana. Det behövdes en verkligen begåvad poet, som var »fylld av kristendomens skönhet».⁹ Sedermera kom han att mer betona psalmdiktningen som en särskild genre, men med starkt understrykande av behovet av språkteknisk och versteknisk expertis. Söderblom var tidigt övertygad om Liedgrens stora möjligheter som andlig lyriker. Han bad honom förgäves att åstadkomma en ny credopsalm för liturgiskt bruk i en enda strof, i stället för den i kyrkohandboken anbefallda trestrofiga »Vi tro på en allsmäktig Gud» (1819 nr 17), med Friedrich Spitta i psalmboken för *Elsass-Lothringen* 1902 som förebild, och önskade vidare att han skulle skriva en psalm om svenska kyrkan.¹⁰

Synen på psalmdiktningen hade hos Liedgren en förutsättning i Atterboms och andra nyromantikers framhållande av religionen som all diktningens central-källa, att endast tron gör skalden »till sångens man».¹¹ Denna synpunkt hade Liedgren funnit även hos Edward Young, ur vars *Night Thoughts* han översatte:

Vänd åter, fallna Sång, lösdriverska,
du djupt förnedrade, vänd åter till
din första kärlek, till ditt första, största
och oförlikneliga föremål.¹²

Sambandet med Atterbom är tydligt i den sång, som kan kallas Liedgrens förstlingspsalm, »Fader, du vars hjärta gömmer» (1937 nr 305), som enligt Liedgrens egen uppgift till övervägande delen skrevs i Uppsala 1902 och som publicerades

Vidare uppskattade L. mycket ex. Magnus Friedrich Roos' *Huslig andaktsbok*. Men vad som framför allt kännetecknade hans psalmdiktning var förtrogenheten med bibelordet.

⁹ Liedgren till Söderblom 18/12 1907. UUB.

¹⁰ Söderblom till Liedgren 21/7 1906, 9/9 1907. ELS. Liedgren till Söderblom 25/7 1906. UUB. Natanael Beskow förverkligade projektet med credopsalmen. *Kristendomen och vår tid*, 1912, s. 269, 272.

¹¹ Atterboms dikt *Sångens ö*, från 1810, i *Lyriska dikter*, 2(1863), s. 66. Liedgren, *Förlorade toner* (Linköpings stifts julbok 1951, s. 91).

¹² Liedgren, *Den svenska psalmboken*, 7 uppl. (1952), s. 61. — Jfr E. N. Söderberg, *Psalmer och runor* (1907), s. 46: *Kom åter, hjärtefromma Psalm/från våra fäders kyrka*. E. Young, *The complaint; or, Night-thoughts . . .* (London 1773), s. 70. *Night IV*.

1910. Från en av sångerna i Lycksalighetens ö, den enligt Carl Santesson mest hymnbetonade av dem alla, nämligen Kung Astolfs själamässa, »Ljus, som klar-
nar alla öden», har Liedgren hämtat såväl versmåttet som vissa andra stilistiska
detaljer, såsom det betonade inledningsordet med efterföljande relativsats i den
första strofen och den nära överensstämmelsen mellan inledningsstrof och slut-
strof. Med Lycksalighetens ö var han bekant sedan småskolan. I en otryckt be-
skrivning har Liedgren förklarat, att versmåttet i psalmen härrörde från en
latinsk medeltidshymn, som han samtidigt gjort bekantskap med och som Atter-
bom efterliknat. Såsom Santesson visat har Atterbom hämtat versform och inspi-
ration för sin »själamässa» från en tysk dikt, som har tillskrivits Schiller och som
var publicerad i en litterär tidskrift, *Literarisches Conversations-Blatt* 1823,
»Gesang der Heloise und ihrer Nonnen am Grabe Abälards».¹³ Det kan här
också tilläggas, att rytmen i de tre första raderna i Liedgrens sång är nästan helt
densamma som i den gamla sekvensen om den yttersta domen, »Dies iræ, dies
illa», som han citerar i sin i det följande nämnda uppsats 1902.

I den yttre ram, som versmåttet i Atterboms gravhymn utgjorde, har Liedgren
fogat in sin sång, som han i ett brev till Nathan Söderblom sommaren 1919, på
tal om införandet i tilläggsförslaget till psalmboken, bedömde som »en helt privat
känsloutjutelse». Rubriken *Nytt Lif* fanns redan i sångens första version 1902.
Liedgren alluderar på denna överskrift i ett par rader i *Den svenska psalmboken*,
sjunde upplagan (1952):

I all hemlighet begynte en och annan student hoppas att få se och uppleva ett Andens
vita nuova (1937: 305, v. 1—4, tillkom våren 1902 i Uppsala).¹⁴

I annat sammanhang har Liedgren förklarat att vad han i denna dikt ville skildra
var den nya födelsen.¹⁵

Ingressen om Guds fadershjärta, som på en gång gömmer, på ett oavkortat
sätt, helighet och kärlek, anknyter till vad Einar Billing betonade och kan också
sättas i förbindelse med tankar bland annat hos Pontus Wikner. I dennes av

¹³ C. Santesson, *Mot Lycksalighetens ö* (1956), s. 232 ff. *Dens.*, Tysk kalenderlyrik i Lyck-
salighetens ö och nyromantiska tidningsförbindelser (*Sammlaren* 1925, s. 180 ff.). — *Anf.*
tidskrift (Leipzig 1823), s. 604.

¹⁴ *Anf. arb.*, s. 96. — »I livets vår» var titeln på F. Wulffs övers. av Dantes *Vita nuova*
(1897), enligt Levertin den klassiska boken för hela den preraphaelitiska rörelsen i England
(*dens.*, *Diktare och drömmare*, 5 uppl., s. 34). Om överskr. »Nytt lif», jfr Dante i Wulffs
övers., »Incipit Vita Nova», »här begynner för mig ett nytt liv» (*anf. arb.*, s. 69).

¹⁵ I *Svensk Kyrkotidning* 1927, s. 142, där L. för en okunnig kritiker (»lekmannaomdöme»,
s. 120) redogjorde för psalmens tillkomst och innehåll. Redogörelsen är undertecknad »Den
olycklige författaren» och har en kraftig udd av ironi. Sången »innehöll något ungdomligt,
vari vår tids förvildade ungdom känt igen sig».

Liedgrens psalmdiktning är skildrad av Oscar Ahlén i *Linköpings stiftsbok*, 1959—60,
Det nya livets sångare (s. 94 ff.).

Liedgren särskilt poängterade prosadikt *Mantegnas ängel* dominerades kristusbilden av stränghet och mildhet, dom och nåd. Liedgren fann Wikner vara i åtskilligt en själsfrände till Atterbom.¹⁶ Pontus Wikners gravvård på Uppsala kyrkogård avtäcktes f.ö. just på våren 1902, med tal av J. A. Eklund. I fortsättningen tar sig sångens grundton av kristen mystik uttryck särskilt i den tredje strofens bildspråk med dess »vattna marker öde/ och ge liv och växt på nytt». Rosen och liljan, de två blommor som nämnes i sången, har sin plats i den kristna mystiken, inte minst i dess psalmdiktning, och är också, har det framhållits, de enda blommor som nämnes i de gamla folkvisorna.¹⁷ Liedgrens »rosor fromma/ skola blomma» är ett uttryck för fromhetslivets och gudstjänstlivets förnyelse.¹⁸

Liedgren ägnade ett förhållandevis stort utrymme åt medeltidsmystiken i sin tentamensuppsats för Nathan Söderblom våren 1902, »Religionens psykologiska grundfaktum». I anslutning till den amerikanske psykologen James H. Leuba framhöll Liedgren här, att vändpunkten i omvändelseförloppet är självpuppgivenheten, »self-surrender» :

Denna utmärkes av viljans totala passivitet — all egen ansträngning har upphört, människan resignerar och överlåter sig åt den nydanande kraften.

Det är detta förlopp som skildras i den i psalmens publiceringar i olika sammanhang i regel uteslutna tredje strofen :

När du dödat våra viljor,
skola de som vita liljor
växa i din örtagård.
Ej vi klaga:
du vill taga
själv om din plantering vård.

Denna strof ersatte Liedgren i Februariförslaget 1936 med en annan, vars innehåll kan tolkas såsom en allusion på 1930-talets andliga förnyelse inte minst ifråga om diktningen :

Frost och hagelskurars flöde
lägga mången lustgård öde,
men en dag är allt förbytt:
kala, tomma
grenar blomma,
liljor resa sig på nytt.

¹⁶ E. Liedgren, *Förlorade toner* (Linköpings stifts julbok 1951, s. 99). Dens., *Kyrka och dikt* (1917), s. 140.

¹⁷ P. Hallberg, *Natursymboler i svensk lyrik från nyromantiken till Karlfeldt*, 2(1951), s. 416.

¹⁸ »Majfrisk blommar tron på Gud» skrev Atterbom i sin i Dresden den 10 okt. 1817 daterade Pilgrimshelsning (Dens., *Lyriska dikter*, 1, 1863, s. 161). E. Liedgren, *Kyrka och dikt* (1917), s. 133. ¹⁹ ELS.

Den omedelbara inspirationen till sin sång har Liedgren framför allt, enligt vad han själv har framhållit, fått genom den danske prästen och författaren F. L. Østrups samling av betraktelser, *Gennem jorderig gaar himmelrøsten* (Kbhvn 1901). Nathan Söderblom hade lärt känna Østrup redan under paristiden 1893 och rekommenderade hans bok för Liedgren. Denne recenserade den i Stockholms Dagblad 1904 tillsammans med en annan av samme författare och framhöll Østrups samband med såväl medeltidsmystiken som Kierkegaard.²⁰ Det var Østrups utläggning av Syrak 2 v. 1—5, försedd med en överskrift som hämtats från Henrik Ibsens Peer Gynt, »Ikke udenom, men igennem», som gav uppslaget till orden i strofen 2:

att den eld, där vi oss bränna,
just din kärleks låga är.

Østrup använder ett uttryck som kan leda tanken till Dante, nämligen Guds »Skærsildslue». Om man liksom Peer Gynt går »ikke udenom, men igennem», så förvandlar sig »Skærsildsluen» till »Guds kærligheds lue».²¹

En fortsatt utläggning av detta tema, den andliga förnyelsen, utgör den nuvarande strofen 4:

Där vi än i ångest höra
ovisst mummel nå vårt öra,
helgsmålsringning ljuda skall:
genom ljusa
valv skall brusa
påskkoralers jubelsvall.

Det ovissa mumlet förklarar Liedgren själv såsom syftande på Paulus ord om den otydliga basunsignalen (1 Kor. 14: 8), »den andliga oreda vari vår samtid mångenstädes lever».²² I den dikt om minnesångaren Walter von der Vogelweide, som Liedgren hade författat och läst upp 1896 i Linköpings läroverks litterära förening, »V.o.H.», talas också i karlfeldtska ord om att ringa helgsmål och frid:

Från byn därborta kyrkans klockor höras,
som ringa hälgsmål in och sabbatsfrid.²³

²⁰ Anf. tidn. 24/4 1904. — Rec. infördes vid samma tid som Østrup på Söderbloms inbjudan gästade Uppsala och höll föredrag i Studentförbundet och Teologiska föreningen, i det förra fallet den 23/4 över ämnet *Religiøs sandhed*. Prot. bok för Uppsala kristl. studentförbund 1901—1906. U 2503 e: 1, UUB.

²¹ H. Ibsen, *Samlede verker*, VI—VII (Oslo 1931), s. 239. Jfr äv. rec. av Ole Koppang i *Kirke og Kultur*, 3(1968), s. 181 ff.

²² *Svensk Kyrkotidning*, 1927, s. 142. Uttrycket kan också tolkas som en erinran om Joh. 7: 43 i den samtida bibelöversättningen, där uttr. »mycket mummel» syftade på stridiga meningar om Kristus.

²³ E. Liedgren i: *Tärningkast. Dikter utgivna av Sällskapet för witterhet och hävd* (1914),

Liedgren har f.ö. framhållit, att tonvikten på påskbudskapet saknades i den nya svenska psalmdiktningen.²⁴

I samband med publiceringen i det andra numret av *Vår Lösen* i början av 1910 blev sången omredigerad av Liedgren. Ett par strofer blev omskrivna. En delvis ny stämning kom in i psalmen. En reflex från »studentkorstågen» 1909—1910 torde man kunna finna i den nuvarande femte strofen med dess tonvikt på »de gamla vägarna», enligt Liedgrens egen tolkning tron och kärleken,²⁵ samt dess eko från nattvardsmässans »sursum corda», den danska studentrörelsens motto:

Samfällt böjas
knän, och höjas
unga hjärtan upp till dig.

Man anar bakom hela strofen kyrkan och dess gemenskap.²⁶ Temat »sursum corda» hade Liedgren funnit vara något ofta återkommande i Wallins psalmdiktning, såsom ett platoniserande uttryck för hur skönhetsintrycken lyfter anden från synd, mörker och död »till renhetens, ljusets och oförgänglighetens rike».²⁷ I förbigående kan också pekas på »överklivningen» i de tre citerade raderna, ett i Liedgrens diktning ofta förekommande stildrag, som var vanligt inte minst i den samtida lyriken.

Ett genomgående drag redan i förstlingspsalmen och sedan i Liedgrens fortsatta psalmdiktning är bibelallusionerna, särskilt sådana som anknöt till Gamla Testamentet. Elva sådana, alla ur GT, räknade han upp i den nämnda artikeln i *Svensk Kyrkotidning* 1927. Man kan konstatera att Liedgren själv praktiserar vad han 1912 fann föredömligt i J. A. Eklunds psalm »Du, människa, på jorden», att ge en rikedom av bibliska tankar och biblisk poesi, men inte ett mosaikartat hopfogande av sådant.²⁸ I samtida teologi, särskilt hos Einar Billing, fanns en speciell tonvikt på GT. Första och sista strofen utgör varandras motsvarigheter, liksom i Atterboms själamässa och dess tyska förebild. Båda stroforna alluderar på 1 Sam. 2 v. 6, »Herren dödar och gör levande». Den genomgående antitesen i Liedgrens sång var i själva verket, liksom Grundtvig en gång förklarade om sin diktning på ett av Liedgren citerat ställe, liv och död.²⁹

s. 79 ff. — Om uttr. ljusa valv, jfr Liedgrens ord om koret i Linköpings domkyrka (som han f.ö. besjög i en dikt 1910 i *Vår Lösen*): »det förmodligen ljusaste högkor, som någon medeltidsdöm äger» (Dens., *Den svenska psalmboken*, 7 uppl., 1952, s. 70).

²⁴ ELS: A 4, 16. ²⁵ Sv. *Kyrkotidning* 1927, s. 142.

²⁶ I tal och predikningar hade L. även tidigare fäst uppmärksamheten på kyrkan (ex. skolgudstjänst Botdagen 1907 i Örebro, ungdomsgudstjänst i Sjögestad midsommardagen 1907 över den ovannämnda texten, *Syrak* 2: 1—5. ELS).

²⁷ E. Liedgren, Johan Olof Wallin (1912. *Skr. till 1800-talets kyrkohist.* 1) s. 20.

²⁸ E. Liedgren, *Det senaste psalmbokförslaget. Vår Lösen* 1912, s. 147.

²⁹ E. Liedgren, *Präster och poeter* (1933), s. 155.

Ordparet »prisa och berömma» i slutstrofen erinrar om Spegels parafra »The tree mäns lofsång i elden» (1695 nr 303, 1819 nr 271), där det återkommer i var strof.

Liedgrens förstlingspsalm mottogs med entusiasm i studentförbunds-kretsar i Uppsala och blev »insjungnen» vid förberedelserna till »andra korståget», då den spelade en särskild roll, och sedan vid ungdomsmöten sommaren 1910. Melodien till vilken den då sjöngs var komponerad av Gustaf Aulén. Liedgren föredrog denna med hänsyn till dess nära anslutning till psalmens text framför den som sedermera kom att användas och omsider blev anvisad i 1939 års koralbok.³⁰ Han var själv länge tveksam om sångens lämplighet som psalm. Att den infördes i tilläggsförslaget 1920 och i Nya psalmer 1921 skedde trots hans eget livliga avstyrkande. Han anhöll, skriver han, »så bevekligt som möjligt», att denna sång, för övrigt den enda varmed han var representerad i Nya psalmer 1921 och fram till 1937 års psalmbok, skulle utgå ur tillägget.³¹

Utgivandet av Vår Lösen från och med 1910 med Manfred Björkquist som redaktör blev en utgångspunkt för Liedgrens poetiska produktion. En ännu större betydelse för hans psalmdiktning fick kommittéförslaget 1911, som trots alla brister tycks ha givit honom tro på möjligheten av en ny psalmdiktning. Inte minst J. A. Eklund och särskilt dennes psalm »Du, människa, på jorden» (1937 nr 417) tycks ha verkat stimulerande.³² Litterärt sett hade Liedgren funnit något befriande i den nya profandiktningens större enkelhet och verklighetssinne.³³

I dop-psalmen, tillkommen vid årsskiftet 1910—1911, »Gud, hos dig är livets källa» och med sina ursprungligen sex strofer publicerad i Vår Lösen, har

³⁰ Den nuvarande melodien karakteriserade L. i Sv. Kyrkotidning 1927 som »mera populär men kanske mindre förklarande».

Sången sjöngs första gången i Uppsala domkyrka den 16 maj 1910 »och har sedan sjungit sig in i tusentals sinnen landet runt», förklarade O. Krook i Vår Lösen 15/7—1/8 1910. Första gången sjöngs den den 12 maj till melodi, som komponerats samma dag, enl. O. Nystedt, Från studentkorståget till Sigtunastiftelsen (1936), s. 271. Knut Westman förklarade våren 1910, att den »haft mest att säga oss dessa dagar».

³¹ Enl. artikeln i Sv. Kyrkotidning 1927.

³² L. hade bedömt Eklunds psalmer positivt, biträdd av »ingen litterär smakdomare», enl. brev till Söderblom 25/6 1916. UUB. Det var »förbittringen över den kritik, som inte förstod eller ville erkänna värdet av biskop Eklunds nya psalmtoner», som kom L. att år 1912 uppträda för 1911 års förslag, och han nämndes inte säga något ont om det. L. till G. Billing 4/5 1916. LUB.

³³ E. Liedgren, Svensk lyrik just nu. Vår Lösen 1910, s. 31 ff. Anders Österling, Anmärkningar till dagens lyrik, i: Sv. Dagbladet, huvudstadsuppl., 18/12 1909. Nittitalets poesi var enl. L. »mest förnäm världsflykt och grubbeltrött längtan mot döden, omväxlad med en febrilt upppflammande sensualism». Men hos Fröding fann L. mycket av högt värde estetiskt och rent humant. Med Karlfeldt som lyriker var det enl. L. »en alldeles särskild historia». Se äv. Liedgrens artikel om Karlfeldt, Den siste riddaren av liljan (i Liedgren, Kyrka och dikt).

Liedgren åter igen tagit upp ämnet nya födelsen, men nu med direkt anknytning till dopet. Psalmen tillkom, förklarade han, i nära anslutning dels till Einar Billings undervisning om dopet i ett kollegium våren 1903, dels till Martin Kählers bok »Die Sacramente als Gnadenmittel» (Leipzig 1903).³⁴ Grundtonen är liksom i den föregående psalmen i påtaglig mening biblisk och anslutningen till Einar Billings teologi inte mindre tydlig med betoningen av kyrkan och den förekommande nåden. Psalmen infördes i förkortad och något förändrad version i Februariförslaget 1936 samt sedan i 1937 års psalmbok. Uteslutna är i båda fallen av någon anledning de ursprungliga stroferna 4 och 5:

Var i världen än vi hamna,
när i högsta nöd vi stå,
dopets Gud, du vill oss famna,
liksom när vi voro små.
När vårt samvete förskräckes
och vårt hjärta krymper hop,
minner du oss om vårt dop.

Herre, till ditt rike höjes
ingen, som ej lik de små
tillitsfull och ödmjuk nöjes
med att ta emot och få.
Tolka för oss dopets tecken,
att vi mitt i kamp och dåd
trösta endast på din nåd.

Psalmens innehåll mynnar ut i en allusion på Rom. 6 v. 4 samt Tit. 3 v. 5, och dess förnyelsemotiv anknyter även rytmiskt och melodiskt till Spegels »Jesu, tu tigh sielf upväckte» (1937 nr 111) med dess båda rader:

Jag är wäl med tigh begrafwen/
genom dopet i tin dödh.

Som melodihänvisning står emellertid Wallins »Vänligt över jorden glänser» (1937 nr 35). Från mystikens bildvärld har Liedgren hämtat en annan symbol för gudsgemenskapen än i förstlingspsalmen, inte »ljuset» utan »källan».

Bildspråket »örtagård» och »källa» är det speciellt karakteristiska i en av psalmerna från 1919, »En dunkel örtagård jag vet» (1937 nr 267) med dess andra strof:

Jag vet ett vatten, friskt och klart;
var afton kan jag höra
det sorla djupt och underbart,
när andra ljud ej störa.
Jag kunde nå det med min hand,
men törstar än vid källans rand.

³⁴ Den skrevs till ett dop julferien 1910—1911. ELS: A 4. — E. Liedgren, En dop-psalms historia (Västerås Ungdoms Tidning, okt. 1945, s. 126).

Inspirationen till denna psalm, vars rytm följer Wallins himmelsfärdspsalm (1937 nr 125), för vars melodi den ursprungligen var avsedd, har Liedgren förknippat dels med en predikan av hovpredikanten Harald Örtenblad i Uppsala domkyrka bönsöndagen 1903 över ämnet »I själens örtagård», tryckt samma år, dels ifråga om strofen 3 med en situation från Österåsens sanatorium 1910.³⁵ Psalmen har sålunda redan i sitt anslag ett samband med mystikens bildspråk i den klassiska kristna andaktslitteraturen. I den nyssnämnda predikan erinrades sålunda både om den medeltida samlingen Hortulus animae, Själens örtagård, och Johann Arndts Paradis lustgård. I bönen befinner själen sig i en lustgård, hette det i denna Örtenblads predikan. Här finner man också ett uttryck som direkt erinrar om ett par av de nyss citerade raderna i strofen 2 av Liedgrens psalm: »Där porlar en källa frisk och klar; det är Fadrens förlåtande nåd.»

Ett liknande bildspråk hade Liedgren tidigare använt i en psalm med överskriften »Vid en sjukbädd», från 1912,³⁶ »O Kärlek du, vars djup vi aldrig ana» (1920 nr 594), den tredje strofen:

Du talar ljuvt i tystnaden och natten,
du för hans själ till evigt friska vatten.

Inriktningen mot tidens sökande och oro har i Liedgrens psalmdiktning fått sitt mest bekanta uttryck i »Mästare, alla söka dig» (1937 nr 532). Den har varit föremål för analys av Elof Åkesson under rubriken »Det sökande hjärtats psalm».³⁷ Från en första impuls redan 1901, enligt Liedgrens egen uppgift, särskilt beträffande inledningsraden och dess samband med Markus 1: 37, fick den sin slutliga form med intryck från situationen efter första världskriget i början av 1919. Tankegången i inledningsraden liksom den andra strofens »ord med makt» återkommer i predikningar av Liedgren, och vid Örebromötet 1910 höll han en morgonbön över den nämnda bibeltexten. Karlfeldts dikt »Husvilla andar» (Vildmarks- och kärleksvisor, 1895) hade, såsom Elof Åkesson framhåller, inspirerat Liedgrens teckning av nutidsmänniskans andliga situation.³⁸ Psalmen följer melodien till Grundtvigs kyrkopsalm, som av Söderblom på musikdirektör Otto Olssons inrådan rekommenderats som lämplig för ny psalmdiktning. Ett par uttryck i psalmen, särskilt början av strofen 4, »Herre, du hör vad

³⁵ Om denna psalm, som publicerades i Vår Lösen 1919 med överskr. Vanmaktens ande, se E. Liedgren, En dunkel örtagård jag vet (Julboken till församlingarna i Göteborgs stift, 1956). — ELS: A 4. Melodien i 1939 års koralbok är komp. av organisten i Selånger Bernhard Berglund.

³⁶ Vår Lösen, 1912, s. 152.

³⁷ Psalm och sång (1959), s. 331 ff. E. Liedgren i ELS: A 4. Linköpings stiftsblad, 1957, nr 10.

³⁸ L. citerade delar av Karlfeldts dikt i en predikan i Skellefteå pingstdagen 1905. Han anv. uttr. »ord med makt» ex. i pred. i Ultuna 3 i Fastan 1903. ELS.

hjärtat ber/ även när läpparna häda», uttryck som Liedgren inte ansåg sig kunna ändra, blev anledning till att psalmen trots Söderbloms och andras stora uppskattning inte blev godkänd av kyrkomötet 1920.³⁹

I dikten från 1916, »Elden, en sång om kärleken och tron», införd i Söderbloms tilläggsförslag 1920 och ännu i Septemberförslaget 1936, målas Kristus också som Mästaren, genom vars efterföljelse livet får värde:

Det gick en gång i Juda land
en man som Herren sände.
Hans själ var eld, hans liv var brand,
hans ord var glöd som tände.

Värmen i hans ord finns ännu kvar:

än glimma de i fattigt bo
som röda kol på härden.
Men tända de ock än den tro
som övervinner världen?

Hjärtats visdom, fortsätter psalmen, nås inte i tempel av tro och tanke utan i Mästarens efterföljd. I slutredigeringen efter Septemberförslaget uteslöts psalmen helt.

Kristusbilden utgör ett märkligt och markant drag också i den psalm, som börjar med raden »Ord av evighet» och som med överskriften »Stumhetens ande» publicerades i Vår Lösen 1919. Den är skriven till evangeliet på 12 söndagen efter trefaldighet, och en predikan av Otto Centerwall i Uppsala domkyrka över temat »Effata» hade, berättar Liedgren, givit det första uppslaget.⁴⁰ Den rytmiska förebilden är Wallins »Vaka, själ, och bed» (1937 nr 345), och ett par ställen i Liedgrens Effata-psalm synes kunna utgöra en viss antites till ett par motsvarande ställen i wallinspsalmen.⁴¹ Vad som ger ingressen dess ojämförliga prägel är sambandet med urkyrkans Logos-tanke. Söderblom var hänförd över psalmen, den var »sann, hellensk, kristen, poetisk». Han framhöll också att Liedgren fått med hänsyftningen till 2 Kor. 1: 20, »Guds löften — — hava i honom fått sitt ja».⁴²

Det finns ett samband mellan inledningsorden i denna psalm och Liedgrens

³⁹ Nathan Söderblom till Liedgren 7/12, 11/12 1920. ELS. — Liedgren till Söderblom 22/7 1919, 9/12 1920. UUB.

⁴⁰ ELS. A 4. E. Liedgren i Linköpings stiftsblad, 1957, nr 10.

⁴¹ Jfr strof 3, »giv då glädjen röst», och Wallins strof 5, »Glädjen flyr sin kos», samt hinsidesstämningen i Wallins psalm, stroferna 9—11 och Liedgrens senare formulering, från Februariförslaget, av slutstrofen: *skapa om vår jord*.

⁴² Söderblom till Liedgren 28/7 1919. ELS. — Otto Centerwall betitlade en julhälsning 1918: Julens ja till Guds löften (nytr. 1935).

tal i Stockholms Storkyrka den 29 januari 1919 vid wallinska psalmbokens hundraårsminne, och psalmen anknyter så till Liedgrens speciella hymnologiska studium. Temat för föredraget var den johanneiska ingressen »I begynnelsen var Ordet». Wallins egen kyrkosyn var, framhöll han, befreundad eller identisk med den grekiska kyrkoläran.

Den fjärde strofen med dess »när det blir brott att tiga» kan ge en association till Frödings dikt »Tiga och tala» i samlingen »Nytt och gammalt» (1897):

dock skall ej smärtan, ej sorgen
tigas ihjäl, ty att tiga
är hos en sångare brott.

Slutstrofens tre första rader hade ursprungligen, även i 1920 års förslag, denna lydelse:

Du Guds starka Ord!
Bort från orons jord
till ditt stilla rike led oss.

I det brev till domprosten Pfannenstill i Lund, varmed Liedgren överlämnade sin psalm för tillägget 1920, ifrågasatte han att i stället införa en helt ny slutstrof, för att undvika det nyssnämnda »alla löftens ja» och »det arameiska (för fromheten faktiskt suggestiva) ordet Effatá». Den föreslagna strofen lydde så:

Allt blir en gång dömt:
varje tack vi glömt,
instängd kärlek, dövad ånger,
hämmande bön och kvävda sånger.
Bliv då vårt försvar,
Ord, som är och var.⁴³

⁴³ Liedgren till Pfannenstill 11/9 1919. LUB.

I Liedgrens handlingar finns ännu ett förslag, i stället för den nuvarande strofen 5:

Fritt ur Guds förråd
nåd utöver nåd
bär du fram och gör oss rika.
Hjälp oss bli dig alltmer lika.
Och i rågat mått
ge av vad vi fått.
(De två sista raderna alternativt:
Och med hjärtat fullt
tala vist och hult).

Till Liedgrens psalmer 1919 hör också *Konungen och svennen*, med underrubriken »Luthers förklaring till 2 trosartikeln», »En konung det finns, som är evigt ung», till mel. av Grundtvigs »Apostlerne sad i Jerusalem». Om denna ps., som ej togs med 1920 och som råkat i oförtjänt glömska, se Saml. Pfannenstill 21 h, LUB. Manuskript till ps. finns äv. bland L:s otr. handl. Se äv. Söderblom till L. 28/7 1919, ELS, L. till Pfannenstill 22/7 1919,

I Februariförslaget 1936 införde Liedgren den nuvarande formuleringen med dess prägel av förnyelse och aktivitet: » skapa om vår jord. Till ditt rikets tjänst bered oss. » Ordet, Logos, skulle skapa en ny värld.

Med psalmerna 1920 införlivade Nathan Söderblom också Liedgrens » Min Gud är en väldig hjälte », (1937 nr 533) senare delen av en dikt från början av 1912. Med något av urnordisk stämning i ett par rader och med gammaltestamentliga allusioner har psalmen en speciell prägel. Slutraderna i den första strofen lydte ursprungligen så :

Den starke hämnaren hämnas,
upprättar och nederslår,
och bergen och dalarna jämnas
till slättmark, där fram han går.

Men psalmen är, som Liedgren har framhållit, ryckt ur sitt sammanhang från 1912, då den i Vår Lösen publicerades som den andra delen av en dikt, » Två själar », signerad » Dipsykhos ». I den föregående delen tecknas i fallande rytm motsättningen till vad som sedan följer, en tvekan inför uppgiften och en kvietistisk stämning :

Som i en dunkel helgedom
ljuset på altarbordet står,
lysande stilla bland doft och blom,
tills det är nedbränt vordet,

göm så min själ undan världens brus!
Trygg blott i templet hon tycker sig, Gud,
tills hon som lågan från nedbränt ljus
lös från stoftet rycker sig.

Rytmiskt följer den nuvarande psalmen den gamla 1600-talsången » Begynna wil jagh at prisa » (1695 nr 285, 1937 nr 359), vars karaktär av » subjektiv känsloutgjutelse » Liedgren har understrukt.⁴⁴ Det gammaltestamentliga draget har också en parallell i en av psaltarpsalmerna 1695, nämligen nr 38, » Herren vår Gudh ware tigh blijd » (Psaltaren 20), som J. A. Eklund gav ut i bearbetat skick 1909. Liedgren har ägnat denna » förmodligen den storslagnaste kungssång och fosterlandspsalme, som diktats på svenskt språk före 1800-talet », en särskild studie.⁴⁵ Den förekommer f.ö. först 1567 och inte i den nyfunna psalmboken

11/9 1919, LUB Om uttr. i str. 4. » Han samlar sitt folk kring ett högt banér, / som gärna härs rakt mot vinden » skrev Söderblom i ovan. brev till L.: » Bilden med tåg under banér har för tillfället mistat sin fågring, men den kommer nog igen. »

⁴⁴ Dens., Svensk psalm och andlig visa (1926), s. 410. Mel. till 1937 nr 533 är komponerad av donkyrkoorganist H. Weman.

⁴⁵ E. Liedgren, Vår första kungssång och traditionen om Erik XIV som psalmist (Vår Lösen 1924, s. 269 ff.). — J. A. Eklund, Från kyrkosångens tider (1909).

av 1562. I den första strofen här användes, utan direkt motsvarighet i psaltarpsalmen, men väl i Jer. 20 : 11, benämningen »en weldigh hielte» :

Han kallas HERREN Zebaoth/
en weldigh hielte öfuer alla.

Psalmen är alltigenom gammaltestamentligt biblisk, ibland i nära anslutning till bibelordet. Detta sistnämnda gäller exempelvis om den tredje och fjärde raden i den första strofen, som alluderar på Jes. 11 : 4—5. En viss anknytning till fornordisk stil torde man kunna finna genom ett sådant ord som »budkaveln» i strofen 4.⁴⁶ Ett omedelbart framträdande drag är tonvikten på gudsbilden med framhållandet av den sanne guden i motsats till »falska gudar». På denna punkt ansluter sig psalmen direkt till ett ställe i Ibsens Brand. Prästen Brand uttalar sig ironiskt om den inbillade och humane Gud, som är

velvilligt stemt, men dog så streng,
att han kan skræmme børn i seng.

»Men denne Gud er ikke min!», fortsätter Brand. »Min er en storm, hvor din er vind.»⁴⁷

Liedgren var tveksam, om dikten var lämplig som psalm. Den fanns varken i Nya psalmer 1921 eller i Februariförslaget 1936. Speciellt ogillade han att man vid slutredigeringen efter Septemberförslaget 1936 ändrade den näst sista raden, »det är nog att allenast få vara» (J. A. Eklunds förslag 1934 och Septemberförslaget: »nog är att allenast få vara») till de i Liedgrens ögon »pretentiöst ödmjuka orden»

För mig är det nog att få vara
ett verktyg i Herrens hand.

Han har också förklarat att intet av hans psalmförsök »kommit till så lättvindigt som detta. Jag tror det gick på en enda kväll».⁴⁸ Det finns i denna psalm en ton av det upproriska, oroliga hos ungdomen, av »tordönsbarnets» lynne, som han samma vår, 1912, efterlyste i psalmboksförslaget föregående år och som bland annat studiet av Thomanders skrifter hade visat honom på.⁴⁹ På samma sätt

⁴⁶ Ett exempel på hur Liedgren samtidigt kunde använda sig av såväl bibliskt som fornordiskt motiv utgör slutorden i hans predikan vid gymnasistmötet i Lundsberg sommaren 1910, »När Gud besöker sitt folk», där han samtidigt hänvisade till »Bibelns och den nordiska sagans mäktiga kvinnogestalter, som Bibelns Debora och Eddans Svava».

⁴⁷ Første handling.

⁴⁸ ELS: A 4.

⁴⁹ Jfr Thomanders uttryck »thordönets barn» i predikan femte sönd. e. trettondagen 1862. Skrifter, 1(1878), s. 255. L. hade »sedan mer än femton år tillbaka» intresserat sig för

skrev han i den ovannämnda ungdomssången »Konungen och svennen» från 1919: *adla mitt trots* (senare ändrat till *helga mitt trots*).

I språkligt hänseende har psalmen många framträdande drag med allitterationer och med ordbildningar som det ursprungliga »örnsnabbvingad», av Eklund ändrat till »rastlös och vingad», en ändring för vilken Liedgren dock satte ett frågetecken, och vidare »ljungeldslåge» samt med ordpar som »rätt och sanning», »smärta och nöd», »härda och stärk», »vakt och värn», »strid och fara», »storm och brand». ⁵⁰ Ordet »hammare» i strofen 3 kan ge association till torshammaren, men torde syfta på bibelordet i Jer. 51: 20 ff. Alla strids- emblemen, pilen på Guds båge, hammaren och budkavlen, får i den sista strofens slutrad vika för det vardagsenkla »ett verktyg i Herrens hand». Karakteristiken av livet,

att leva är strid och fara,
att leva är storm och brand,

är inte olik Karlfeldts »storm och nöd och kamp i en enda veva». ⁵¹

I denna och andra psalmer av Liedgren finns även anknytningar till 1695 års psalmbok. Detta drag finner man inte minst under skedet strax före 1937. I Februariförslaget 1936 tillstyrkte han införandet av äldre uttryck och vändningar. Med samma förslag införlivades Liedgrens bearbetning av Spegels psalm, »Min siäl tu måste nu glömma» (1937 nr 71), som en gång blivit avvisad vid revisionen 1694—1695. ⁵² I sin psalmforskning betonade Liedgren på ett om möjligt ännu mer framträdande sätt än som skett förut det storslagna i Spegels diktning.

Liedgrens båda översättningar i Februariförslaget utgör också något som kan sägas tillhöra hans egen psalmdiktning. Den ena av dem, den som inte kom att ingå i 1937 års psalmbok, går i sista hand tillbaka på Philipp Nicolais psalm om den yttersta domen, »Wachet auf! ruft uns die Stimme» och dess tidigare svenska översättningar. Första strofen av Liedgrens bearbetning lyder så:

Väktarn stöter gällt i luren:
»Vak upp», han ropar högt från muren,
»vak upp, Guds stad, Jerusalem!»
Nu är midnattstimmen slagen:
I jungfrur, edra lampor tagen
och fort med olja fyllen dem.

Ja rusten eder till,
ty Sions brudgum vill
eder möta:
var väntan lång,
med ljus och sång
till bröllops ställen nu er gång.

Thomander »och även propagerat detta intresse till andra», skrev han till G. M. Pfannenstill 14/4 1919 (LUB) närmast med anledning av sin teckning av Thomander i Vår Lösen 1918.

⁵⁰ Jfr G. Bendz, Ordpar (1965. Svenska humanistiska förbundet. 74).

⁵¹ Fridolins visor (1898).

⁵² Om denna ps., se E. Belfrage, 1600-talspsalm (1968), s. 231 ff.

I författarangivelsen har Liedgren som bakgrund till denna psalm pekat på bearbetningarna i Mose och lamsens visor 1717 och i psalmboksförslaget 1889, i sistnämnda fall av C. A. Torén. Redan ingressen, »väktarn stöter gällt i luren» är en poetisk skapelse av starkare slag än Toréns »väktarropen kalla». Liedgrens utpräglade sinne för ljudkvaliteter och ordens anslutning till melodien tar sig uttryck bl.a. i den andra strofens slutrader:

I himlens hall
med jubelsvall
din stora nattvard firas skall.

Här återkommer ordet *jubelsvall*, som inte är utan släktskap med romantikens orgelklang och tonsvall,⁵³ samtidigt som det knyter an till »påskkoralers jubelsvall» i Liedgrens förstlingspsalm.

Detta alternativ till dompsalmen »Vaker upp!, en stämman bjuder» kan ses mot bakgrunden av att ett intresse för de eskatologiska motiven fanns redan i Liedgrens tidigast publicerade diktning, i *Vår Lösen* 1910. Känslan att leva i en yttersta tid med avgörande slutkamp »mot oförnuftets makt» präglade en annan av de unglyrkliga sångerna från 1910, dock ej av Liedgren:

Nu är den sista fristen,
nu är behaglig tid.
Nu mjuknar oljekvisten,
nu är den sista strid.

Ett intryck från anglosaxiskt håll kan också konstateras beträffande detta eskatologiska motiv.⁵⁴ Liedgren ägnade psalmerna »med avseende på de yttersta tingen» en särskild studie genom ett föredrag i Rättvik 1949.⁵⁵ Självva domssöndagsmotivet hade med all sin skräckstämning följt honom sen barndomen, och han framhöll i en skildring från 1930 beträffande psalmen »Vaker upp! en stämman bjuder»:

Av kyrkoårets söndagar har Domssöndagen behållit en stark skräckstämning från den tiden, och sista strofen av »Vaker upp, en stämman bjuder» hör till de psalmverser, som länge i mitt tycke fordrat ett slags *reservatio mentalis*.⁵⁶

I redogörelsen för 1911 års psalmboksförslag efterlyste Liedgren en psalm om livets risk, som skulle bli bättre förstådd än den gamla dompsalmen och som

⁵³ S. Björck, *Guds instrument, i dens., Löjlga familjerna* (1964), s. 212 ff.

⁵⁴ Jfr översättningen av L. Tuttietts sång »O quickly come, dread Judge of all», »Kom, Världens Domare, kom snart», publicerad av L. första gången i Sv. Kyrkotidning 1910.

⁵⁵ E. Liedgren, »De yttersta tingen» i vår svenska psalmbok (i: *Julbok för Västerås stift*, 1950, s. 64 ff.). ELS: A 4, 21 och 22.

⁵⁶ E. Liedgren, *Småstadsidyll från 1880-talet* (*Vår Lösen*, 1930, s. 266).

kunde ta till utgångspunkt Ibsens ord i Peer Gynt: »Saa usigelig fattig kan en Sjæl da gaa/ tilbage til intet i det taagede graa.»⁵⁷

Som så mycket annat i Liedgrens psalmdiktning går även översättningen av Grundtvigs »O Kristelighed», ur dennes Festpsalmer 1853, först publicerad av Liedgren 1935, sedermera i Februariförslaget 1936 och psalmboken följande år, tillbaka till motiv som följt Liedgren genom åren. Redan i förstlingspsalmen fanns ett danskt inflytande, förmedlat genom F. L. Østrup. Bekantskapen med denne betydde mycket för hans danska litterära kontakter genom åren.⁵⁸ I ett brev till Nathan Söderblom 1908 nämner han fyra namn såsom särskilt representativa:

Hur skulle man kunna vara jutehatare, när det finns sådana danskar som Kierkegaard, Andersen (Eventyrets A.), Knudsen⁵⁹ och Østrup!

År 1916 publicerade Liedgren i Vår Lösen en översättning av »At sige Verden ret Farvel». Redan i sjukpsalmen från 1912 finns en erinran om en strof i denna Grundtvigs sång:

Du kommer tyst i bröders dräkt och sätter
dig vid hans bädd i tunga dar och nätter.⁶⁰

Vid översättningen av »O Kristelighed» tycks Liedgren också i något fall ha tagit hänsyn till den tidigare versionen av Grundtvigs psalm från 1832.⁶¹ Man kan också bland annat göra den iakttagelsen att genom Liedgrens formulering av den sista strofen i Februariförslaget även dopfunten fick ett omnämnande:

<p><i>Grundtvig:</i> Letvingede Haab! Gudbroder, nyfødt i den hellige Daab.</p>	<p><i>Liedgren:</i> Du levande hopp, som lyftes med barnet ur dopfunten opp.</p>
---	--

I 1937 års psalmbok ändrades ordet till *dopkällan*.

Psalmens rytmiska släktskap med den sedan länge i Sverige kända sången av Kingo, »Far, Verden, farvel» med dess barockstil och förgängelsestämning understryker på sitt sätt, att Grundtvigs antites var liv och död. Även här är temat den nya födelsen, och detta är poängterat i det nyssnämnda citatet. Det fanns på så sätt ett samband mellan denna översättning och Liedgrens förstlingspsalm. Sambandet framhäves ytterligare av att även denna grundtvigöversättning, liksom

⁵⁷ H. Ibsen, Samlede verker, 6 (Oslo 1931), s. 237.

⁵⁸ Jfr även brev från Østrup till Liedgren 10/6 1904, 24/1 1908. ELS.

⁵⁹ Jakob Knudsen (1858—1917), skildrad av Liedgren i Kyrka och dikt (1917), s. 20 ff.

⁶⁰ Jfr 1937 nr 573.

⁶¹ Strof 3: »Hvor Blomsten ei visner» (Grundtvig 1853), »Hvor Rosen ei falmer» (Grundtvig 1832), »Där rosen ej vissnar» (Liedgren). Liedgrens övers. av O Kristelighed är behandlad i H. Wentz, Grundtvigpsalmer i vår svenska psalmbok (1957), s. 40 ff.

»Fader, du vars hjärta gömmer», i vårt land har blivit insjungen genom en melodi av Gustaf Aulén, där tongångarna på ett särskilt sätt följer texten.

I framhållandet av psalmdiktningens stora och maktpåliggande uppgift att dirigera den religiösa känslan har Liedgren som i så mycket annat lärt av Einar Billing. Olika omständigheter har sedan, som framgått av denna översikt, medverkat beträffande urvalet av hans dikter för psalmbokens räkning. Sambandet mellan hans diktning och hans hymnologiska forskning har tagit sig ett av sina många uttryck i en nyårssång från 1912, tonsatt samma år av Richard Norén:

Kom, frisk som havets salta stänk,
och rensa luftens kvalm,
förnyelse åt landet skänk
med fädrens nyårpsalm:
*Tag bort nu med det gamla år
vår gamla synd och ondska svår!*
Ny vingkraft giv
vår bön, och bliv
en livets fläkt till liv.⁶²

Bland sådant som ytterligare kunde räknas till Liedgrens psalmdiktning i vidsträcktare mening kunde också nämnas hans *En pingstmorgonvisa*, som publicerades i Samuel Gabrielssons »Unga psalmer» av 1919 och var ifrågasatt för psalmbokstillägget 1920. Den behandlar med särpräglad stil sin författares speciella ämne, till vilket han ofta återvände, förnyelsen, nyfödelsen:

Anden blott blåser: med sorl och gny
döda stå upp, och en värld föds ny.

Mycket av Liedgrens psalmdiktning och forskning mognade fram under lång tid. Vad han sålunda har givit har gjort honom till vår kyrkas främste psalmkännare och »en av hennes främsta psalmdiktare» enligt biskop Tor Andræs ord vid prästmötet i Linköping 1940. Liedgren ansåg att psalmboksarbetet alltför snabbt fördes i hamn 1937. Fredsvillkoren var, förklarade han, »något hårda för dem, som hoppats på en rikare och mera levande ny psalmbok».⁶³

⁶² Vår Lösen, 1912, s. 2: »Nyår.» Melodien, s. 136. Jfr 1937 nr 466: 4 samt E. L., Den svenska psalmboken (7 uppl., 1952), s. 40 f. Kurs här.

⁶³ E. L., Den svenska psalmboken (1952), s. 114.

Förkortningar:

ELS=Emil Liedgrens samling i Linköpings stifts och landsbibliotek;

LUB=Lunds universitetsbibliotek;

UUB=Uppsala universitetsbibliotek.

RAGNAR BRING

Trosrättfärdighet och lagens fullgörande

Några synpunkter i anledning av N. A. Dahls tolkning av Gal. 3,12 i hans artikel »Motsigelser i Skriften» samt några påpekanden angående innebörden av tanken på fullgörandet av lagen.

N. A. Dahls artikel med ovanstående rubrik i förra häftet av denna tidskrift synes oss vara synnerligen innehållsrik och intresseväckande. Den meddelar en del av en kunnig rabbinists nyttiga lärdomar för alla som studerar Nya testamentet. Enligt vad han säger, utgör den tesar ur ett kommande arbete om samma tema, och detta arbete kan avvaktas med spänning.

Det som för Dahl särskilt väckt hans intresse för detta tema, synes vara den skenbara motsägelsen mellan de två skriftord, som Paulus citerar i Gal. 3,11 och 12. Vi vill genast betyga Dahl vår aktning och tacksamhet för att han så klart sett, att här föreligger en svårighet, som måste lösas. T.o.m. vid en översättning kan de olika uppfattningar av versernas innehåll, som föreligger, avteckna sig. Vår översättning i 1917 års bibel avspeglar t.ex. en tolkning av vers 12, som vi för vår del inte tror är helt riktig. I Dahls artikel har vi funnit mycket, som man måste tacksamt notera; den tränger djupare än många kommentarer. Fast vi klart inser, att den tolkning, som vi sökt ge uttryck åt, har många beröringspunkter med Dahls, kvarstår dock vissa olikheter. Och då vi tror, att förståelsen av Gal. 3,12 sammanhänger med hela problemet, hur Paulus sett på Skriften och lagen, vill vi diskutera Dahls syn på Gal. 3. Det är alltså inte fråga om en detalj i tolkningen av ett enstaka ord utan om något som har betydelse för hela förståelsen av Paulus, särskilt för hans syn på Skriften och lagen.

Det citat från Lev. 18,5, som anföres i Gal. 3,12, återkommer ju i Rom. 10,5, och vi har i utläggningen av Galaterbrevet i *Tolkning av Nya Testamentet* (exkursen sid. 50 ff.; jfr sid. 44 ff.) samt på flera ställen i vår nyutkomna *Christus und das Gesetz* behandlat Rom. 10,5 (t.ex. sid. 49 ff.). Då Dahl emellertid i sin artikel blott mer i förbigående berör detta ställe, stannar vi här vid att på denna punkt hänvisa till angivna skrifter.

Med »Motsigelser i Skriften» menar Dahl tydligen inte verkliga, olösliga motsägelser, som bara kan konstateras, utan uttalanden, som *synes* strida mot varandra och vållar svårighet för förståelsen men som genom en närmare förklaring visas inte innehålla något som strider mot annat i Skriften. Dahl presenterar en rad exempel på hur rabbinerna gick till väga för att lösa sådana svårigheter, både

då dessa berodde på att man påverkats av t.ex. nyplatonisk filosofi och därför funnit antropomorfismerna i GT stötande, och då det var fråga om budord, som syntes direkt motsäga varandra. Rabbinerna presenterade eleganta lösningar på sådana problem. Och då nu det kan synas föreligga en uppenbar motsägelse mellan citaten i Gal. 3,11 och 12, har Dahl prövat, om inte Paulus i själva verket förfarit på rabbinskt sätt och ställt upp skenbart motstridande skriftord för att sedan framlägga en lösning av svårigheterna. På många sätt har det kunnat visas, att Paulus har nytta av sin rabbinska skolning och resonerar på sätt som han lärt sig som rabbinlärjunge, och det ligger ju då nära till hands att fråga sig, om det inte är en rabbinsk metod som ligger bakom behandlingen av de till synes varandra motstridande skriftcitaten i Gal. 3, vers 11 och 12.

I vers 11 anför Paulus det kända ordet från Habackuk, som också citeras i Rom. 1,17. Där förbindes rättfärdighet och liv med tro. I följande vers (12 b) hänvisas till Lev. 18,5, där liv förbindes med fullgörande av vad som står skrivet i lagens bok. Det ser då ut, som om han i vers 11 för fram trosrättfärdighetens skriftenlighet, medan han i vers 12 anför ett ord ur Skriften, som synes tala för lagrättfärdighet. I båda citaten användes verbet ζήσεται (skall leva = skall få del av Guds liv), men i det första förbindes löftet om liv med tro, i det senare med gärningar. Vad verbet ζήσεται beträffar, påpekar Dahl, att det måste syfta på det egentliga livet, det som Gud ger, livet som hör samman med Guds rättfärdighet (sid. 31). I detta är vi helt eniga.

Dahl menar, att hela kap. 3 (alltså det parti av galaterbrevet, som senare avgränsats såsom kap. 3) är uppbyggt på och rör sig kring den skenbara motsägelsen mellan anförda skriftcitat (sid. 31). Om därmed skulle menas blott, att kap. 3 (liksom i grunden hela galaterbrevet) rör sig kring problemet tro — laggärningar, eller närmare bestämt: att få rättfärdighet genom tro — att söka rättfärdighet genom lagens gärningar, ἐργα τοῦ νόμου, är vi helt eniga med Dahl.

Frågan gäller emellertid nu närmast, om Paulus medvetet anför Lev. 18,5 såsom ett skriftord, som synes motsäga Hab. 2,4, och så löser svårigheten med en rabbinsk metodik. Detta synes Dahl mena, medan vi vill söka göra troligt, att så inte är fallet, då nämligen enligt vår mening Paulus inte uppfattar Lev. 18,5 såsom stridande mot Hab. 2,4.

Först må mer i förbigående påpekas, att kapitlet i fråga inte synes vara uppbyggt som en lärd diskussion av en svårighet i Skriften. Paulus förkunnar tempeamentsfullt trosrättfärdighetens evangelium, från vilket galaterna var i färd att avfalla, och han häpnar över deras oförstånd, som han finner så stort, som om de blivit förhäxade. I sitt försök att tala dem till rätta hänvisar han till Abraham, rättfärdighetens fader, och visar att dennes rättfärdighet just var trosrättfärdighet. Paulus fortsätter så med att medels citat ur Skriften visa, att denna förkunnar

trosrättfärdighet och att det är till dem, som tror på Kristus, som Abrahams välsignelse skall ges. Då han i vers 11 med belägg från Habackuk säger att liv hör samman med tro, innebär detta just, att välsignelsen, den som utlovades Abraham, ges åt dem som tror på Kristus. Också i detta torde enighet mellan Dahl och oss föreligga.

Om Paulus emellertid efter citatet i vers 11 skulle anföra ett skriftord, som han själv menade tala *emot* trosrättfärdigheten och *för* lagrättfärdighet och som han måste medels en subtil rabbinisk metodik förklara och så reder upp motsägelsen, då får man väl säga att han ställde ganska stora anspråk på förståndet hos de galater, som han i vers 1 och 3 anser vara så dåraktiga, som om de mist förståndet! — Men detta bara sagt i förbigående.

Vad som för oss först och främst talar emot, att citatet i vers 12 från Lev. 18,5 skulle ha anförts såsom motsägende Habackuk-citatet i vers 11, är att detsamma som positivt sägs i vers 12 redan sagts, på negativt sätt, i vers 10, där Deut. 27,26 citeras. Och där synes det oss helt klart, att fullgörandet av vad som står skrivet i lagens bok inte anger lagrättfärdighet utan motsatsen därtill. Man må nämligen observera, att orden från Deut. 27,26: förbannad vare var och en som icke förbliver vid allt som är skrivet i lagens bok, och icke gör därefter, säger detsamma som då det i vers 12 säges: den som fullgör detta, skall få liv. Såsom i Deut. 28 förbannelse och välsignelse ställs emot varandra, så ställs här emot vart annat den förbannelse, som vilar över den, som *inte* fullgör det som är skrivet i lagen, och det liv, den välsignelse, som tillkommer den som fullgör detta.

Hur Paulus tänker sig fullgörandet av lagen i denna mening, framgår klart av vers 10. Där ställs detta fullgörande emot det att vara ἐξ ἔργων νόμου, alltså emot det att söka rättfärdighet genom laggärningar. Detta kan verka för oss egendomligt, och man kunde tycka att Paulus motsäger sig i vers 10. Han säger, att alla som söker rättfärdighet genom laggärningar är under förbannelse, och detta vill han belysa och visa vara Skriftens mening genom att anföra orden i Deut. 27,26, att den som *inte* förbliver vid lagens ord och fullgör dem är under förbannelse. Man kunde tycka, att det varit mer logiskt att säga: den som *inte* söker rättfärdighet genom laggärningar är under förbannelse, vilket ju synes kunna bevisas av de anförda orden från Deut. Men så säger han inte.

Det har alltid varit en svårighet eller en stöttesten, att Paulus synes ologisk, och eftersom det alltid är lättare att tillägga Paulus sin egen förutfattade mening än att följa honom i vad han säger — detta gäller *inte* Dahl, utan vissa kommentarer —, har man ofta påstått, att Paulus här tyst förutsatt något som han inte säger ut, nämligen att ingen *förmår* fylla allt som lagen bjuder. Då vore alltså felet i lagrättfärdigheten (i att söka rättfärdighet genom att efterkomma lagens bestämmelser) inte det, att detta vore en falsk frälsningsväg, utan att man inte

förmådde fylla lagbudet helt. Men nu säger inte Paulus detta. Han menar tvärtom, att judarna visserligen ivrade för lagen men inte med rätt förståelse av den (οὐ κατ' ἐπίγνωσιν). Därför kom de inte att bli lydiga mot rättfärdigheten från Gud (Rom. 10,3), utan i stället kom de att upprätta åt sig en egen rättfärdighet (στῆσαι ἰδίαν δικαιοσύνην). Felet hos dem vore enligt Paulus alltså inte det, att de inte *nog* ivrade för lagen och inte helt iakttog den, utan att de ivrade på falskt sätt och att deras iver i realiteten förde dem till olydnad mot den i lagen talande Guden och hans rättfärdighet. Om sig själv säger Paulus, att han gått längre än andra i iver för en sådan rättfärdighet som judarna företrädde (Gal. 1,14) och att han varit ἀμεμπτος i fråga om den rättfärdighet som judarna ansåg vinnas genom att iakttaga lagen, men att han nu räknade detta som avskräde (Fil. 3,6 ff.). Det var den iver som gjort honom till förföljare av de kristna; förföljelsen låg i linje med denna lagiver.

Med den judiska förståelsen av och iver för lagen hörde samman, att vissa rabbiner kunde anse, att Messias' ankomst skulle vara förbunden med ett fullständigt iakttagande av alla lagbud. — För Paulus blev den rättfärdighet, som lagen kunde tala om och kräva, fullbordad genom Kristus-Messias, men den var motsatsen till lagrättfärdighetens iver att iakttaga alla lagbud på strikt sätt, för att så försäkra sig om rättfärdighet. Den rättfärdighet, som Kristus kom med, var väl ett fullbordande av lagen, men detta kom till uttryck i den inställning, som Paulus kallade rättfärdighet genom tro.

Vi är Dahl tacksamma, att han inte instämt i den vanliga utläggningen av vers 10, vilken löser motsatsen mellan 10 a och 10 b genom att förutsätta en oskriven sats, innehållande, att ingen förmår hålla lagen i betydelse av iakttagande av alla lagbestämmelser. Att tillerkänna Paulus den tanken synes oss vara att förvandla honom till en äkta rabbin, fast han blott skulle velat ange tron såsom en framkomlig, i grunden väl lättare, väg. I själva verket ställer han dock tron och lagrättfärdigheten emot varandra som diametrala motsatser. Hans fel som förföljare var enligt hans senare bedömande sannerligen inte, att han inte förmått fullfölja detta helt och fullt! Men detta låg, som sagts, just på lagiverns, lagrättfärdighetens linje. Att han varit en församlingens förföljare och ostrafflig i den rättfärdighet, som vinnes genom lagiakttagelse, ställer han samman (Fil. 3,6; Gal. 1,13 f.).

I Gal. 3,10 synes det oss därför otvivelaktigt, att Paulus så litet ställer det, att söka rättfärdighet genom lagiakttagelse, på samma linje som att fullgöra lagen (ποιῆσαι αὐτά, alltså det som står i lagens bok), att han tvärtom därmed markerar motsatser. Den som inte fullgör allt som står i lagen är under förbannelse enligt Deut. 27,26, varav följer att alla, som söker rättfärdighet genom laggärningar, är under förbannelse. De som söker rättfärdighet genom lagiakttagelse

fullgör alltså *inte* lagens ord. Detta utföres i vers 11 och 12. I vers 11 sägs, att Habackuksorden, att liv skall ges den rättfärdige genom tro, bevisar, att ingen blir rättfärdig genom lagen (alltså genom lagiakttagelse), och i vers 12 sägs först, att denna (lagen i betydelse av lagiakttagelse, som i vers 11 sades inte kunna ge rättfärdighet) inte kommer av tro; den betecknar motsatsen till tro. Därmed spinner Paulus bara vidare på det genomgående temat: motsättningen mellan lagrättfärdighet och trosrättfärdighet.

Därefter följer i vers 12 b det citat från Lev. 18,5, som talar om att fullgörande av lagen medför liv enligt Skriften. Det är detta skriftord, som *synes* tala om lagrättfärdighet. Dahl utgår, som de flesta, från att det gör detta. Så tolkade självfallet rabbinerna det, och de flesta synes uttyda det så, eftersom ordalydelsen synes tala därför.

Men i vers 10 har vi nu sökt visa, att *för Paulus* det att »förbli vid allt som är skrivet i lagens bok och göra därefter», (τοῦ ποιῆσαι αὐτά), så litet syftar på rättfärdighet genom lagiakttagelse, att det betyder motsatsen därtill. Det är samma verb, ποιεῖν, som nu kommer igen i vers 12. Och här liksom i vers 10 innebär detta »görande» (detta fullgörande av vad som är skrivet i lagens bok) *motsatsen* till att söka rättfärdighet genom lagiakttagelse. Det demonstrerar tvärtom trosrättfärdighetens skriftenlighet. *Och därför är det för Paulus inte fråga om någon motsägelse mellan citaten i vers 11 och 12. De utsäger för honom samma sak.*

Dahl gör det riktiga och upplysande påpekandet, att en from jude inte skulle se någon motsägelse mellan Hab. 2,4 och Lev. 18,5. Tro måste för honom betyda, att visa trohet emot bestämmelserna i lagen, och det till fullgörandet av lagen knutna löftet om liv i vers 12 b sade för honom samma sak. Båda texterna framförde för honom budet att söka rättfärdighet genom att iakttaga lagen, varav följer liv, alltså just vad Paulus kallar lagrättfärdighet!

Paulus själv åter ser naturligtvis innebörden av Hab. 2,4 på annat sätt. Tro är *tro på Kristus*, resp. på löftet. Att »vara i Kristus» omskriver, vad det är att tro på honom. Man kunde rent av säga, att tro innefattar att, såsom Paulus säger i Gal. 2, 19, Kristus lever i den troende. Därför kan Paulus säga, att han är död för lagen (och därmed från lagrättfärdighetens frälsningsväg). Lagen hade klarlagt den synd, varav alla i denna tidsålder är bundna och därmed fastställt deras oundvikliga tillhörighet till döden (jfr Rom. 7,10 och Gal. 2,19 f.). — Tron på Kristus hör samman med det liv Gud giver. Ja, i tron på Kristus ligger innesluten rättfärdighet från Gud och nytt liv, Guds eget liv, det som lagen inte kunde giva.

Det är självklart, att denna proklamation av att det är tron med dess rättfärdighet, som har löfte om liv med sig, måste totalt strida mot Lev. 18,5, om detta

skriftord förstås såsom det närmast låter och som rabbinerna måste utlägga det. Frågan är bara, om Paulus förstod det så. Och vår tes är nu, att han *inte* gjorde detta utan att detta ord om fullgörande av lagen talar om ett sådant fullgörande, som är motsatsen till lagrättfärdighet, liksom »görandet» i vers 10 konstaterats för Paulus tala om något som uteslöt lagrättfärdighet. Och därav måste då följa, att det aldrig blir fråga om en motsägelse mellan de båda skriftorden i vers 11 och 12, då för Paulus båda talar om trosrättfärdighet. Alltså: för en from jude var där ingen motsägelse, därför att båda skriftorden talade om lagrättfärdighet; för Paulus var där ingen motsägelse, därför att båda talar om trosrättfärdighet.

I vers 10 b och 12 b talas emellertid om »görande», om att fullgöra allt som står skrivet i lagens bok. Nu har det varit en gammal tendens att tänka, att hos Paulus tro och gärningar ställs emot varandra så, som om över huvud taget allt »görande», alla gärningar, skulle vara motsatsen till tro. Det har särskilt utbildat sig en luthersk schablon, som synes ställa tro och gärningar emot varandra som motsatser, utan att det alltid klargöres, att vid en sådan motsats begreppen tas i särskild betydelse (nämligen i betydelse av trosrättfärdighet och lagrättfärdighet). Och då måste ju citatet i vers 12 entydigt synas tala om motsatsen till tron och det liv och den rättfärdighet som är förbundet därmed.

Men »tro» betyder hos Paulus inte ett tillstånd hos människan — ett försant-hållande av något eller ett förhållningssätt, som uteslöte tanke på att gärningar kunde höra samman därmed. Tro är, som nyss sagts, tro på Kristus, dvs. den enhet med Kristus, där denne är den i och genom människan verkande. Och »gärningar» betyder inte alltid »laggärningar», ἔργα τοῦ νόμου, alltså lagiakttagelse såsom en frälsningsväg, vilket var judarnas sätt att tolka lagen.

Detta innebär, att trons egna gärningar väl kan sättas i samband med lagen, nämligen med lagen i dess djupaste betydelse, sådan som den avsetts av Gud, fast den i syndens värld blev förvänd, blev »försvagad av köttet» (Rom. 8,3). »Budordet som var givet till liv, det blev mig till död» (Rom. 7,10). Man glömmar lätt första ledet här. Då Kristus gav liv fullgjorde han lagen.

Förvisso betydde lagen för Paulus, just i ljust av det evangelium, som Kristus kom med, kännedom om synden; i denna mening påpekar Dahl, efter vår mening fullt korrekt, att genom lagen det nu bara var förbannelse, inte välsignelse, som kunde bli aktuell verklighet (sid. 31). Hela den gamla tidsåldern, vartill lagen hörde, stod under förbannelsen, under döden. Men då Kristus kom, då gavs det, som lagen bjudit och talat om: rättfärdighet och liv. Då kom det liv, vartill budordet var givet. Detta betydde inte, att Kristus eller Anden gav kraft till en korrekt lagiakttagelse, utan att han kom med den rättfärdighet, som lagen syftat till men inte kunnat åstadkomma. B. Noack har i en festskrift till N. H. Söe 1965 begagnat det medvetet paradoxala uttrycket, att lagen skall frälsas.¹ Han syftar

¹ Noack, Evangeliet og loven (Festskrift til N. A. Söe 1965).

till något riktigt. Ett annat verk blev nödvändigt för att genomföra det som lagen inte förmådde. Lagen var uttryck för Guds vilja och syftade att binda människan vid Gud. I syndens värld blev den dock ur stånd att åstadkomma liv och rättfärdighet och kom att få blott klargöra hennes fångenskap under synden och döma denna. — Lagen blev dock tagen i syndens tjänst genom att begagnas såsom medel för den från Gud skilda människans försök att själv förskaffa sig rättfärdighet. Denna lagrättfärdighet är motsatsen till rättfärdigheten från Gud. I denna mening är lagens gärningar inte bara ur stånd att åstadkomma rättfärdighet utan är uttryck för människans självhävdelse inför Gud, hennes ursynd.

Från både lagens rättmätiga dom, som är ett negativt uttryck för Guds rättfärdighet, och från den till lagrättfärdighet förvända lagen, alltså från det falska sökandet efter rättfärdighet, befrias människan — fast på olika sätt — genom evangeliet. I detta ges Anden genom tron. Den nya, utlovade tidsålderns krafter börjar verka genom Anden. Men att genom tron få delaktighet i Anden, betyder inte, att bandet med Guds uppenbarelse genom lagen i GT helt är borta, alltså att lagen, så som senare Marcion gjorde gällande, var något helt ovidkommande för de kristna. Lagens dom var det negativa uttrycket för rättfärdighet, och lagen syftade till och vittnade om rättfärdighet, fast den inte kunde ge denna och det därmed sammanhörande livet. Bandet med GT fanns alltid. Skriften avskaffades *inte*, som Marcion gjorde.

Men då det är tal om gärningar, måste man skilja mellan sådana, som har sin utgångspunkt i människans försök att genom lagiakttagelse upprätta åt sig en egen rättfärdighet (lagrättfärdighet»), och de, som har sin utgångspunkt i den Guds rättfärdighet, som fördes till människan genom Kristus, vilka alltså direkt hänger samman med tron på Kristus, med att »vara i Kristus». Att vara underdånig rättfärdigheten från Gud, betydde att intagas i fullgörande av den rättfärdighet, som lagen krävde och vittnade om men inte kunde åstadkomma (jfr Rom. 8,3 och Gal. 3,21), det fullgörande, vartill lagen knutit löftet om liv. Detta fullgörande är motsatsen till lagrättfärdighet; det är Kristi fullgörande, och delaktighet däri ges i tron på honom. Detta innefattade det Kristi påtagande av lagens förbannelse, vilken är en följd av synden.

Att tron är förbunden med att lagen i en mening kommer till sin rätt betonas av Paulus i Rom. 3,31 (vilken vers Marcion strök ur sin kanon). Man må observera att samma verb användes där (νόμον ἰσχύνομεν) som i Rom. 10,3 (τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι). Tron upprättar lagen. Lagrättfärdigheten skapar fram en egen, falsk rättfärdighet. Med trons rättfärdighet hänger emellertid också gärningar samman.²

² I H. Ljungmans avhandling *Das Gesetz erfüllen* behandlas den ovan berörda frågan; särskilt i fråga om Matt. 5,17 synes oss Ljungman ha framlagt beaktansvärda synpunkter.

Enligt vår mening står verbet ζήσεται i vers 11 och 12 inte såsom betecknande motsatser (liv genom tro — liv genom laggärningar), vilket onekligen måste kräva en subtil metodik för att få mening i, utan avser precis detsamma. Tro och fullgörande av lagen, nämligen så, som detta skedde genom Kristus-Messias och den med honom förenade, är två sidor av samma sak. Och det märkliga i Pauli skriftsyn är, att han efter Damaskus, sedan »täckelset» borttagits från förståendet av det gamla förbundets skrifter (2 Kor. 3,14 f.), förstod just Mose ord, lagen, på nytt sätt (inte bara avskaffade den). Just för förståelsen av Moses hängde täckelset skymmande i vägen, tills allt förstods i och genom Kristus. Men detta betyder, att man måste vara uppmärksam, då Paulus citerar ett ord från Moseböckerna, att inte fatta det så, som rabbinerna gjorde, eller så som det förefaller betyda, taget bokstavligt, utan så som *Paulus* förstod det. Och att han inte förstod ποιεῖν ἀτά såsom lagrättfärdighetens gärningar, framgår, som påpekats, redan av vers 10, där fullgörandet av allt i lagen står som motsatsen till att söka rättfärdighet genom laggärningar, alltså till lagiakttagelsens frälsningsväg.

Det finns ju ingen anledning att betvivla, att Paulus före Damaskus var övertygad om att trohet mot Skriften innebar noggrann iakttagelse av föreskrifterna där och att fullgörande av lagen, t.ex. så som det säges i Lev. 18,5, för honom betydde just detta. Och delade han den rabbiniska tanken, att Messias ankomst vore förbunden med detta fullgörande av lagen (med ett fulländat sökande av rättfärdighet på gärningarnas väg, Rom. 9,32), förstår man hans iver att utrota de kristna. Det vore ju rena hädelsten, att villoläraren från Nasaret, som nu också var dömd på lagligt sätt (alltså av *Lagen* själv) och gjord oren genom att föras till platsen »utanför lägret» (jfr Hebr. 13,13) och där genom att »hängas upp på trä» blivit fastställd såsom av Guds lag förbannad — det vore ju rena hädelsten att han förkunnades vara Messias eller Guds Son.

Det är väl också otvivelaktigt, att Paulus vid Damaskus upplevde, att denna ohelgade folkförförare visade sig som Guds utvalde och helgade, såsom Guds Messias, såsom den Herre, som tog honom i sin tjänst. Men detta måste ha betytt, vilket Paulus också betygar, att det »täckelse» togs bort, vilket skymt det gamla förbundets skrifter, så att de nu förstods i ett nytt ljus. Kristus var alla löftens ja och amen (2 Kor. 1,20). Och detta måste ha inneburit, att för Paulus lagens uppfyllelse, dess rätta fullgörande, fick en helt ny innebörd. Med Kristus gavs det liv, vartill lagen var given (Rom. 7,10), det som lagen inte kunnat åstadkomma (Rom. 8,3). Lagen som var given till liv, hade blivit till död, till fördömelse, men denna togs bort för dem, som var en person med Kristus, τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, alltså för dem, som i tron var förenade med honom (Rom. 8,1). Men detta betydde att de troende var införlivade med den *uppfyllelse av lagen*, vilken nu var förhanden genom Kristus. Så kom trosrättfärdighet att *dels*

stå som raka motsatsen till lagrättfärdighet, till sökande av rättfärdighet genom lagiakttagelse, *dels* innebära delaktighet i den rätta uppfyllelsen av lagen, så som denna framstod i ljuset av Kristus och så som den förverkligats av honom. Det måste till slut leda till ett misskännande av Paulus, om man inte håller klart, hur GT ligger bakom allt han skriver och utlägger. Om någon ville säga, att lagen var avskaffad för honom, blir detta felaktigt, om man inte samtidigt håller klart, att det *bara* är fråga om ett sådant avskaffande, en sådan frihet från lagen, som samtidigt är ett uppfyllande, ett rätt fullgörande av lagen. I den meningen biträder vi också Lintons ofta citerade uttryck, att frihet från lagen bara kunde hävdas genom lag. Lagens dom kunde borttagas blott genom den som fullgjorde lagen rätt.

Efter den ovan citerade första versen i Rom. 8 följer några verser, som synes oss belägga det här utförda. Det heter där: »Livets Andes lag har frigjort oss från syndens och dödens lag. Ty det som var omöjligt för lagen, därför att den blivit svag genom köttet, det gjorde Gud då han för syndens skull sände sin son i likhet med syndigt kött och fördömde synden i köttet. Så skulle lagens rättfärdiga krav uppfyllas i oss, som vandrar inte efter köttet utan efter Anden.» (För enkelhetens skull har vi här gjort en egen översättning. Men vilken översättning man vill ha, torde meningen vara, att lagens *δικαίωμα* uppfylles i oss, som i tron vandrar i Anden.) *δικαίωμα* torde kunna sägas beteckna summan av lagen, inte konkreta lagregler utan lagens syfte, dess krav på människan att ära Gud som den ende guden. *δικαίωμα* är lagens berättigade krav som måste helt fyllas, då de uttrycker det från begynnelsen givna grundförhållandet mellan Gud och människa.

Man kunde vara frestad att sammanställa uttrycket i vers 2 νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς med 2 Kor. 3,6: bokstaven dödar men Anden gör levande. »Livets Andes lag» torde kunna sägas vara lagen, genomlyst och förklarad genom Kristus; den Guds rättfärdighet, som lagen talade om, gavs genom Kristus; då lagens uppgift var att tjäna och hävda Guds rättfärdighet, fylldes den av Kristus. Den bokstav, som dödar, är lagen före eller utanför Kristus. Den hade att å Guds vägnar fördöma synden, orättfärdigheten; också den lagen hade en doxa, en härlighet, fast den vida överglänstes av härligheten i Andens tjänst.

Lagens rätta tjänst var att fördöma synden. Att, såsom judarna, se lagen såsom livets ljus, som angav innebörden av och hjälpte dem fram till rättfärdighet, var att misstolka lagens mening. Detta var att ivra för lagen, men οὐ κατ' ἐπίγνωσιν. Det som lagen upplyser om, den rätta insikten i samband med lagen, är ἐπίγνωσις ἁμαρτίας (Rom. 3,20). — Lagen fördömde synden, men den band därvid vid den Gud, som vid löftets uppfyllelse skulle ge det liv, som hörde samman med

rättfärdighet. Då Kristus påtog sig lagens förbannelse, fullgjorde han lagen både så, att dess rättfärdiga fördömdelse av synden kom till sin rätt, och så, att rättfärdighet och liv gavs genom honom. Hade lagen kunnat ge liv, säger Paulus i Gal. 3,21, hade rättfärdighet kommit genom den — då hade med lagen allt givits. Men Skriften hade nu inneslutit allt under synd och låtit löftet om liv och rättfärdighet uppfyllas genom Kristus.

Vi vill försöka ge en översättning av Gal. 3,5—14, varav torde framgå, hur texten enligt vår mening kan läsas som en enhetlig, sammanhängande förkunnelse, utan att Paulus behöver antas ha gjort bruk av rabbinska metoder att förklara motsägelser i Skriften — även om rabbinerna faktiskt behandlat de skriftord, som också Paulus nu anför. — Enligt vår mening talar alltså Lev. 18,5 för Paulus om trosrättfärdighet, inte om lagrättfärdighet, och motsäger alltså inte Habackuk-citatet i vers 11. De av oss vid översättningen inom klammer satta orden är tagna ur sammanhanget och avse att göra klart, hur vi tro att Paulus menar.

Hur är det nu? Att ni har fått mottaga Anden och att kraftgärningar sker bland er, är det frukten av laggärningar eller verkar han [Gud] detta, därför att ni är hörsamma inför förkunnelsen om tron? Ni vet ju hur det var med Abraham: han trodde på Gud[s löfte] och därför räknades han som rättfärdig. Därav kan ni förstå, att det är de som söker rättfärdighet av tro som är Abrahams barn. I Skriften är det förutsett, att Gud skulle göra de oomskurna folken rättfärdiga genom tro, och därför fick Abraham i förväg det goda budskapet, att alla folk skulle få välsignelse genom honom. Alltså får de som söker rättfärdighet genom tro del av den välsignelse som gavs åt Abraham, trons man. Ty att alla som söker rättfärdighet genom laggärningar står under förbannelse framgår av Skriftens ord: »var och en är under förbannelse som inte håller fast vid och fullgör allt som är skrivet i lagens bok.» Att ingen blir rättfärdig inför Gud genom lagiakttagelse bevisas av Skriftens ord, att liv skall ges den rättfärdige genom tro. Men lagiakttagelse bygger inte på tro. Nej, [inte den som söker rättfärdighet genom lagiakttagelse utan] »den som fullgör detta [som är skrivet i lagens bok] skall få liv därigenom». Kristus [fullgjorde detta, då han] lösköpte oss från den förbannelse, som lagen lägger oss under, genom att i vårt ställe ta på sig förbannelsen, detta i överensstämmelse med vad som är skrivet [i lagens bok]: »var och en som hänges upp på trä är under förbannelse.» Genom Jesus Kristus skulle så välsignelsen, som gavs Abraham, komma de oomskurna folken till del, och vi skulle så genom tron få löftet om Anden uppfyllt.

Enligt vår tolkning säger alltså ordet *ἀλλά* i vers 12 inte, som i 1917 års översättning: i lagen beror det icke på tro; tvärtom heter det, etc. — *ἀλλά* anger motsättningen mellan å ena sidan lagrättfärdighet, alltså det iakttagande av lagens regler och bestämmelser, som inte framgår av tro utan syftar att bygga upp »en egen rättfärdighet», *στῆσαι τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην* (Rom. 10,3), och å andra sidan det rätta fullgörandet av lagen. Inte laggärningar, ty dessa framgår inte ur tro, utan (*ἀλλά*) fullgörande av det som är skrivet i lagens bok (av dess *δικαίωμα*) är det som leder till liv. Detta fullgörande sker genom Kristus, och delaktighet i

hans fullgörande ges människan genom tro. På detta »görande» är det vi menar att vers 12 b syftar; att liv då säges vara förbundet med detta, upprepar bara samma löfte om liv, som anges i Habackukcitatet i vers 11: ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.

Vers 12 a hör på det närmaste samman med föregående vers. Den kunde parafrastras så: Laggärningar hör inte tillsammans med (utgår inte från) tro. De uttrycker inte människans mottagande av rättfärdighet genom tro på Kristus. Men däremot (ἀλλά) skall den som fullgör det som är skrivet i lagens bok enligt Skriftens vittnesbörd få liv därigenom (ὁ ποιήσας ζήσεται ἐν αὐτοῖς). Vers 11 och 12 anger två sidor av samma sak.

Det, som står skrivet i lagens bok, fullgjorde Kristus, och det fullgöres i tron på honom. Genom detta fullgörande övervann lagens fördömmelse. Och i detta fullgörande blir det helt klart, att lagrättfärdighet är emot lagen; den som vandrar i lagrättfärdighet ärar inte Gud utan upprättar en »människans egen rättfärdighet», som för henne bort från underdånighet under Gud (Rom. 10,3). Tron återupprättar lagen just i dess betydelse av krav på att *ära Gud*, och fullgörande av lagen i denna betydelse är det rätta fullgörandet. Detta sker i tron på Kristus. I den är Gud Herren, som blott kan äras och prisas.

Det är viktigt att skilja mellan å ena sidan fullgörande av lagens summa och syfte: *att ära Gud* och vara hans rättfärdighet underdånig, vilket fullgörande skedde genom Kristus och sker i tron på honom, och å andra sidan laggärningar, som människan gör för att förskaffa sig rättfärdighet. Så använde judarna t.ex. omskärelsen, renhetsföreskrifterna etc., och en så brukad lag kom att skilja judar från hedningar, omskurna från oomskurna, lagfromma från dem, som inte noggrant iakttog lagens bestämmelser. Denna lagrättfärdighet, som inte fullgör lagens mening och syfte, inte låter Gud vara Gud och rättfärdighetens källa utan gör människan till rättfärdighetens mästare och herre, är det som Paulus intensivt riktar sig emot. Den *omöjliggör* delaktighet i lagens rätta fullgörande, vilket förverkligas genom Kristus.

Lagrättfärdighet — att söka rättfärdighet genom att iakttaga lagens föreskrifter — är för Paulus alltså en förvändning, en förfalskning av lagens mening. Lagen ställer människan under Guds befallning, visar att hon är hans skapade verk, som har att leva i lydnad, prisa honom och mottaga den hans rättfärdighet, som han utlovat. Eftersom människan är slav under synden och även förvränger lagen, måste Kristi gärning, hans uppfyllelse av lagen, innebära att han själv blev lydig mot lagen i dess dom över människan och tog denna på sig. Så visades också, hur falsk lagrättfärdighetens väg var.

Vi vill till försöket att förstå Pauli ord i 3,11—12 såsom innehållande en och samma förkunnelse om trosrättfärdighet och det med denna sammanhörande fullgörandet av lagen foga några allmänna reflektioner från systematisk teologisk synpunkt om lagens fullgörande.

I de utläggningar av lagen i GT och Nya testamentets förhållande därtill, som man ofta möter, kan det förefalla, som om begreppet lag uppfattas såsom mera enhetligt och entydigt än det är hos Paulus. Bortsett från att Paulus kan bruka ordet i ganska allmän betydelse, tycks det råda en benägenhet att identifiera begreppet lag med konkreta, fixerbara lagregler. Att sådana då tänks såsom uppfyllbara ligger nära till hands. Med detta sammanhänger, kunde man säga, att man är benägen att tolka lagen i rabbinsk riktning. Om man får ange skillnaden mellan fariseism och kristendom så, som Odeberg gör i sitt arbete därom, alltså så, att fariséerna framställde lagen som principiellt uppfyllbar och viljan som fri, medan NT ser den som bunden, tänker man lagen såsom i princip uppfyllbar, då den ses som fixerade regler.

I talet om lagen kan ju ligga tvenne alldeles motsatta tankar. Man kan avse att se den s.a.s utifrån Guds synpunkt, alltså som den levande Gudens vilja att hålla fast den av honom skapade men från honom avfallna människan vid sig, så att hon har honom till Gud, prisar honom, ger honom äran för allt gott och lever i underdånighet inför hans rättfärdighet. I en sådan inställning tillerkänner hon Gud, inte sig själv, rättfärdighet och ger honom rätt, då han dömer. Vidare erkänner hon domen över sig som rättfärdig, därför att hon är avfallen från honom och därför att hon i »köttets» värld inte kan annat än leva under syndens herravälde. Lagen får då den betydelse, såsom Paulus gör gällande, att klagöra detta tillstånd. Livet under lagbestämmelser kan aldrig ge rättfärdighet men kan liksom hålla i förvar (här kommer tanken på παιδαγωγός in), i väntan på den gudsgärning, varigenom hela situationen förändras genom att syndens välde bryts. Denna syn på lagen hör oupplösligt samman med löftet, som pekar på en kommande rättfärdighet, som blott Gud själv kan giva genom sin utvalde Messias. Men lagen kan i sitt krav på att Gud skall få vara Gud och all rättfärdighets källa sägas peka på denna av Gud utlovade rättfärdighet; och uppfyllelsen av lagen kommer att sammanhänga med löftets uppfyllelse. Detta blir ett helt annat uppfyllande eller fullgörande av lagen än det, där människan söker fylla lagbestämmelser för att därmed försäkra sig om rättfärdighet. Detta senare sätt att förstå lagens fullgörande bryter emot grundintentionen i den ovan angivna synen på lagen. Ja, den går tvärs emot denna och ärar inte Gud såsom all rättfärdighets källa och givare utan hävdar en självgjord rättfärdighet emot denna. Och denna allmänna struktur i lagförståelsen ändras inte genom att man förklarar

buden för svåra och många för att helt kunna fyllas. Denna tanke bara skymmer bort den principiella motsatsen till den förra synen på lagen.

Då man diskuterat problemet, hur Jesus å ena sidan synes kunna enligt den av Matteus meddelade traditionen uttala sitt »men jag säger eder» och å andra sidan förklara att han inte kommit för att upplösa lagen utan för att fullborda den, då synes den svårighet man känt stundom kunna sammanhänga med att man tänkt sig lagen såsom fixerade regler. Men enligt GT kan lagen närmast sägas innebära en Guds *gärning*, varigenom han uppenbarar sig. Den som handlar i lagen är den Gud, som skapat människan för att tillhöra honom, och den knyter fast henne vid skaparen, också under hennes liv i avfall från honom. Kristus fullbordade enligt NT (klarast utfört av Paulus) lagen i denna mening genom att han var den andre Adam, den som var Guds avbild och även levde i hel lydnad och tillhörighet till honom, varigenom han blev skaparens redskap. Han kom med den nya skapelsen, vilken återställde den första skapelsen och samtidigt förverkligade ett nytt förhållande till Gud. Att detta betydde ett förverkligande av lagens mening och syfte, är uppenbart. Detta innebar att införsätta människan i det rätta, ursprungliga förhållandet till Gud, i vilket han är hennes Herre och hon ärar honom som sin Gud. Det var alltså lagens summa och syfte som Kristus fullföljde.

Ej heller lagens summa, budet, som formulerats i Deut. 6,4 ff., eller det dubbla kärleksbudet, kan förverkligas av människan såsom en prestation. Inför lagen står hon som befalld och som bevisad skyldig till allt. Just hennes oförmåga att fylla lagen blir inte en ursäkt utan uttryck för hennes skuld. Men Kristus, som var Guds avbild, fullgjorde lagen. Han står för människan inte bara som *κύριος*, vilket ord ju är gudsnamnet i GT, utan han förverkligar budet att ära Gud, att älska honom över allting och nästan såsom sig själv, och han tog på sig den berättigade dom, som vilar över människan, som inte kunde fullgöra lagen, då hon var »kött».

Detta fullbordande av lagen har inte karaktären av iakttagande av regler. Reglerna i GT borde hålla människan i tukt och ordning och påminna om hennes oförmåga att i den mening helt fylla dem, att hon därigenom blir rättfärdig; de kunde sägas visa hän till ett annat fullgörande, ett som har löfte om liv med sig. Men lagens syfte och djupaste mening, som Jesus fullföljde, kan fullgöras endast i ett *nyskapande* av lagen, i ett förstående av hela lagen som den Guds *gärning*, som begynte vid skapelsen. Därför återföres vid Jesu fullgörande av lagen dennas innebörd till den mening den hade i Guds vilja »från begynnelsen». Och därför hör livet i fullgörandet av lagen tillsammans med *nya* bud, vilka ger uttryck åt lagens mening och syfte att låta Gud vara människans Herre, som äras och älskas av henne.

Om man bara rent formellt säger, att det, att Jesus framställdes såsom *κύριος*, innebar, att han hade fullmakt att som Gud ge nya lagar och därför hade rätt att säga: »Men *jag* säger eder», är detta riktigt, men det saknas då en sida i angivandet av Jesu ställning till lagen, nämligen att hans nya bud vad fullföljande av den inställning, som angavs i lagen och att de återgår på det vid skapelsen angivna rätta förhållandet till Gud. Detta är det, där Gud är Herre och Skapare, som har att äras, prisas och älskas av sin skapade värld och främst av människan. Jesu ord: »Men *jag* säger eder» var inte godtyckliga tillägg till eller förändringar av lagen, utan var just ett fullföljande av lagens syfte och mening.

Detta innebär, att evangeliet ger *frihet* inte bara från lagiakttagelsens falska sökande efter rättfärdighet för egen del och inte ens blott från bundenhet av regler, som haft en uppgift att hålla i förvar, tills Kristus kom, utan från alla regler och bestämmelser. Men denna frihet finns blott, om den är andra sidan av bundenhet vid Kristus själv, vid honom som lever i tron hos den människa, som »begravts med honom i dopet» och för vilken det gäller, att hon inte mer själv lever utan att Kristus lever i henne. Trons fullständiga frihet från all yttre lag och dess totala bundenhet vid den levande Herren är bara två sidor av samma sak. Och den levande Kristus företräder den Gud och Skapare, av vilken och till vilken allt är. Tron på Kristus mynnar ut i vårt ärande av Gud, i — som hos Paulus — doxologi. Om allt sker till Guds ära, blir allt tillåtet och rätt (jfr 1 Kor. 10,31). Tron på Kristus mynnar ut i att ära och prisa Gud (jfr t.ex. Rom. 11,33 ff.; 16,27; Gal. 1,5; Fil. 4,20, samt även Ef. 5,19 och Kol. 3,16). Detta ärande av Gud är just ett lagens rätta fullgörande, och det ges i och genom tron på Kristus. (Jfr också jubeltonen i Rom. 8, 31—39.)

Det skulle föra för långt att här utföra, hur den gammalkyrkliga tanken om Kristus såsom den nya lagen, *nova lex*, både kunde komma att föras i moralistisk riktning och syfta på lagregler, återgående på Kristus, och på Kristus själv såsom den rätte fullgöraren av lagen och skapelsen, som förkunnas i GT; i tron på honom hade den troende då del i och fortsatte hans fullgörande av lagen. Så är tron lagens rätta fullgörande i denna mening.

Då detta sista säges, har vi — också sakligt sett — trätt inom området för Luthers tankevärld. Vi har ovan varnat för den lutherska schablonen, där man falskt utnyttjat Luthers skarpa och klara skiljande mellan lagrättfärdighet och trosrättfärdighet, såsom om inte ett »görande», gärningar, ett fullgörande av Guds vilja i lagen, skulle höra samman med tron. Men i fråga om Luthers syn på tron och lagen finns många uttryck, där man haft svårt att se, hur klart och konsekvent han tänker. Det antas stundom, att han ibland på biblicistiskt sätt

är bunden vid bibelord som absoluta yttre lagregler, ibland åter kan komma med paradoxer, såsom hans kända ord, att »den kristne skapar lagar, klarare än Mose». Förstår man Luther, är detta inga motsägelser. Det innebär inte, att han säger än si, än så. Ett bibelord kan för Luther visas innehålla förkunnelsen av just Guds gärningar, av hans lag såsom angivande grundförhållandet mellan honom och människan. I detta är Gud Herre och den givande och skapande, och människan är hans skapade verk, hans tillhörighet, som mottager allt genom hans verk; detta har mest fullständigt uppenbarats och visat sitt innersta i vad han låtit komma och givas med Kristus. (Luthers ord mot Zwingli i nattvardsfrågan brukar tagas som exempel på en orimlig biblicism, omöjlig att försvara, i synnerhet som vi nu vet att verbet »är» inte sätts ut i arameiska. Men hans fasthållande vid ordalydelsen berodde på att det antagna verbet uttrycker en oförytterlig *sak*: hela bibelns förkunnelse om Guds skänkande av Kristus såsom en utifrån given gåva, såsom något objektivt i förhållande till egna känslor och egen fromhet.)

Den som i tron är intagen i Guds handlande, han lever i Guds lag, vilken är att förstå såsom Guds verkande i nuet, såsom hans fortgående nya skapelseverk. Då skapar den kristne nya uttryck för konsekvenserna av sin tillhörighet till Gud i varje situation. Hans tro blir då alltid, vad han än gör, ett fullgörande av lagen; just »nya lagar» blir ett rätt fullgörande av lagen.

*

Efter denna utveckling till ett allmänt systematiskt-teologiskt resonemang och till Luther, återvänder vi till vårt tema: trosrättfärdighet och lagens fullgörande hos Paulus. Dahls artikel har varit ett incitament för oss att ånyo genomtänka problemen i sammanhang med detta tema. Hans djupa kunnighet i exegetik och rabbinica är en ovärderlig tillgång för förståelsen av Paulus. Om vi i fråga om tolkningen av Gal. 3,12 framlagt en annan mening än Dahl, må dock hela diskussionen få vittna om den inspiration hans artikel givit oss. Och vi är tack samma, att Dahl så klart sett, att Gal. 3,12 innebär ett verkligt problem, som måste lösas. Säkerligen är utnyttjandet av rabbinica inom exegetiken en stor tillgång för Paulusforskningen. Men då Paulus, rabbinlärjungen, såsom Dahl påpekar, begagnar sin rabbinska lärdom att övervinna rabbinernas teologi, blir ju vägen smal att rätt ange, när han återger rabbinska tänkesätt och när han riktar sig emot rabbinernas teologi. Han kan ha gjort båda sakerna på en gång, men hur han gör detta, blir i detalj svårt att avgöra.

Vi vill till slut åter betyga Dahl vår tacksamhet för både det myckna, vari vi bara instämmer i hans artikel, och för att han givit oss anledning att här föra fram en annan mening än hans på vissa punkter. Det är ju så forskningen brukar kunna föras vidare.

TEOLOGISK LITTERATUR

Översikt över svensk teologisk litteratur under år 1968

Översikten omfattar teologiska skrifter utgivna under år 1968 enligt Svensk bokförteckning (alltså ej tidskrifts- eller tidningsartiklar) dels svenskspråkiga, även översättningar av utländska författare, dels av svenskar författade skrifter på annat språk. Periodiska publikationer, skolböcker, prediko- och andaktslitteratur medtages icke. Debattböcker och populärvetenskaplig litteratur har medtagits i den mån som de bedömts vara av intresse för den teologiska debatten och vetenskapliga forskningen.

Översikten har redigerats av docent Bo Johnson Lund under medverkan av Carl-Gustaf Andrén, Birger Gerhardsson, Bengt Hägglund, Martin Lind, Per Erik Persson och Olof Petterson.

BIBELLITTERATUR, EXEGETIK

Albrektson, Bertil, & Illman, Karl-Johan, Protest och profetia. Radion presenterar andliga ledare i Gamla testamentet. 28 s. Helsingfors, Församlingsförb. 1967. Fmk 2: —.

10 korta radioföredrag.

Beijer, Erik, Det Heliga landet på Jesu tid. 4., omarb. och utvidgade uppl. 179 s. Sthm: Verbum, Studiebokförl. 1968. 16: 50.

Bibeln berättad i bilder och text. Text av Fredrich Hoffmann. Bilder av Eric de Sasure (orig:s titel: Bilderbibel). 280 s. Ill. Sthm, Verbum 1968. Inb. 24: 75.

Bultmann, Rudolf, Jesus Kristus och avmytologiseringen. Övers. av Sven Åstrand. 81 s. (Tema). Lund, Gleerup 1968. 6: 50.

En välkommen introduktion i avmytologiseringenens problematik.

Hellman, Eskil, Den svenska bibeln genom tiderna. Bibliografiska anteckningar till tjänst för forskare och samlare. 121 s., ill. Sthm, Sällskapet bokvännerna (83) 1968. Inb. 40: —.

Hägerström, Axel, Jesus. En karaktärsanalys. Utg. till 100-årsminnet av Axel Hägerströms födelse 6.9.1968 av Martin Fries. 141 s. Sthm, Natur o. kultur 1968. 16: 50.

Boken utgöres av utgivna föreläsningsmanuskript. Den kände religionsfilosofen försöker att psykologiskt förstå evangeliernas Jesus.

Johnson, Bo, Die armenische Bibelübersetzung als hexaplarischer Zeuge im 1. Samuelbuch (Coniectanea biblica. Old Testament series 2). 174 s. Lund, Gleerup 1968. 35: —.

Kieffer, René, Au delà des recensions? L'évolution de la tradition textuelle dans Jean VI, 52—71 (Coniectanea biblica. New Testament series 3). 269 s.+12 blad. Lund, Gleerup 1968. 45: —.

Akademisk avhandling i Nya Testamentets exegetik, Uppsala. Disp. 11/5 1968.

Kotker, Norman, Det Heliga landet på Jesu tid. Övers. fr. eng. av Alf Sagnér. 153 s. Ill. (Caravel-serien). Malmö, Allhem 1968. Inb. 26: 50.

En rikt illustrerad framställning med ett enkelt språk.

Lindblom, Johannes, Gesichte und Offenbarungen. Vorstellungen von göttlichen Weisungen und übernatürlichen Erscheinungen im ältesten Christentum (Acta Reg. Societatis humaniorum litterarum Lundensis LXV). 254 s. Lund, Gleerup 1968. 50: —.

Rec. i STK 1969, s. 48.

Lindholm, Stig, Paulus från Tarsus till Rom. Teckningar, omslag och kartor av Bertil Kumlien. 120 s. Ill. Sthm, Verbum 1968. Inb. 9: 75.

Lövestam, Evald, Spiritus blasphemia. Eine Studie zu Mk 3,28 f par Mt 12,31 f, Lk 12,10 (Scripta minora Reg. Societatis humaniorum litterarum Lundensis). 88 s. Lund, Gleerup 1968. 19: —.

En studie där »hädelse mot Anden» sätts in och förklaras i ett större sammanhang.

The *Middle English Genesis and Exodus*. Reedited from MS C.C.C.C. 444 with introduction, notes and glossary by Olof Arngart (Lund studies in English). 277 s. Lund, Gleerup 1968. 55: —.

Odeberg, Hugo, Rannsakan. Bibliska studier. 336 s. Sthm, Verbum 1968. 35: —.

En samling till största delen ej tidigare publicerade bibelstudier.

Statens offentliga utredningar 1968: 42. Förslag till prediktotexter ur Gamla Testamentet för kyrkoårets sön- och helgdagar. Perikopkommittén för gammaltestamentliga texter. 46 s. Sthm 1968. 6: —.

1968: 65. Nyöversättning av Nya Testamentet. Behov och principer. Betänkande avgivet av 1963 års bibelkommitté. 646 s. Sthm 1968. 39: —.

Innehåller ett flertal specialundersökningar av grundläggande principiell betydelse för ett kommande bibelöversättningsarbete, t.ex. »Nya Testamentets språk» (A. Wifstrand) och »Den textkritiska forskningens nuvarande läge» (H. Riesenfeld — med tablå över textställen som bör ändras).

3 — 335-1232. Sv. Teol. Kv.skr. 2/69

RELIGIONSHISTORIA MED
RELIGIONSPSYKOLOGI

Andræ, Tor, Mystikens psykologi. Besatthet och inspiration. 2 uppl. 658 s. Sthm, Verbum; Studiebokförl. 1968. 30: —.

Fotomekaniskt omtryck av 1 uppl. 1926, som länge varit utgången.

Arbman, Ernst, Ecstasy or religious trance. In the experience of the ecstasies and from the psychological point of view (Scandinavian university books). Sthm, Sv. bokförlaget (Nordstedt). Vol. 1 (1963). Vol. 2. Essence and forms of ecstasy. 668 s. 1968. Inb. 390: —.

Bergman, Jan, Ich bin Isis. Studien zum memphitischen Hintergrund der griechischen Isisaretologien (Historia religionum 3). 349 s. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala, univ.; Sthm, Almqvist & Wiksell 1968. 60: —.

Akademisk avh., Uppsala. Disp. 30/11 1968.

Bianchi, Ugo, Religionshistoriska problem. Förord av Geo Widengren. Övers. fr. ital. av Gunnar Andersson. 142 s. Sthm, Natur o. kultur 1968. 9: 50.

Religionsfenomenologi.

Borchsenius, Poul, De två vägarna. En bok om judendom och kristendom. Övers. fr. da. av Walter Olsson. 233 s. Örebro, Libris 1968. Inb. 20: —.

Edsman, Carl-Martin, Mystiker i Vällingby och andra skildringar av religiös erfarenhet i vår tid. 151 s. Sthm, Sveriges radio 1968. 11: 25.

Edsman, Carl-Martin, Myt, saga, legend. 158 s. Sthm, Sveriges radio 1968. 11: 25.

Utgöres liksom föregående bok av radioföreläsningar.

Eidlitz, Walter, Кръсна-Caitanya. Sein Leben und seine Lehre (Stockholm studies in com-

parative religion 7). 561 s. Acta Universitatis Stockholmiensis. Sthm, Almqvist & Wiksell 1968. 70: —.

Denna undersökning om Caitanya, som levde på 1500-talet, utgör samtidigt ett banbrytande arbete om bhakti.

Johansons, Andrejs, Der Wassergeist und der Sumfgeist. Untersuchungen volkstümlicher Glaubensvorstellungen bei den Völkern des ostbaltischen Raumes und bei den Ostslaven (Stockholm studies in comparative religion 8). 116 s. Ill. Acta Universitatis Stockholmiensis. Sthm, Almqvist & Wiksell 1968. 30: —.

Mebius, Hans, Värö. Studier i samernas förkristna offerriter (Skrifter utg. av Religionshistoriska institutionen i Uppsala /Hum. fak./ 5). 215 s. Ill. Sthm, Almqvist & Wiksell 1968. 40: —.

Akademisk avh., Uppsala. Disp. 23/11 1968.

Pettersson, Olof, Mother Earth. An analysis of the Mother Earth concepts according to Albrecht Dietrich (Scripta minora Reg. Societatis humaniorum litterarum Lundensis). 100 s. Lund, Gleerup 1967. 22: —.

Ringgren, Helmer, Religionens form och funktion. 170 s. Lund, Gleerup 1968. 17: 50.

Söderblom, Nathan, Rus och religion (Dvärgböckerna. Mat- och dryckserien 1). 63 s. Ill. Uppsala, Bokfenix 1968. 10: —; inb. 13: 50.

KYRKOHISTORIA OCH MISSIONSKUNSKAP

Bernander, Gustav, Lutheran wartime assistance to Tanzanian churches 1940—45 (Studia missionalia Upsaliensia 9). 170 s. Lund, Gleerup 1968. 24: —.

Broder Andreus (pseud.), Guds smugglare. Övers. av Alf Ahlberg. 199 s. Sthm, EFS-förl. 1968. 24: —; inb. 26: 50.

Eriksson, Linné & Alverlin, Sven, 37 dagar i Brasilien. 136 s. Ill. Örebro, Libris 1968. 15: —.

Estborn, Sigfrid, Johannes Sandegren och hans insats i Indiens kristenhet (Studia missionalia Upsaliensia 10). Ill. 255 s., 6 pl.bl. Lund, Gleerup 1968. 20: —.

Fyra föredrag rörande ortodoxa kyrkans verksamhet på svenskt språkområde hållna vid konferensen i Åbo den 26.5.1968, av T. Colliander, C. Klasson, K. Pirinen, L. Thunberg. Institutet för ekumenik och socialetik vid Åbo akademi. Forskningsrapporter och meddelanden. 8. /Duplic./ 57 bl. 1968.

Grönblom, Gunnar, Inställning till religion och samhälle bland svenskspråkiga arbetare i Pargas. D. 2. Analys av siffermaterialet från en enkät i mars 1967. Institutet för ekumenik och socialetik vid Åbo akademi. Forskningsrapporter och meddelanden. 6. /Duplic./ 34 bl. 1968.

Gustafsson, Berndt, The Christian faith in Sweden. 43 s. Ill. Sthm, Verbum 1968. 3: 50.

Haavio, Ari & Vikström, John, Gudstjänstmenighetens struktur i Finland. Institutet för ekumenik och socialetik vid Åbo akademi. Forskningsrapporter och meddelanden. 4. /Duplic./ 35 bl. 1967.

Halldén, Erik, The culture policy of the Basel mission in the Cameroons 1886—1905 (Studia ethnographica Upsaliensia 31). XVI, 142 s. Uppsala, Inst. f. allm. o. jämf. etnografi; London, Kegan Paul. £ 6.

Akad. avh. vid univ. i Uppsala.

Hagelin, Gösta, Fädernas kyrka. Tidsbilder från svenskt 1700-tal. Ill. av Torsten Århem. 159 s. Ill. Sthm, Lindblad 1967. 15: —, inb. 19: —.

Hassler, Arne, Ung präst på tjugotalet. 189 s. Sthm, LT-förl. 1968. 24: —, inb. 29: —.

Hellman, Axel, Gället kring Bäveån. 800 års

- kyrkohistoria. 349 s., 1 pl.bl. Ill. Uddevalla, Hallmans bokh. (distr.) 1967. Inb. 40: —.
- Hermansson, Werner*, Enhetskyrka, folkväckelse, församlingsgenmenskap. En utvecklingslinje till Svenska missionsförbundet. 197 s., 4 pl.bl. Ill. Sthm, Gummesson 1968. 19: 50.
- Holm, Torsten Ax:son*, Församlingens livets förnyelse i Strängnäs stift. En redovisning av kyrkligt arbete 1889—1927 framlagd till prästmötet i Strängnäs den 11—13 juni 1968. 184 s. (Sörmländska handlingar 24). Nyköping, Södermanlands hembygds- o. museiförb. 1968. 15: —.
- Isberg, Alvin*, Livlands kyrkostyrelse 1622—1695. Reformsträvanden, åsiktsbrytningar och kompetensvister i teori och praxis (Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 12). 278 s. Sthm, Almqvist & Wiksell (distr.) 1968. 42: —.
- Jonson, Jonas*, Mission nu. Studieplan till Svenska Kyrkans missions årsbok 1968. 39 s. Sthm, Verbum 1968. 4: —.
- Lado, Jozsef*, I våldets skugga men i Guds hand. Fängelseminnen och andra minnen från Rumänien och Ungern. 63 s. Sthm, Filadelfia 1968. 5: 50.
- Læstadius, Lars Levi*, Predikningar. Övers. från finskan av Johan Pietiläinen. 254 s. Ill. Göteborg, Kyrkl. Förb. 1967. Inb. 22: 50.
- Malm, Jean*, Dubbel hjälp till Indien. Några reflektioner kring missionsarbetet. 62 s. Örebro, ÖM 1968. 4: 50.
- Petri, Olavus*, Skrifter i urval. Urval, inledning och kommentarer av Gunnar T. Westin (Levande litteratur). 334 s. Sthm, Natur och kultur 1968. Inb. 28: —.
- Poska, Jüri*, The martyrdom of bishop Platon. Publication of the Culture fund of the Estonian apostolic orthodox church, Sthm. 55 s. Ill. Sthm, Almqvist & Wiksell (distr.) 1968. Inb. 20: —.
- Rosenius, Carl Olof*, Din tillgivne C. O. Rosenius. Några Rosenius-brev f.f.g. publicerade och kommenterade av Nils Dahlberg. 121 s., 8 pl.bl. Ill. Sthm, EFS-förl. 1968. Inb. 17: 50.
- Schartau, Henric*, Hittills otryckta predikningar och tal. Utg. av Knut Johnson och Nils Wikman. Bd. 3 (Hel. Tref. dag — 15 sönd. e. Tref.). 356 s. Lund, Gleerup 1967. 32: —, inb. 38: —.
- Stenberg, Oscar*, Från församling och talarstol. 166 s. Örebro, ÖM 1968. Inb. 13: 50.
- Sundkler, Bengt*, Nathan Söderblom. His life and work. 438 s. 9 pl.bl. Ill. Lund, Gleerup 1968. Inb. 39: —.
- Tegborg, Anders*, Prosten Tegborg berättar om Varabygdens historia och 40 år som präst (Vara hembygdsförenings skriftserie 4). 24 s. Ill. 1967. 4: —.
- Tuulse, Armin*, The churches of Blekinge (Sveriges kyrkor. Ser. 2). 165 s. Ill. Sthm, Almqvist & Wiksell 1968. 40: —.
- Werkström, Otto*, Från bondpojke till präst. 165 s. Helsingfors, Församlingsförb. 1968. Fmk 16: 50, inb. 19: —.
- Werkström, Gunnar*, Religiöst beteende och religiösa åsikter inom Åbo svenska församling. D. 2. Analys av siffermaterialet från en enkät i mars 1966. Institutet för ekumenik och socialetik vid Åbo akademi. Forskningsrapporter och meddelanden. 5. /Duplic./ 43 bl. 1968.
- Wiberg, Erik*, 100 dagar i Afrika. 63 s., 8 pl.bl. Ill. Jönköping, SAM-förl. 1967. Inb. 12: —.
- Widén, Bill*, Prästmötet i Åbo stift 1629—1864 (Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 77). 411 s. Helsingfors, Finska kyrkohistoriska samf. Fmk 22: 50.

Wikmark, Gunnar, Kyrkan och Fosterlandsstiftelsen i norra Ångermanland genom hundra år. 228 s. Sthm, Verbum 1968. 20: —.

Wikmark, Gunnar, Socialist-prästen Johannes Nylander. Till frågan om kyrkan och arbetarrörelsen. 171 s. Sthm, Wilhelmsson 1968. 18: —, inb. 24: —.

Wurmbrand, Richard, Med Kristus i kommunistiskt fängelse. Övers. av Ann-Mari Behrman. 302 s., 4 pl.bl. Ill. Sthm, Gummesson 1968. Inb. 32: —.

Wurmbrand, Richard, Kristus på judarnas gata. Övers. av Ann-Mari Behrman. 283 s. Sthm, Harrier 1968. Inb. 34: —.

Wurmbrand, Richard, Torterad för Kristi skull. Vår tids martyrkirka. Ett vittnesbörd om den underjordiska kyrkan bakom järnridån och dess lidanden. Övers. av Ann-Mari Behrman. 122 s. Örebro, Evangeliipress 1968. 7: —.

Öhrneman, Josef, Perspektiv från Kongo. 243 s. 20 pl.bl. Ill. Sthm, Gummesson 1968. Inb. 35: —.

PRAKTISK TEOLOGI

Askmark, Ragnar, Linköpings stift i folkvandringstid. Ämbetsberättelse till prästmötet 1967. 175 s. Ill. Linköping, Domkapitlet, 1967. 10: —.

Autton, Norman, Själavård i dödens närhet. Övers. av Philippa Wiking (Pastoralpsykologiska handböcker 13). 140 s. Sthm, Verbum 1968. 18: —, inb. 25: —.

Belfrage, Esbjörn, 1600-talspsalm. Litteraturhistoriska studier. 354 s. Lund, Gleerup 1968. 32: —.

Akad. avh. i Litteraturhistoria vid Lunds univ.

Dahlby, Fritiof, Symboler och attribut. En

studiebok till De heliga tecknens hemlighet. 3. omarb. uppl. 106 s. Ill. Sthm, Verbum 1968. 13: 50.

Davies, J. G., Liturgiskt handlexikon. Övers. och kompl. av A. O. T. Hellerström. 147 s. Sthm, Verbum, 1968. 27: —, inb. 35: —.

Rec. i STK 1968, s. 194.

Dopet i svenska kyrkan. Under red. av Arne Palmqvist. Omslag och teckningar av Stefan Wallmark. 127 s. Ill. (SKT-studier 3). Sthm, Verbum 1968. 12: —.

Edsmyr, Folke, Helbrägdagörelse och modern läkekonst. 79 s. Örebro, Evangeliipress 1968. 5: —.

Edwall, Pehr, Den mannens nästa. Fem kapitel om kyrkans diakoni. Med studieplan av Lennart Frejborn. 122 s. Sthm, Verbum 1968. 17: —.

Ekström, Ragnar — Hassler, Ove — Hillerdal, Gunnar, ABC i kyrka — stat. Debattbok med studiehandledning av Arne Broberg. 99 s. Sthm, Verbum 1968. 9: —.

Frankl, Viktor E., Livet måste ha mening. Förord till svenska uppl. av Eberhard Nyman. Övers. av Margareta Edgardh. Vetenskapligt granskad av Eberhard Nyman (Aldusserien 227). Sthm, Aldus/Bonnier samt Verbum 1968. 10: 50.

Furberg, Ingemar, Das Pater noster in der Messe (Bibliotheca theologiae practicae 21). 275 s. Lund, Gleerup 1968. 35: —.

Akad. avh. i Praktisk teologi vid Uppsala univ.

Handlingar rörande prästmötet i Karlstad den 23, 24 och 25 augusti 1965. 283 s. Karlstad, Domkapitlet 1967. 10: —.

Hansson, Karl-Johan, Koralspsalmboken 1697. En undersökning av dess tillkomst och musikaliska innehåll (Acta musica. Källskrifter och studier utg. av Musikvetenskapliga institutionen vid Åbo akademi 4). II, 210, 2 pl.bl.

Ill. /Duplic./ Abo, Åbo akad:s bibliotek 1967.

Hellsten, Stig, Nära människan. Om kyrkan i en ny tid. 175 s. Sthm, Verbum 1968. 19: —, inb. 25: —.

Johansson, Inez & Brattgård, Karl-Erik, Kristen fostran i kyrka och hem. 86 s. Sthm, Verbum 1967. 5: —.

Jonsson, Ritva, Historia. Études sur la genèse des offices versifiés (Studia Latina Stockholmiensia 15). 259 s., 3 pl.bl. Ill. Sthm, Almqvist & Wiksell 1968. 36: —.

Akad. avh. vid Sthms univ.

Jungmann, Josef Andreas, Kyrkans liturgi. Kortfattad förklaring mot dess historiska bakgrund. Övers. fr. tyskan av Gerd Svensson. II, 208 s. Malmö, Vår Frälsares församling 1968. 20: —.

Klink, Thomas W., Den pastorala gärningen i djupperspektiv. Pastoralpsykologiska handböcker 12). Övers. av Margareta Edgardh. 185 s. Sthm, Verbum 1968. 24: —, inb. 30: —.

Kyrka, tro, frihet. Debattskrift om stat och kyrka utarbetad av en arbetsgrupp tillsatt av Folkpartiet (Folkpartiets skriftserie 4). 170 s. Sthm, Folk och samhälle 1968. 8: 50.

Kyrkolagarna. 7. Kyrkomusiker. Utg. av Emil Ahrent. 2 uppl. 136 s. Lund, H. Ohlson 1968. 17: —.

Levenstam, Thorsten, Diakoni i välfärds-samhället. En handbok och inventering. 313 s. Sthm, Verbum 1968. 30: —, inb. 36: —.

Lindelöf, Karl-Gustaf, Kyrka och stat — hur blir det i framtiden? Uppgifter för samtal och repetition sammantäckta av Arne Broberg. 185 s. Sthm, Verbum 1968. 20: —.

Palmqvist, Arne, Herdabrev till Härnösands stift. 85 s. Sthm, Verbum 1968. 11: —.

Sjögren, Per-Olof, Mässa och mission (LVF-bok 3). Sthm, Verbum 1968. 15: —.

Statens offentliga utredningar: 1968: 11. Svenska kyrkan och staten. Slutbetänkande. 251 s. (1958 års utredning kyrka—stat 11). 1968. 10: —.

1968: 12. Förvaltningen av kyrklig jord m.m. Betänkande avgivet av 1960 års ekklesiastika boställsutredning. XXIV, 251 s., 1 kartbl. 1968. 13: —.

Sundström, K. E. & Arvidsson, Ebbe, Studieplan i kyrka—stat-frågan. Med tre bibelstudier till frågan om kyrkan och samhället. 44s. Sthm, Verbum 1968. 5: —.

Svenska kyrkans årsbok. Årg. 48, 1968. 294+67 s. Sthm, Verbum. Inb. 28: —.

Utredning och förslag till bildande av ett Svenska kyrkans församlingsförbund. 31 s. Sthm, Verbum 1968. 2: —.

Önnerfors, Alf, Die Hauptfassungen des Sigfridsofficiums. Mit kritischen Editionen (Skrifter utg. av Vetenskaps-societeten i Lund 59). 132 s. Lund, Gleerup 1968. 35: —.

SYSTEMATISK TEOLOGI OCH RELIGIONSFILOSOFI

Almer, Tage, Linné om Skaparen. 86 s. Lund, Gleerup 1968. 13: 50.

Aulén, Gustaf, Das Drama und die Symbole. 302 s. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1968. DM 22: —.

Benktson, Benkt-Erik, Christus und die Religion. Der Religionsbegriff bei Barth, Bonhoeffer und Tillich. 216 s. (Arbeiten zur Theologie. R. 2. Bd 9). Stuttgart, Calwer 1967. Inb. DM 24: —.

Benktson, Benkt-Erik, Du Herrens tjänare. En analys av Abraham Petterssons teologiska typ. 373 s., 1 pl.bl. (Studia theologica Lundensia 28). Lund, Gleerup 1968. 34: —.

- Benktson, Benkt-Erik*, Studiehandledning till Kristen gudstro i förändringens värld /av/ Gustaf Aulén. 148 s. Sthm, Verbum; Studie-bokförlaget 1968. 12: —.
- Bredberg, William*, Bibelsyn och församlingstänke hos P. P. Waldenström (Waldenströmföreläsningar 1968). 92 s. Sthm, Gummeson 1968. 12: —.
- Bring, Ragnar*, Der Brief des Paulus an die Galater. 253 s. Berlin, Luth. Verlagshaus 1968.
- Bring, Ragnar*, Dopets innebörd (SKT-studier 4). Sthm, Verbum 1968. 11: —.
- Cullberg, John*, Den fördolde Guden. Studier till den bibliska gudsföreställningen. 204 s. Sthm, Verbum 1968. 32: —, inb. 38: —.
- De valde ståndpunkt. Moderna texter om livsåskådning och moral.* Red. av Jarl Hemberg, Anders Jeffner. 156 s. Ill. Sthm, Verbum 1968. Inb. 19: —.
- Eliade, Mircea*, Heligt och profant. Övers. av Alf Ahlberg (Verbum-serien). 154 s. Verbum 1968. 10: —.
- Eriksson, Algot*, Människoandan efter döden. 94 s. Kumla, A. Eriksson (Villag. 63) 1967. 2: 50, inb. 4: 50.
- Foucault, Paul*, Existentialismen. Övers. av Eva Riad. 120 s. Sthm, Verbum 1968. 15: 75.
- Handbok för tveksamma. En livsåskådningsantologi sammanställd av Sören Halldén och Ann-Mari Henschen-Dahlquist (Verdandi-orientering 7).* 216 s. Sthm, Prisma 1968. 12: 50.
- Herlin, Hans*, Naturligt och övernaturligt. Övers. fr. tyskan av Carl-G. Swanström. 157 s. Uppsala (tr. i Tyskland), Nyblom 1968. Inb. 22: —.
- Hermansson, Elisabet*, Rit och revolution. Essäer och polemik (Dialog 5). 208 s. Sthm, Verbum 1968. 16: —.
- Hägglund, Bengt*, History of Theology. Translated by Gene J. Lund. 425 s. St Louis och London, Concordia Publishing House 1968. Inb. \$ 9.95.
- Kierkegaard, Sören*, Antingen — eller. Ett kommenterat urval av F. J. Billeskov Jansen. Övers. av Stig Ahlgren. 2 uppl. 127 s. Sthm, Wahlström & Widstrand 1967. 7: 50.
- Linné, Carl von*, Nemesis divina. Utg. av Elis Malmeström och Telemak Fredbärj. 242 s. Sthm, Bonnier 1968. Inb. 53: —.
- Marthinussen, Karl*, Politiken och kristen tro. Övers. fr. norskan av Per Östlin. 101 s. Sthm, Samhällsgemenskaps förlag 1968. 8: 75 (inkl. moms).
- Nilsson, Torsten*, 10 bud eller inga. 157 s. Sthm, EFS-förl. 1968. 13: 50.
- Olsson, Victor*, Religion och naturforskning. 254 s. Sthm, Natur o. kultur 1968. 22: —.
- Poell, Ivar H.*, Arbetarpräster. Ett social-etiskt experiment. 144 s. Sthm, Verbum 1968. 18: —.
- Söderström, Hugo*, Kristendom och politik. 76 s. Saltsjöbaden, Kyrkligt forum 1967. 6: —.
- Tägt, Nils*, När han kommer. En bok om de yttersta tingen. 288 s. Sthm, Gummeson 1968. 18: —.
- Wingren, Gustaf*, Einar Billing. En studie i svensk teologi före 1920. 158 s., 1 pl.bl. Lund, Gleerup 1968. 22: 50.
- Wittgenstein, Ludwig*, Föreläsningar och samtal om estetik, psykoanalys och religion. Utg. av Cyril Barrett efter uppteckningar av Yorick Smythies, Rush Rhees och James Taylor. Svensk övers. av Hans Neijbert. 114 s. (BLM-biblioteket). Sthm, Bonnier 1968. 23: 50.
- Originalalets titel: Lectures & conversations on aesthetics, psychology and religious belief.

Aberg, Bengt, Individualitet och universalitet hos Waldemar Rudin. Jämte en teckning av hans kyrkohistoriska bakgrund. Mit einer deutschen Zusammenfassung. 369 s. Sthm, Verbum 1968. 44: —.

Akad. avh. i teologisk etik vid Lunds universitet, ventilerad den 11 maj 1968.

AKTUELL DEBATT, EKUMENIK
OCH KYRKOKUNSKAP

Arnkil, Rolf, & Sirenus, Sigfrid & Eskola, Pentti, Inför de yttersta frågorna. Övers. fr. finskan av Karl-Erik Hedman. 232 s. Sthm (tr. i Finland), Gummesson 1967. 19: —.

Allting nytt? En bok om Uppsala 68. Red. av Per Erik Persson. 177 s. (Verbum-serien). Sthm, Verbum 1968. 12: 50.

Bea, Augustinus & Hooft, Willem A. Visser't, Kristen enhet i sikte? Övers. fr. tyskan av Eskil Cronlund. 134 s. Sthm, Verbum 1968. 12: —.

Bedjen oavlåtliga. Föredrag hållna vid Kyrklig förnyelses kyrkodagar i Uppsala den 1—4 september 1967. Utg. av Eric Segelberg. 194 s. Saltsjöbaden, Kyrkligt Forum 1968. 24: —.

Bellfrage, D. O., Kyrkornas världsråd i Bibelns ljus. 50 s. Örebro, Evangeliipress 1968. 3: 25.

Boethius, Carl Gustaf & Sundström, Erland & Örtegren, Gerd, Det hände i Uppsala. En berättelse om den ekumeniska rörelsen och Kyrkornas världsråds fjärde generalförsamling i Uppsala 1968. 80 s., 12 pl.bl. Ill. Sthm, Gummesson 1968. 15: —.

Christensen, Jacob, Fri abort? Övers. fr. danskan av G. A. Danell. 14 s. Uppsala, Pro veritate (Trädgårdsg. 16 C) 1968. 2: —.

Dokument från Uppsala 68. Red. av Lars Thunberg. 95 s. Sthm, Gummesson 1968. 12: —.

Fasta normer eller föränderliga. Utg. av Teologiska avdelningen inom Lutherska Världsförbundets svenska sektion under red. av Sven Ingebrand (LVF-bok 2). 166 s. Sthm, Verbum 1968. 23: —.

Förändring och förnyelse. Inför kyrkornas möte i Uppsala 4—19 juli 1968. Svensk red.: Lars Thunberg. 233 s. Sthm, Verbum 1968. 24: —.

Originalets titel: Drafts for sections prepared for the Fourth assembly of the World council of churches.

Gollwitzer, Helmut, Vietnam, Israel och det kristna samvetet. Övers. fr. tyskan av Philippa Wiking. 116 s. Sthm, Verbum 1968. 9: 50.

Grönlund, Eric, Bibelns syn på äktenskap och sexualitet. Ett inlägg i sexualdebatten. 46 s. Sthm, Verbum 1967. 5: —.

Hartman, Olov, Jordbävningen i Lissabon. 166s., 2. pl.bl. Ill. Sthm, Rabén & Sjögren 1968. 27: 50.

Hedegård, David, Ekumenismen och Bibeln. 2 uppl. 334 s. Örebro, Evangeliipress /1968/. 18: —, inb. 21: —.

Första uppl. med titeln: Söderblom, påven och det stora avfallet 1953.

Hellsten, Stig & Laxvik, Ingvar & Nylund, Bo, Med den kristna vänstern. Föredrag och tal vid Broderskapsrörelsens kongress i Katrineholm 1968. 37 s. Sthm, Wilhelmsson 1968. 4: 75.

Katolsk dokumentation. Utg. av Katolsk informationstjänst, Uppsala. 6: Ekumeniskt direktorium. Riktlinjer för verkställande av Andra Vatikankonciliet ekumeniska beslut. Utarb. av Sekr. för främjande av de kristnas enhet. D. 1. VI+23 bl. /Duplic./ 1968. 6: —.

Lindgren, Arne, Kyrkorevolution. En skrift riktad till Göteborgs arbetarekommun. 47 s. Göteborg, Rundqvist 1968. 8: —.

- Också på jorden.* Av Ansgar Eeg-Olofsson, Jarl Hemberg, Martin Lönnebo, James Walch. Utg. av Förbundet för Kristet samhällsliv. 123 s. Sthm, Gummesson 1968. 15: —.
- Olsson, Bernt,* Ung och radikal. 99 s. Sthm, Samhällsgemenskap 1968. 9: —.
- Richardson, Alan,* Religionen i nutidsdebatten. Övers. fr. eng. av Philippa Wiking. 116 s. Sthm, Verbum 1968. 9: —.
- Teologi,* revolution, utveckling. Red. och övers. av Ann-Marie Thunberg. 82 s. Sthm, Verbum 1968. 9: —.
- Innehåller rapporterna från de ekumeniska konferenserna i Beirut och Zagorsk våren 1968.
- Tillkomme ditt rike.* Predikningar och föredrag hållna vid Kyrklig förnyelses kyrkodagar kring kyrka och samhälle i Uppsala 1966. Utg. av Eric Segelberg. 382 s. Saltsjöbaden, Kyrkligt Forum 1967. 35: —, inb. 42: —.
- Thunberg, Ann-Marie,* Könrollsdebatten och kristen människosyn (Debattserien 1). 42 s. Helsingfors, Församlingsförb. 1968. Fmk 1: 50.
- Tolkning.* Teologer samtalar. Red. av Olov Hartman. 142 s. Sthm, Verbum 1968. 21: —.
- Vallquist, Gunnel,* Kyrkor i uppbrott (Svenska kyrkans kulturinstitutets skriftserie nr 4). 175 s. Sthm, Verbum 1968. 13: 50.
- Vikström, John,* Krig och fred i kristet tänkande (Debattserien 2). 31 s. Helsingfors, Församlingsförb. 1968. Fmk 1: 50.
- Vikström, John,* Kyrkan och kulturradikalismen (Debattserien 3). 18 s. Helsingfors, Församlingsförb. 1968. Fmk 1: 50.
- Vikström, John,* Kyrka och revolution. En teologisk analys av Kyrkornas världsråds konferens om kyrka och samhälle i Genève 1966. Institutet för ekumenik och socialetik vid Åbo akademi. Forskningsrapporter och meddelanden. 7. 63 bl. /Duplic./ Åbo 1968.
- Willebrands, Jan G. M.,* Bibel, ekumenik och sekularisering efter Andra Vatikankonciliet. Olaus Petri-föreläsningar hållna vid Uppsala universitet i november 1967. Övers. fr. förf:s eng. manuskript av Anne-Marie Edéus, fackgranskning av Harald Riesenfeld, 89 s. Sthm, Verbum 1968. 9: —.

LICENTIATAVHANDLINGAR
1968

Under förra året framlades vid de svenska teologiska fakulteterna följande licentiatavhandlingar:

I Uppsala:

Curt Palmcrantz, s-n., En studie i Martin Johanssons teologi med särskild hänsyn till Skriftuppfattningen.

Göte Olingdahl, s-n., Den kristne och jordisk rikedom. En formell och innehållslig analys av 1 Tim, 6: 17—19.

Gustav Bernander, gbg., Lutheran Wartime Assistance to Tanzanian Churches 1940—1945.

Krister Posse, s-n., Grundläggande begrepp i Isaks av Nineve asketisk-mystiska skrifter.

Karl-Erik Lundberg, vg., Urbaniseringen och svenska kyrkans legala organ. Debatt och utredning angående förbättrad själavård i Stockholm 1850—1882.

Arne Sträng, vg., Från prästed till prästlöfte. Bekännelsedebatten i svenska kyrkan 1889—93.

Bengt Wadensjö, vg., Enhetssträvandena inom lutherdomen från första världskriget till den ekonomiska depressionen 1918—

1929. Med särskild hänsyn till den svenska insatsen.

Robert Heeger, st., *Die Ethik des Marxismus-Leninismus*.

Lennart Broo, vg., *Frågan om kyrkas upplåtande för annan begravningsakt än svenska kyrkans*.

Magda Tholcke, v-d., *Dopexorcismen i Sverige under reformationstiden*.

I Lund:

Claesson, Eskil, vg., *Magisk ceremoni eller religiös rit? Ett försök att med Sydafrikanskt material belysa frågan om förhållandet religion—magi*.

Evander, Sven, ssk., *Kyrkoorganisatoriska problem i den svenska församlingen i London under senare hälften av 1700-talet*.

Lundberg, Gösta, hb., *Argumentationsanalys av texter ur läroböcker i kristendoms-kunskap för ÅK 9*.

Härenstam, Kjell, gb., *Semantiska synpunkter på debattinlägg om »Entmythologisering» i Kerygma und Mythos bd I o. II*.

Lönnermark, Lars-Göran, vg., *Paulusbrevet — egenhändigt skrivna, dikterade eller utformade av en sekreterare?*

CARL-E. NORMANN: *Enhetskyrka och upplysningsidéer. Studier i svensk religionspolitik vid 1700-talets mitt. Lunds universitets årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd. 55. Nr. 4. 287 sid. C. W. K. Gleerups förlag, Lund 1963. Pris Kr. 35:—*.

Upplösningen under 1700-talet av en starkt religiöst-konfessionellt präglad världsuppfattning och livssyn kan studeras med inriktning på olika sidor av denna process. En undersökning kan rent idéhistoriskt teckna de nya

naturvetenskapliga, religiösa och filosofiska tankarnas framträngande och spänningen mellan dem och de tidigare föreställningarna. Naturligt är också att se de olika åskådningarna i deras sammanhang med den samhällsutveckling, som de är påverkade av och övar inflytande på. Ur den sistnämnda synvinkeln utgör i fråga om 1700-talets kyrkohistoriska problematik förhållandet mellan kyrkolivet och ett mer eller mindre sekulariserat samhälle en betydelsefull aspekt på skeendet.

Inte minst mot bakgrund av den aktuella kyrka-statdebatten är det motiverat att här fästa uppmärksamheten på det bidrag till historisk belysning av centrala frågor i detta problemkomplex, som föreligger i professor Carl-E. Normanns arbete om brytningen mellan enhetskyrkoväsendet och upplysningsidéerna i svensk religionspolitik omkring mitten av 1700-talet.

I anknytning till de frågeställningar, som Normann i sina föregående undersökningar rörande det karolinska tidevarvers och frihetstidens problematik särskilt inriktat sig på, belyser han här, hur prästeståndets hållning till upplysningsidéerna illustrerar förhållandet mellan två varandra principiellt motsatta samhällsuppfattningar. Den, som frihetstidens grundlagar fortfarande präglas av, är den lutherska treståndsläran med sin syn på landet som en både religiös och politisk enhet, där prästeståndet som det »lärande ståndet» har ett särskilt ansvar för religionsfrågorna. Mot denna står den naturrättsliga uppfattning, som ser stat och kyrka som båda genom fördrag mellan individerna tillkomna, i förhållande till varandra mer eller mindre fristående enheter. I den idéhistoriska utvecklingen och i det praktisk-politiska handlandet kunde givetvis dessa två uppfattningar på olika sätt smälta samman.

Sin undersökning inleder Normann med att först ge en kort överblick över huvudragen av de religiöst-politiska åsikter, som

var förhärskande i Sverige under de religionspolitiska striderna omkring mitten av 1700-talet. Han framhåller, att 1700-talet markerar det inledande sönderfallet av det ortodoxa enhetskyrkosystemet under inflytandet av pietismen, herrnhutismen och upplysningsidéerna. De attacker, härrörande från pietistiska, merkantilistiska och naturrättsliga kretsar, som igångsattes mot det existerande enhetskyrkoväsendet under det tidigare skedet av frihetstiden, bemöttes för det mesta framgångsrikt. Med hattpartiets makt-tillträde vid riksdagen 1738—39 tog emellertid en ny, av upplysningsidéerna djupt påverkad generation ledningen. Detta ledde till en skarpare debatt rörande relationerna mellan stat, religion och kyrka. Ju mer den nyare, sekulära synen på samhället, baserad på naturrätten, kom att accepteras, desto mer försvagades den religiösa konceptionen av hela samhällslivet. Beträffande synen på naturrätten tecknas därefter huvuddragen av två från Pufendorf och hans lärjungar utgående tankelinjer, som gradvis accepterades i Sverige. Den ena koncentrerar sig på problemet »stat-religion» och betraktar religionen som den bindande länken i en stat. Den andra tar sikte på relationen »kyrka-stat» och betraktar kyrkan som i princip skild från staten, en *societas aequalis*, där inget herravälde existerar, och där våld och tvång ej får förekomma.

I senare delen av inledningen skildras, hur brytningen kring upplysningsidéerna åter-speglas i frågan om en kyrkolagsrevision. Det 1731 framlagda kyrkolagsförslag, som på många punkter innebar en upplösning av det ortodoxa kyrkosystemet, antogs ej. Under den följande tiden kom emellertid genom speciallagstiftning religionsfriheten att vidgas och bestämmelserna rörande kyrkodisciplinen att mildas. För prästeståndet framstod i dess kamp för bevarande av det gamla enhetskyrkosystemet å andra sidan en ny kyrkolag som något, vars tillkomst det gällde att förhindra.

Förf. behandlar så i undersökningens första huvuddel, hur vid riksdagen 1755—56 kyrkolagsfrågan kom att aktualiseras på grund av den öppna strid, som då utbröt mellan prästeståndet och de tre lekmannastånden angående prästeståndets befogenheter beträffande handläggningen vid riksdagarna av de kyrkliga frågorna. Rörande prästeståndets kamp för bevarande av det gamla enhetskyrkosystemet riktar Normann uppmärksamheten på de tre huvudproblem, som utgjordes av religionsenheten i direkt mening, fritänkeriet och indifferentismen samt vanhelgandet av söndagen. I debatterna kring dessa frågor framhölls både från prästeståndets och lekmannaståndets sida gudsfruktan som grunden för ett lands lyckalighet och välfärd. Beträffande de konkreta åtgärderna för religionens vård skilde sig emellertid meningarna.

Lekmannaståndets ställningstagande till de förslag, som prästeståndet framlade, kom delvis att präglas av deras tillbakavisande av prästeståndets yrkande på att få spela en ledande roll beträffande handläggningen av religionsfrågorna. Prästeståndets krav på inskränkning av religionsfriheten för utlänningar tillbakavisades genast. Ståndets hemställan om en resolution rörande söndagshelgden bifölls däremot. Kravet på åtgärder mot fritänkeriet rönt till en början en viss framgång men bemöttes till slut av lekmannastånden genom att hänskjutas till den kyrkolagsrevision, som de som ett motdrag mot prästeståndets kyrkopolitiska aspirationer tog initiativet till.

Det kyrkoordningsförslag, som utan prästeståndets medverkan av lagkommissionen och rådet utarbetades samt 1760 framlades för ständernas granskning, utgjordes enligt riksdagens direktiv av en översyn och komplettering av 1731 års förslag. Såväl ständernas ställningstagande till det nya kyrkoordningsförslaget som handläggningen av de religions- och kyrkopolitiska frågorna vid riksdagen 1760—62 betingades, som Normann

framhåller, i väsentlig grad av de häftiga partistriderna och växlingarna i de politiska styrkeförhållandena vid riksdagen. Beträffande frågorna rörande emancipationen från den kyrkliga seden, fritänkeriet och indifferentsismen genombröts partilinjerna. I prästeståndet samverkade hattar och mössor i regel i att söka hindra upplösningen av enhetskyrkans synsätt och ordningar och de nya tankarnas framträngande. Dessa strävanden mötte hos adeln och borgarståndet ett i stort sett enigt motstånd.

Utan de andra ståndens biträde var det icke så mycket prästeståndet kunde åstadkomma i religionsfrågorna. Rörande sabbatshelgden uppnåddes icke något mera betydande resultat. Tydligt i insikt om det lönlösa i företaget framförde prästeståndet ej på nytt de krav på fritänkeriets förekommande, som det framfört 1756. Vid riksdagens slut framlade emellertid en medlem av adeln förslag till dylika åtgärder, innebärande en vidsträckt, av prästerskapet utövad kontroll av ämbets- och tjänstemännens kristendomskunskap och leverne. Denna hemställan tillbakavisades av adeln och borgarståndet, varvid både hattar och mössor i sina motiveringar vände sig mot tvång och prästvælde.

Prästeståndets förslag till positiva åtgärder i kampen mot fritänkeri och indifferentsism i form av en förbättring av ungdomens undervisning i kristendom vann däremot ständernas bifall. Likaså vann prästeståndet framgångar i sina strävanden att i fråga om den prästerliga förkunnelsen och den kyrkliga organisationen slå vakt om enheten i religionen. I förgrunden stod här målet mot den kände prästen Anders Carl Rutström, som dragits inför rätta för sin herrnhutiska förkunnelse. Rutström hade hållits om ryggen av hattregeringen, som befallt, att målet mot honom skulle nedläggas. Prästeståndet och regeringens motståndare krävde nu, att målet skulle återupptagas. I denna debatt upplivades även den gamla frågan om

rätt forum i religionsmål. Det visade sig, att prästerskapet, som nu skolats i Pufendorfs åskådning, accepterat tanken på religionsmål som hörande till det borgerliga samhället. Då prästeståndet efter mösspartiets övertagande av makten vid riksdagen uppnådde, att det Rutströmska målet återupptogs, hänsköts målet därför ej till vederbörande konsistorium utan till Svea hovrätt.

Även i en annan fråga, där partimotsättningarna lyste igenom, vann prästeståndet framgång. I anledning av att en icke prästvigd lektor och domkapitelsledamot, som tillhörde hattpartiet, invecklat sig i svåra konflikter med sin biskop, som räknades till mössorna, och andra ledamöter av domkapitlet, krävde prästeståndet, att konsistoriernas egenskap av andliga domstolar skulle skyddas genom en förordning om att samtliga deras ledamöter skulle vara prästvigda. Efter mössornas seger vid riksdagen bifölls även detta yrkande. Beträffande den planerade kyrkolagsrevisionen nådde prästeståndet slutligen den stora framgången, att 1760 års kyrkoordningsförslag först av ständerna föreslogs bli delgivet prästerskapet för granskning, och att till sist ej något steg från riksdagens sida togs för att föra problemet om kyrkolagsrevisionen närmare en lösning.

Genom föreliggande arbete har Normann lämnat ett nytt prov på sin förtrogenhet med frihetstidens kyrkliga och politiska problematik. Redan bemästrandet av det väldiga materialet — enbart riksdagsakterna för riksdagen 1755—56 utgör över 150 volymer — imponerar. Liksom i sina föregående undersökningar ger Normann genom sina djupgående insikter rörande den idéhistoriska utvecklingen framställningen relief och perspektiv. Till bilden av samspelet mellan idéer och politiska realiteter under frihetstiden har han genom sin undersökning gett ett nytt väsentligt bidrag. Utifrån sin kännedom om hur komplicerad problematiken är framhåller han emellertid (s. 7), att flera viktiga problem rörande receptionen i Sverige under

1600- och 1700-talen av de nyare naturrättsliga samhällsuppfattningarna måste bli föremål för specialundersökningar, innan man kan erhålla en nyanserad och fast underbyggd bild av utvecklingen. Det är därför endast naturligt, om en läsare en eller annan gång är benägen att sätta ett frågetecken inför förf:s synpunkter och resultat.

Det problem, som här närmast träder i blickpunkten, är den betydelse, som de olika samhällsuppfattningarna fått. Att den samhällssyn, som enhetskyrkoväsendet vilade på, fortfarande ägde styrka, visar Normann genom att peka på hur vid riksdagen 1760—62 planerna på den ur prästeståndets synvinkel hotfulla kyrkolagsrevisionen strandade och det Rutströmska renlärlighetsmålet likaså handlades enligt prästeståndets önskan. Som förf. emellertid vid redogörelsen för debatten 1761 om söndagshelgden framhåller, blev det allt svårare att förena det handlingsmönster, som åtföljde de inträngande upplysningsidéerna, med det gamla enhetskyrkosystemet (s. 168). Hans framställning ådagalägger också, hur enhetskyrkosystemet genom religionspolitiken i praktiken på olika sätt urholkades.

Problemet, vilka idéer, som påverkat ett praktiskt politiskt handlande, och hur starkt de gjort detta, är givetvis ofta vanskligt att avgöra. Vid skildringen av diskussionen 1761 rörande söndagshelgden inskränker sig Normann också till att konstatera, att det naturrättsligt präglade tänkesätt, som i justitiedeputationens betänkande framträder, ger uttryck åt båda de ovannämnda från Pufendorf emanerande tankelinjerna (s. 169). I den idéhistoriska exposén i inledningen fastslår han emellertid, att under 1700-talet i Sverige liksom i Tyskland tankelinjen »stat och religion» i stort sett avgick med segern över tankelinjen »stat och kyrka» (s. 25). Såvida detta omdöme endast avser den idéhistoriska utvecklingen, föreligger ej anledning att här ta upp frågan till granskning. Syftar det däremot även på den poli-

tiska utvecklingen, förefaller det mera diskutabelt.

Det framgår klart av framställningen, att från lekmannaståndens sida i olika sammanhang religionens betydelse för samhället underströks (se t.ex. s. 105 ff., 196). Ser man på konsekvenserna av lekmannaståndens politiska agerande, har man emellertid svårt att undgå intrycket, att dessa deklarationer stundom bottnade i känslan av att man anständigtvis måste ge uttryck åt en dylik uppfattning (s. 119, 122 ff., 127) eller tjänade som lämpligt underlag för lekmannaståndens strävan att slå vakt om sin medbestämmanderätt rörande religionsfrågorna. Normann har visserligen pekat på den betydelse som tanken på kyrkan som en *societas aequalis* fick under 1700-talet (s. 26) men knappast tillräckligt starkt betonat detta faktum. Utvecklingen förefaller djupast sett ge bilden av att det var det tänkesätt, som präglades av motsatsparet »stat-kyrka», som förstärktes. Detta gäller först och främst, om man ser på prästeståndets i stort sett resultatlösa försök att hindra fritänkeriet och upplösningen av den kyrkliga seden. Då adeln och borgarståndet avvisade förslaget om prästerlig kontroll av ämbetsmännens kristendomskunskap och leverne under polemik mot tvång och prästvælde (s. 217), torde detta närmast härflyta ur synen på kyrkan som en *societas aequalis*, där tvång ej får förekomma och den ene medlemmen ej har större myndighet än den andre. Vad slutligen beträffar de framgångar, som prästeståndet tack vare de partipolitiska konstellationerna vann angående den prästerliga förkunnelsens renlärlighet och eliminerandet av icke prästerligt inflytande i den kyrkliga organisationen, var dessa ej led i kampen mot upplysningsidéerna. Mot bakgrunden av den sekulära samhällssynens utbredning ter också de sig som ett framhävande av motsatsen mellan »stat» och »kyrka».

Nu anförda synpunkter är inte minst ett gensvar på den uppfordran till meningsut-

byte, som ett betydande arbete som Normanns alltid kännetecknas av. För förståelsen av den följande utvecklingen av förhållandet mellan kyrkolivet och upplysningsidéerna har Normanns undersökning lagt en solid och välbehövlig grund. Den utgör en av de nödvändiga utgångspunkterna för den fortsatta forskning, som förf. efterlyser och i hög grad har banat vägen för.

Bertil Rehnberg

Kirkestriden i Norge belyst ved Lyder Bruns brev til F. C. Krarup 1905 til 1931. Utgitt med innledning av Kristen Valkner. 302 s. Universitetsforlaget, Oslo 1968.

Den norske kirke lever ennå i sin egen kirkestrids kjølvann, og det bruser enda så meget og man er enda så emosjonelt engasjert at man ofte har vanskelig for å se hva som egentlig har skjedd. Dette gjelder også historikerne, og de fremstillinger som er gitt av kirkestriden varierer i nokså stor grad.

Et meget viktig og hederlig bidrag til forståelse av kirkestriden og opptakten til denne foreligger nå i »Kirkestriden i Norge belyst ved Lyder Bruns brev til F. C. Krarup 1905 til 1931. Utgitt med innledning av Kristen Valkner.«

Den omtalte kirkestriden bølget fra den historisk-kritiske bibelforskning henimot slutten av forrige århundre fikk innpass i Norge og etterhvert gjorde det aktuelt å gruppere de teologiske retninger i konservative og liberale. Fra begynnelsen av dette århundre førte dette til skarpe brytninger blant såvel legfolk som teologer, og spenningsforholdet fikk en konkret og permanent manifestasjon i Menighetsfakultetets opprettelse.

Foreliggende bok faller så og si i to deler, såvel fra et saklig og innholdsmessig som fra et formalt og underholdningsmessig synspunkt. De første hundre sider rommer professor Valkners uhyre informative innledning om kirkestriden og dens forhistorie, og de

neste to hundre Lyder Bruns brev. Det er underholdende å lese professor Valkner, men ikke fullt så underholdende å lese den alltid bekymrede og ikke særlig humorfylte professor Brun.

Professor Valkner fremsetter flere nye synspunkter på kirkestriden, og er inciterende og til sine tider tydelig polemisk korrigerende i forhold til andre fremstillinger av samme periode. Linjen trekkes fra bibelkritikkens innpass i begynnelsen av nittiårene via Brochmannfeiden til Harnackfeiden omkring århundreskiftet for så å ta opp den beryktede professorstriden som pågikk i to akter fra 1903 til 1906 (se forøvrig »Tre professorutnevnelser« i Norsk Teologisk Tidsskrift nr. 3, 1968). Striden ble blåst voldsomt opp i samtiden, og da den endelig offisielt kom til en avslutning, med utnevnelsen av den liberale teolog Johannes Ording til professor i systematisk teologi, hadde saken truet med å sprengre én regjering, hadde »sprengt« kirkestatsråden i en annen og sist men ikke minst: den hadde sprengt det teologiske fakultet. Professor Odland leverte øyeblikkelig sin avskjedssøknad og begynte å arbeide for et privat fakultet.

Når det gjelder å avdekke de dypere-liggende årsaker til kirkestriden, representerer professor Valkners forskning nye aspekter. Det har vært vanlig å legge vekten på de teologiske skillelinjer, mens professor Valkner vil søke en ikke uvesentlig årsak til splittelsen på det psykologiske plan. Han bygger her særlig på de personlige relasjoner som hersket innen det teologiske fakultet, og påpeker blant annet det overraskende i det skisma som oppsto mellom professorer som alle avgjort var åpne for en moderat historisk-kritisk metode i bibelforskningen. De stilte seg alle som én skeptisk til radikale anskuelser, og professor Valkner lykkes i å få leseren med på at mye av de postulerte meningsforskjeller må ha vært av underordnet betydning. De teologiske skillelinjer er så vage og aktørenes (særlig professor

Odlands) kirkelige diplomati av en slik art at man må søke andre forklaringer. De mulige psykologiske faktorer springer en i øynene. Det er forøvrig karakteristisk, sier professor Valkner, at de stridende parter etterhvert betonte mer og mer hvor dypt motsetningene gikk, men de kunne ikke bli enige om hva disse besto i.

Innledningen fører frem til 1905 der Lyder Bruns brevveksling med vennen F. C. Krarup starter. Korrespondansen var langvarig og jevn, men ikke særlig hyppig, og heller ikke særlig spirituell, og det dreier seg om 64 brev fordelt på de 26 år brevvekslingen varte.

Lyder Brun (d. 1950), ble professor i ung alder i 1897, og etterhvert den forsiktige liberale teologis mest fremtredende representant i Norge. Sin forsiktighet til tross ble han en permanent skyteskive for de mer konservative elementer.

Brevenes verdi ligger i at de foruten å gi innblikk i brevskriverens oppfatninger har karakter av å være kommentar til de teologiske og kirkelige begivenheter. Det er den travelt opptatte professor som kommer med jevnlig redegjørelser eller rapporter om det som skjer på kirkefronten. I sine vurderinger stikker han hverken sine sympatier eller sine antipatier under stolen, og er like kategorisk i sin avstandtagen fra liberale som fra konservative synsmåter. Disse lite smigrende utfall gjelder også nålevende personer, og har forårsaket moralsk forargelse blant svært mange av bokens anmeldere uten at det egentlig skulle være noen reell saklig grunn til dette. Professor Valkner har sogar sikret seg deres bifall som det går hardest ut over i brevene. På godt og vondt tjener brevene sannheten ved å kaste nytt lys over det virvar av forestillinger som hersker om kirkestridens hovedaktører. Ingen står igjen med helgenglorie og det turde på lengere sikt tjene kirken og historien best.

I noter til brevene har professor Valkner gitt en mengde realopplysninger. Notene er

utført med megen omhu, og angir også supplerende litteratur.

Som et interessant og vederheftig historisk bidrag til å forstå bakgrunnen for den kirkelige situasjon i Norge anbefales boken også til ikke-norske lesere.

Grete T. Bakken

ANDREAS AARFLOT, *Norsk Kirkehistorie II. 35 s., ill. Lutherstiftelsen, Oslo 1967.*

Det er lenge mellom hver gang det skrives samlede kirkehistoriske fremstillinger i Norge, og det er derfor prisverdig at Lutherstiftelsens forlag i løpet av kort tid har utgitt to bind av en ny norsk kirkehistorie (et tredje bind er annonsert). Ikke mindre prisverdig er det av forfatterne å påta seg oppgaven med å utarbeide verket. Bind I er forfattet av professor Carl Fr. Wisløff og fører frem til året 1617 der fakultetslektor Andreas Aarflot overtar og i bind II fører utviklingen frem til ca. 1900.

Andreas Aarflot skriver godt, klart og fyldestgjørende når han behandler emner som han tydeligvis har spesiell interesse for, og her bør avsnittene om haugianismen særlig fremheves. Men man kan dessverre ikke fri seg fra tanken på at han i for stor grad tilgodeser sine egne interesser på bekostning av emner som ligger i periferien av hans interesseområde. Satt på spissen innebærer dette f. eks. at fremstillingen av det 19. årh. mer får preg av å være en oppslagsbok i organisasjonenes historie enn en almen kirkehistorie som også ser kirken i relasjon til kulturen forøvrig. Det er tatt altfor lite hensyn til sosiale spørsmål, kultur og åndsliv. Sannsynligvis bunner Aarflots fremstillingsform i en veloverveiet og markant oppfatning av at kirkehistorie primært er historien om det liv som utfoldes innen rammen av det han forstår med kirke, men dette er ikke formulert i verket. Det faller derfor leseren vanskelig å godta dette når det får så graverende konsekvenser som f. eks. i

behandlingen av forrige årh. Oppmerksomheten er her viet vekkesbevegelser, organisasjoner og frikirkelige bevegelser, og selv om dette er et interessant og viktig incitament i det 19. årh.s kirkehistorie, og dertil dårlig dekket, så har foreliggende verk her fått en sterk slagside. Disse retninger omfattet ikke mer enn relativt små fraksjoner innen statskirken, og det er forbausende at de har fått så stor plass. Riktignok har boken et avsnitt med overskriften »Brytninger om kultursyn og samfunnssyn«. men dette dekker bare 9 sider (organisasjonshistorie og frikirkelige vekkeser omkring 110), og gir et altfor blasst og lite fyldig bilde av de meget betydningsfulle 70- og 80 årene. Det sies at det fra midten av 1870-årene begynte en gjennomgripende åndskamp som rystet både samfunsliv og kirkeliv i Norge, men det er merkelig hvor lite markant spenningsmomentene kommer frem i den følgende fremstilling. Skulle man bare støtte seg til Aarflots verk, ville man få et amputert bilde av kirkens og kristendommens stilling i »det moderne gjennombrudds« tid. Som et kuriosum kan nevnes at Bjørnson bare så vidt er nevnt, mens Ibsen overhode ikke er omtalt.

Opplysningstiden har også fått en meget tynnere fremstilling enn den synes å fortjene, men til gjengjeld er ortodoksien og pietismen godt og fyldig behandlet. Det eneste som skjemmer her er at det enkelte steder kan bli for mange enkeltnavn. Det får karakter av oppramsing som burde vært ingått til fordel for en mer tematisk behandling av angjeldende perioder.

Et stort aktivum ved boken er dens billedmateriale tilrettelagt av antikvar Bernt C. Lange. Dette er meningsfylt og variert, og er i seg selv en anskuelig kirkens historie.

Til tross for åpenbare mangler, og til tross for drømmen om hvordan boken skulle ha sett ut, anbefales den slik den foreligger som den hittil fyldigste og beste innføring i norsk kirkehistorie.

Grete T. Bakken

LUTHER PÅ SPANSKA

Obras de Martín Lutero. Tomo I. Editorial Paidós, Buenos Aires.

Ett stort upplagt översättningsarbete, som går ut på att presentera Martin Luthers viktigaste verk på spanska, pågår i Sydamerika. Arbetet har sin upprinnelse och sitt centrum i den lutherska teologiska fakulteten i Buenos Aires. Sedan dess tillkomst år 1954 har avsikten förelegat att söka åstadkomma Luther-översättningar till spanska, det språk som talas i samtliga latinamerikanska länder utom Brasilien. Fakultetens rektor, dr Bela Lesko, har varit drivande kraft och står tillsammans med en annan av fakultetens professorer, dr H. J. Held, såsom redaktör för den föreliggande editionen.

Hittills har inte mycket av Luthers skrifter funnits i spansk språkdräkt. Så vitt bekant finns intet att notera från Spanien. På ett reformert förlag i Buenos Aires, »Aurora«, utkom 1944 och 1946 några häften med Lutheröversättningar, bl.a. »En kristen människas frihet«. I den nämnda fakultetens tidskrifter *Ekklesia* och *Vox Evangelii* har andra smärre översättningar publicerats. År 1961 utgavs en antologi på spanska, »Páginas Escogidas de Martín Lutero«, som väckt uppmärksamhet och troligen betytt mycket för Lutherintresset i Latinamerika.

Utgivaren och översättaren bakom den nämnda antologin var Carlos Witthaus, som också burit den väsentliga arbetsbördan vid tillkomsten av den föreliggande del I av serien »Obras de Martín Lutero«. Han är språkman till professionen, känd bl.a. som författare till det mest använda tysk-spanska lexikonet, kallades år 1954 till professor vid fakulteten i Buenos Aires och har sedan dess ägnat en stor del av sin tid åt översättningsarbete.

Serien »Obras de Martín Lutero« skall omfatta fem band. Det första är på 350 sidor och innehåller huvudsakligen skrifter från

åren 1517—1530, bl.a. »Till den kristliga adeln», »En kristen människas frihet», »Om kyrkans babyloniska fångenskap».

Den preliminära listan på planerade översättningar i kommande delar upptar i stor utsträckning smärre skrifter av reformatorn, somliga av dem tillfällighetsskrifter av tidsbetonad karaktär. Man saknar vissa större verk, t.ex. Galaterbrevkommentaren, som borde ha varit med i en serie av denna storleksordning.

Inge Löfström

LUTHER DEUTSCH. *Die Werke Martin Luthers in neuer Auswahl für die Gegenwart. Hg. von Kurt Aland. Band 1. Die Anfänge.* 472 s. Ehrenfried Klotz Verlag, Stuttgart 1969. Pris inb. DM 33.—, subskriptionspris DM 28.—. Band 1—10 tillsammans DM 190.—.

Med det nu utkomna första bandet har själva textsamlingen i Kurt Alands nya Luther-utgåva fullbordats. Senare planeras dessutom ett Gesamtregister och ytterligare två kompletteringsband utöver det Lutherlexikon, som redan föreligger som Ergänzungsband III. Vid flera tidigare tillfällen har enstaka band ur denna edition recense-rats i denna tidskrift (1957, s. 196; 1960, s. 71; 1961, s. 69; 1963, s. 254; 1966, s. 188).

Urvalet i Luther Deutsch är ofta överraskande. Man finner texter, som eljest är relativt litet kända och som inte tidigare publicerats i tyska editioner av Luthers verk. Så är också fallet i det första bandet, som innehåller en del av Luthers tidigaste arbe-

ten, eller rättare sagt utdrag därav, så snart det gäller större arbeten. De tidiga föreläsningarna över Ps., Rom., Gal. och Hebr. finns med, likaså några intressanta tidiga disputationer, bland dem även Heidelbergdisputationen 1518. Eftersom utgivaren i motsats till den traditionella uppfattningen kommit fram till att det reformatoriska genombrottet bör förläggas relativt sent (jfr hans arbete *Der Weg zur Reformation* 1965), räknar han även den andra Psalmföreläsningen (1518—21) till »die Anfänge». Ett kort utdrag därur avslutar boken.

Av förordet framgår att utgivaren själv står för urvalet och är ansvarig för texten i dess helhet »bis hin zur Formulierung der letzten Anmerkung». Utgåvan gör också ett helgjutet intryck och vittnar om ett mycket omsorgsfullt arbete med en strävan att låta även ovanliga och eljest bortglömda sidor av reformatorns författarskap komma till sin rätt.

En välfunnen ingress till hela utgåvan bildar Luthers företal till de tyska skrifterna 1539, där han bl.a. om sitt eget författarskap säger: »Gern hätte ich gesehen, dass meine Bücher allesamt unterblieben und untergangen wären.» Alltför många böcker, en alltför tyngande tradition, skymmer nämligen bort studiet av Skriften. Men han understryker också hur nyttigt det är att några få av fädernas skrifter finns kvar som historiska vittnesbörd, »als Zeugen und Historien».

Bengt Hägglund